

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MOURADGEA D'OHSSON'UN “LE TABLEAU
GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI
ESERİNDE OSMANLI AİLE HUKUK SİSTEMİ**

**Hazırlayan
Kerem YURTLAK**

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYDER**

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2021, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MOURADGEA D'OHSSON'UN "LE TABLEAU
GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN" ADLI
ESERİNDE OSMANLI AİLE HUKUK SİSTEMİ**

**Hazırlayan
Kerem YURTLAK**

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYDER**

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2021, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Kerem YURTLAK





T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030731750
Anabilim Dalı : İslam Hukuku
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Mouradgea D'ohsson'un "Le Tableau Général De L'empire Othoman" Adlı Eserinde Osmanlı Aile Hukuk Sistemi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam sayfalık kısmına ilişkin/...../20..... tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../.....

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYDER

Öğrenci: Kerem YURTLAK

İmza

İmza

KLAVUZA UYGUNLUK

“Mouradgea d’Ohsson’un “Le Tableau Général De L’Empire Othoman” Adlı Eserinde Osmanlı Aile Hukuk Sistemi” adlı yüksek lisans tezi Erciyes Üniversitesi lisansüstü tez önerisi ve tez yazma yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Kerem YURTLAK

Danışman

Doç. Dr. Osman BAYDER

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Osman BAYDER danışmanlığında **Kerem YURLAK** tarafından hazırlanan “**Mouradgea d’Ohsson’un “Le Tableau Général De L’Empire Othoman” Adlı Eserinde Osmanlı Hukuk Sisteminde Nikah**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.../.../2021

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Osman BAYDER

Üye :

Üye :

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Batı, İslam dünyasıyla XVII. yüzyıldan itibaren daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi öncelikle Osmanlı devletine yönelik olmuştur. Bunun bir neticesi olarak da bu devletin kültürü, dini ve halkı ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada en çok çalışılan alanlardan birinin İslam Hukuku olduğu görülmektedir.

Bu araştırmaların neticesinde pek çok kitap yayınlanmıştır. Bunun en kapsamlı ve erken döneme rastgeleni ise Mouradgea d'Ohsson'a ait "*Le Tableau Général de l'Empire Othoman*" adlı eserdir. Bu kitap, "*Le Journal Des Scavants*"¹ya göre, "bugüne kadar Osmanlı imparatorluğu hakkında yapılmış en mükemmel ve muazzam çalışma"dır. İnceleyeceğimiz eserin yazarı olan Ignace Mouradgea d'Ohsson aslen Ermeni olup İstanbul'da İsveç devleti için büyükelçilik görevini yürütmüştür. Eser, zamanındaki İsveç kralı III. Gustave için kaleme alınmıştır.

Gerek ders gerekse tez döneminde genel olarak bilimsel gelişmemdeki katkılarından dolayı kıymetli hocalarım Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN'a ve Doç. Dr. Davut İLTAŞ'a özellikle müteşekkirim. Tezi okuyup katkı ve önerilerde bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. İbrahim YILMAZ'a, Doç. Dr. Menderes GÜRKAN'a şükranlarımı arz ederim. Üzerimde çok emeği olan, yoğun çalışmalarına rağmen çalışmamın tamamlanma safhasına kadar desteğini ve yardımını hiç eksik etmeyen saygı değer hocam Doç. Dr. Osman BAYDER'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmamda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aile ve bütün arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Kerem YURTLAK, Kayseri, 2021

¹ Auteur Inconnu, "Nouvelles Littéraires", *Le journal des Scavants*, Mayıs (1788), 318.

MOURADGEA D'OHSSON'UN “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI ESERİNDE OSMANLI AİLE HUKUK SİSTEMİ

Kerem YURLAK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2021
Danışman: Doç. Dr. Osman BAYDER

ÖZET

XVIII. yüzyıl, birkaç edebî akıma şahit olmuştur. Bunlardan biri İslam dünyasına hayranlık duyan Oryantalizm akımıdır. Dönemin İslam dünyasının temsilcisi konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, Oryentalistler için büyük bir çalışma alanı olmuştur. Bu minvalde pek çok çalışma ortaya çıkmış olup bunlardan birisi de Osmanlı-Ermeni kökenli meşhur İsveçli siyasetçi Mouradgea d'Ohsson'un “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu*” adlı eseridir. D'Ohsson bu eserde Osmanlı devletinin genel tarihini, siyaset ve hukuku anlayışını, yerleşik örf ve adetleri gibi çeşitli konuları ele almaktadır.

Çalışmamız d'Ohsson'un adı geçen eseri üzerine olup bu bağlamda kitabın kaynaklarını, önemini ve etkisini göstermeye gayret edeceğiz. Ayrıca eserin bazı bölümlerini ve özellikle nikah bölümünü inceleyecek, yazarın ele aldığı konular hakkındaki görüş ve düşüncelerini de ele alıp değerlendireceğiz.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Hukuku, Oryentalist, Mouradgea d'Ohsson, İslam Hukuku

LE SYSTÈME JURIDIQUE DE LA FAMILLE OTTOMANE DANS L'ŒUVRE DE MOURADGEA D'OHSSON "LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN"

Kerem YURLAK

**Université d'Erciyes, Institut des Sciences Sociales
Thèse pour le Master,
Sous la direction de : Doç. Dr. Osman BAYDER**

RÉSUMÉ

Le XVIII^e siècle est marqué par plusieurs mouvements littéraires. Parmi ceux-ci figure celui qui voue pour le monde musulman une fascination, l'Orientalisme. Étant le représentant du Monde Musulman de l'époque, l'Empire Ottoman fut, dans son ensemble, un sujet de travail majeur. Bon nombre de travaux virent le jour et parmi ceux-ci, un se démarque des autres de par la véracité de ses propos et de sa proximité à l'Empire. C'est le livre du célèbre diplomate Suédois d'origine Ottomane-Arménienne Mouradgea d'Ohsson, le fameux "Tableau Général de l'Empire Othoman". Ce dit livre est le sujet de ce présent travail. Nous allons essayer de démontrer l'importance du livre, de son l'influence ainsi que l'ambition de son auteur. Nous allons également examiner quelques parties du livres et vérifier la véracité des propos de l'auteur par rapport aux sujets abordés.

Mots Clés ; Droit Ottoman, Droit Musulman, Mouradgea d'Ohsson, Orientalisme

**THE LEGAL SYSTEM OF THE OTTOMAN FAMILY IN THE WORK OF
MOURADGEA D’OHSSON “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L’EMPIRE
OTHOMAN”**

Kerem YURLAK

**Erciyes University Institute of Social Sciences,
Master Thesis, January 2021
Advisor: PHD Lecturer’s Member Osman BAYDER**

ABSTRACT

The 18th century was marked by several literary movements. Among these is the one who devotes a fascination to the Muslim world, the Orientalism. As the representative of the Muslim world at the time, the Ottoman Empire as a whole was a major subject of work. Many works were written and among these, one stands out from the others for the veracity of its proposals and its proximity to the Empire. This is the book by the well-known Swedish diplomat of Ottoman-Armenian origin Mouradgea d'Ohsson, the famous “Tableau Général de l’Empire Othoman”. This book is the subject of this present work. We will try to demonstrate the importance of the book, its influence as well as the ambition of its author. We will also examine some parts of the book and verify the veracity of the author's proposals in relation to the topics covered.

Keywords; Ottoman Law, Islamic Law, Mouradgea d’Ohsson, Orientalism

İÇİNDEKİLER

MOURADGEA D'OHSSON'UN “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI ESERİNDE OSMANLI AİLE HUKUK SİSTEMİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK ONAYI	ii
KLAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
RÉSUMÉ	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MOURADGEA D'OHSSON'UN HAYATI VE ESERİ

1.1. D'Ohsson'un Hayatı ve Eserini Kaleme Alması	5
1.1.1. Bir Osmanlı Tarihi Yazarı Olarak İgnatius Mouradgea d'Ohsson	5
1.1.2. “Tableau Général de l'Empire Ottoman” Adlı Eseri Üzere	8
1.2. Batı'da İslam Hukuku Açısından d'Ohsson Öncesi ve Sonrası	11
1.2.1. D'Ohsson Öncesi Batı'da İslam Hukuk Bilgisi ve D'Ohsson'un Eserinin Etkisi	11
1.2.1.1. Orta Çağdaki İslam Hukuk bilgisi	11
1.2.1.1.1. Bizans ve İslam Hukuku	11
1.2.1.1.2. Batı ve İslam Hukuku	14
1.2.1.1.3. XVI.-XVII. Yüzyılda İslam'a İlginin Gelişmesi ve Oryantalistin Doğuşu	18
1.2.2. D'Ohsson'un Eserinin Etkisi	21
1.2.2.1. Eserin Batıdaki İslam Hukuku Çalışmalarına Etkisi	21
1.2.2.2. Çağdaş Dönemde ve Türkiye'deki Çalışmalarda D'Ohsson	32

İKİNCİ BÖLÜM

D'OHSSON'UN “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

2.1. D'Ohsson Eseri Telif Amacı	35
2.2. D'Ohsson'un Başvurduğu Temel Kaynaklar	38
2.2.1. Teftâzânî'nin Şerhu'l-Akaidi	40
2.2.2. İbrahim Halebi'nin Mültekâ'sı	41
2.2.3. Mültekâ'nın Türkçe Şerhi: Mevkufâtî	42
2.3. D'Ohsson'un Osmanlı Hukukunu Sunumu ve Eserinin Tasnifi	44
2.3.1. İslam Hukuku (<i>Législation Mahométane</i>)	45
2.3.1.1. Législation Kavramı	45
2.3.1.2. Jurisprudence Kavramı	46
2.3.1.3. D'Ohsson'a göre Osmanlı Hukukun Kaynakları	48
2.3.1.4. Code Kavramı	52
2.3.1.5. D'Ohsson eserini kod şeklinde tasnif etmesi	55
2.3.1.5.1. Dinî kod (<i>Le Code Religieux</i>)	55
2.3.1.5.2. Siyasî Kod (<i>Le Code Politique</i>)	58
2.3.1.5.3. Askerî Kod (<i>Le Code Militaire</i>)	59
2.3.1.5.4. Sivil Kod (<i>Le Code Civil</i>)	59
2.3.1.5.5. Hukukî Kod (<i>Le code Judiciaire</i>)	60
2.3.1.5.6. Cezaî Kod (<i>Le Code Criminel/Pénal</i>)	60
2.3.2. Osmanlı İmparatorluğunun Durumu (<i>Etat de l'Empire Othoman</i>)	60
2.3.3. D'Ohsson'un Kullandığı Terimler	61
2.3.4. İslam Hukukunu Sunumu	62
2.3.4.1. Evrensel Kodun Ruhu	63
2.3.4.2. Kurucu Sünni Mezhep İmamları ve Müçtehitler	66
2.3.4.3. Evrensel Kodun Yazılışı	66
2.3.4.4. Mezhep Kurucu İmamlar Arasındaki İhtilaflar	68
2.3.4.5. Mezhep İçerisindeki İmamların İhtilafları	69
2.3.4.6. Evrensel Kodun Değişik Hükümleri	69
2.3.4.7. Kanunun Kişilerin Durumuyla ilgili Yaptığı Ayrım	71
2.3.4.8. Muhtelif Fetva Mecmuaları	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

D'OHSSON'UN OSMANLI AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1. D'Ohsson'un Meseleleri Ele Alış Şekli	76
3.2. D'Ohsson'un Osmanlı Aile Hukukunu Ele Alışı	77
3.2.1. Genel olarak nikah	78
3.2.2. Hürlerin nikahı	83
3.2.3. Nikahta denklik	84
3.2.4. Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar	85
3.2.5. Nikahu'l-fuzuli	85
3.2.6. Emzirme	85
3.2.7. Mehir	85
3.2.8. Hanımlar arası adaletle davranmak	86
3.2.9. Nafaka	86
3.2.10. Kocalık (<i>Milk-i muta</i>)	87
3.2.11. Kölelerin nikahı	87
3.2.12. Zimmîlerin nikahı	87
3.3. D'Ohsson'un Osmanlı Aile Hukukuna İlişkin Değerlendirmeleri	88
3.4. Osmanlıda Nikah ve Mehir	89
3.5. Osmanlıda Dinî Nikah	92
3.6. Osmanlıda Nişan Kavramı	93
D'Ohsson'un Boşamayı ifade etmek için kullandığı Kavramlar	97
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	103
EKLER	114
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
d.	: doęumu, doğum yeri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicri
hz.	: hazreti
m.	: miladi
m.ö.	: milattan önce
m.s.	: milattan sonra
md.	: madde
nr.	: numara
ö.	: ölüm tarihi
PUF	: Presses Universitaires de France
s.	: sayfa
sad.	: Sadeleştiren
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme
TÜA	: Toronto Üniversite Arşivi
vd.	: ve dięerleri
yy.	: yayınları

GİRİŞ

A. Tezin Konusu

Batı dilinde en erken döneme rastgelen çalışmalardan biri d'Ohsson'un "Le Tableau Général de l'Empire Othoman" adlı eseridir. Çalışmamızda söz konusu bu kitabı tanıtacak, yazarın Osmanlı hukuku ile ilgili değerlendirmelerine yer verecek ve yazarın tespit ve eleştirilerinin doğruluk ve haklılık yönlerini değerlendirmeye çalışacağız.

B. Tezin Amacı

Tezin amacı, söz konusu eserin önemini ve sonraki dönem şarkiyat araştırmalarına hangi açıdan kaynaklık ettiğini göstermektir. Nitekim Fransa'nın Kraliyet Emri subayı Belin, arazi hukuk ile ilgili çalışmasının önsüzünde, erken dönemde genel bir perspektifle yapılmış ilk çalışmaları zikrederken bunların arasında d'Ohsson'un eserini zikretmiştir.²

D'Ohsson, eserinin büyük bir kısmını İbrahim Halebi'nin *Mültekâ*'sını esas alarak yazdığını ifade etmekte ve buna dayanarak günümüz bazı akademisyenler bunu dillendirmektedir. Ancak biz bu ifadenin tam olarak doğru olmadığını, daha doğrusu eksik olduğunu göstermeye çalışacağız. Bu konuya müstakil bir başlık altında ele alacağız.

C. Tezin Yöntemi

Tezimizin ana kaynağını d'Ohsson'un eseri oluşturmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde d'Ohsson'dan önce Batı'da İslam ile ilgili çalışmaların bulunup bulunmadığını sorusuna cevap vermeye çalışacağız. Varsa bu tür çalışmaların

² François Alphonse Belin, *Étude Sur La Propriété Foncière En Pays Musulman, et Spécialement En Turquie (Rite Hanéfite)*, (Paris: Imprimerie Impériale, 1862), 3.

mahiyetini inceleyeceğiz. Daha sonra ise d’Ohsson’un eserinin sonraki dönem çalışmaları etkilemiş mi, etkilemişse hangi yönden etkilediğini göstermeye çalışacağız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde söz konusu eser genel olarak tanıtılacaktır. Bu minvalde öncelikli olarak eserin nasıl tasarlandığını göstermeye çalışacağız. Yine daha sonraki batılı İslam hukuku çalışmalarında kitaba yapılan atıflara ve yöneltilen eleştirilere yer verecek ve böylece eserin sonraki döneme etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Üçüncü bölümde kitabın muamelat bölümü içerisinde yer alan aile hukuku ile ilgili konuları ele alıp detaylı olarak inceleyeceğiz. Burada özellikle muamelat konularını ele almamızın sebebi, ibadet konularının teabbudi hükümleri içermesi ve bunların zaman ve zemine göre farklılık arz etmemesidir. Esasında d’Ohsson’un ibadet konularını ele alması ve bunlara ilişkin değerlendirmesi de önemlidir, zira o, İslam ibadet esaslarını Batı dinleriyle mukayeseli olarak ele almaktadır. Ancak tezin sınırlarını aştığı için bunlara temas edemedik.

Öte yandan muamelat konuları açık bir alandır. Bu açıdan müsteşriklerin bu konuyla ilgili görüş, değerlendirme ve eleştirilerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmamızda d’Ohsson’un Osmanlı ve klasik Hanefi mezhebine ilişkin tespitlerinin yerinde olup olmadığı üzerinde de duracak ve varsa hatalara ve bunun sonraki dönem eserlere etkisinin olup olmadığına işaret edeceğiz.

Son olarak değerlendirmemizde, d’Ohsson’un eseri hakkında genel bir sonuca varacağız.

D. Literatür değerlendirmesi

D’Ohsson ve eserleriyle ilgili Türkçe çalışmalar oldukça azdır. D’Ohsson’un hayatıyla ilgili çalışmalardan biri Kemal Beydilli’ye aittir; “*İgnatius Mouradgea D’Ohsson (Muradça Tosunyan)*”³. Bu çalışmada d’Ohsson’un hayatı, eserleri ve siyasetteki faaliyetlerine değinmektedir.

Yine Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisindeki “*D’OHSSON, Ignatius Mouradgea*” maddesi de Kemal Beydilli tarafından kaleme alınmış olup genel olarak hayatı incelenmiş ve eserlerine kısaca değinmiştir.

³ Saadet Öner’e göre Mouradgea d’Ohsson’un hayatı hakkında ilk çalışmayı yapan Kemal Beydilli’dir.

D'Ohsson'un İsveç elçisi olması hasebiyle İsveç Devleti ile yazıştığı mektupları inceleyen Saadet Öner, “*İsveç Devlet Arşivi'nde mahfuz İgnatius Mouradja d'Ohsson evrakı tasnif ve tahlili*” adı altında bir yüksek lisans tezi yazmıştır. Söz konusu tez, İSAM kütüphanesinde bulunmakta⁴ olup d'Ohsson'un elçi görevi esnasında yazdığı mektuplarla siyasî alanında etkisini gösteren bir tezdır.

Bir diğer çalışma Fatma Canpolat/Canbolat'a ait “*İmparatorluğun Meşalesi XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve İgnatius Mouradjea d'Ohsson*” adındaki eser olup “Yapı Kredi Yayınları” tarafından 2002 İstanbul tarihinde yayımlanmıştır. Ancak bu eserin baskısı bulunmamasından dolayı, ona ulaşamadığımız için içeriği hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz.

D'Ohsson'un inceleyeceğimiz eseriyle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir Türkçe çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan tezimiz bu alandaki ilk Türkçe akademik çalışma olacaktır.

Eserle ilgili yabancı dillerde kaleme alınmış birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle Findley'in d'Ohsson üzerine birçok çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri “*A Quixotic Author And His Great Taxonomy: Mouradjea D'Ohsson And His Tableau General De L'Empire Othoman*” diğeri “*Mouradjea d'Ohsson; Liminality and Cosmopolitanism in the author of the Tableau General de l'Empire Othoman*” adlı çalışmalardır. Findley bu incelemelerinde daha ziyade eserin ortaya çıkış sebebi ve müellifin yaşadığı dönem üzerine yoğunlaşmaktadır. Eserin bizzat içeriğine dair pek fazla inceleme yapmamıştır.

Başka bir çalışma ise Hervé Bleuchot'nun “*La Connaissance Du Droit Musulman Dans Le Monde Chrétien Jusqu'à Mouradjea D'Ohsson (ö. 1807)*”dır. Bu çalışmada Bleuchot, d'Ohsson öncesi batıdaki İslam hukuk bilgisini incelemektedir.

Son olarak BRILL tarafından yeni yayımlanan “*Enlightening Europe on Islam and the Ottomans; Mouradjea d'Ohsson and His Masterpiece*” bulunmaktadır. Bu yayın 4 Şubat 2019 tarihinde olması itibarıyla şimdilik en güncel çalışmadır.

Çalışmamızda özellikle d'Ohsson'un hayatıyla ilgili bölümde Saadet Öner'in tezi, Kemal Beydilli'nin ve Findley'in yukarıda zikri geçen çalışmalarından yararlanmışızdır.

⁴ Tezin dijital bir kopyası internette mevcuttur.

Ayrıca d’Ohsson’un eserinin dördüncü cildinin Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Zerhan Yüksel’in tercüme ettiği “18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler” adı altında “Tercüman Yayın” tarafından 1980 senesinde basılmıştır. Yeri geldikçe bu tercümenin tahliline ve bununla ilgili birtakım eleştirilere yer vereceğiz.

Bunların yanında çeşitli dillerde de d’Ohsson’un hayatı ve siyasi yönünü ele alan makaleler bulunmaktadır. İstifade ettiğimiz; Abdülcélil Temimi “*Le diplomate Suédois Mouradgea d’Ohsson et sa présentation du “Musulmanisme” dans son ouvrage*”, Onnik Jamgocyan “I. M. D’Ohsson un Arménien au service de la Diplomatie Ottomane” çalışmaları zikredebiliriz.



BİRİNCİ BÖLÜM

MOURADGEA D'OHSSON'UN HAYATI VE ESERİ

1.1. D'Ohsson'un Hayatı ve Eserini Kaleme Alması

1.1.1. Bir Osmanlı Tarihi Yazarı Olarak İgnatius Mouradgea d'Ohsson

İgnatius Mouradgea D'Ohsson⁵, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuş bir Ermeni olup ömrünün büyük çoğunluğunu tercümanlık ve İsveç devleti için İstanbul'da konsolosluk göreviyle geçirmiştir.⁶

D'Ohsson XVIII. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaset alanında önemli simalardan biri olup dönemindeki Osmanlı Devleti'nin Batı ülkeleriyle yaptıkları anlaşmalarda etkili olmuştur. Fransız Cumhuriyet'inin Babıali tarafından tanınmasında ve Nizam-i Cedit'in kuruculuğunda üstlenmiş olduğu vazifeler siyasi başarıları arasında yer almaktadır. Çağdaş Ermeni yazarlardan Onnik Jamgocyan'a göre d'Ohsson, III. Sultan Selim'in sırdaşı (*confident*) olmuştur. Bunlarla beraber yaşadığı dönem gereği Fransız Devrimi gibi çağ değiştiren olayın önemli tanıklarından olmuştur.⁷

⁵ İlk kaynaklarda Mouradja, Muratca, Mouradge diye yazılırken, sonraki dönemlerde Mouradgea şeklinde yaygın olmuş olup güncel çalışmalarda bu şekilde yazılmaya başlanmıştır. Bu nedenle "Mouradgea" yazmayı tercih ettik. Ayrıca küçük ismi İgnatuis (bazen de Ignace) "Aydınlık/Işık saçan" gibi anlamlara gelip bu ad pek çok kullanılmamıştır. Bkz. Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34 (1984), 249.

⁶ Carter Vaughn Findley, "Mouradgea d'Ohsson (1740-1807): Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the *Tableau Général de L'empire Othoman*", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998), 21.

⁷ Onnik Jamgocyan, "Un Arménien Au Service De La Diplomatie Ohtomane", *Collection Turcica Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie*, 8 (1995): 619.

D'Ohsson, 31 Temmuz 1740 Yılında İstanbul'un Avrupa yakasındaki Pera/Beyoğlu'da doğmuştur.⁸ Annesi, İzmir Fransız elçisinin kızı Claire Pagy (ö.1794), babası Ohannes Mouradgea'dır⁹ (1721-1787)¹⁰. Babası, İzmir'deki İsveç konsoloslukunda tercümanlık yapmış ve çeşitli görevlerde bulunmuştur.¹¹ O dönemin kuralları gereği, İsveç devleti için bu tür görevleri ifa edenler bir İsveç vatandaşı olarak sayılmış ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nin vergilerinden muaf tutulmuştur.¹²

D'Ohsson, İstanbul'daki *Fransiskan* ve *Dominikan* okullarda eğitim görmüştür. Sekiz civarında dil bilgisine sahip biridir.¹³ Böylece d'Ohsson Ermenilerin elit kesiminin mükemmel bir örneği olmuştur.¹⁴ D'Ohsson, erken dönemlerde İslam tarihine ve kültürüne yönelmiştir.¹⁵ 1763 yılında henüz 23 yaşındayken babasının mesleği olan İsveç'in İstanbul konsoloslukuna tercüman olarak atanmış 1768'de burada baş tercümanlık görevine yükseltilmiştir.¹⁶

Findley'e göre, d'Ohsson'un yaşadığı dönemde Osmanlıdaki azınlıklar, İslam'a ve Osmanlı kültürüne meyilli olup "milliyetçi düşmanlık" o dönemde bulunmamaktaydı. Azınlıklar Osmanlı kültüründe etkili olmanın yanında pek çok alanda da bu kültüre katkı sağlamıştır. Bu açıdan d'Ohsson, her ne kadar bir azınlık topluluğa ait olsa da o, bir Osmanlı vatandaşı idi ve Osmanlı kültürüne diğer Avrupalı yolcu-yazarlardan daha vakıf idi.¹⁷ D'Ohsson, resmi işler dışındaki vaktini, İslam dünyasının tarihine ve medeniyetine ayırmış¹⁸ olup bu noktada çoğu Avrupalı araştırmacıların aksine¹⁹ orijinal malzemelere ve birinci elden (Osmanlıca-Arapça) kaynaklara ulaşmış ve çalışmalarını yürütmüştür.

⁸ Saadet Öner doğum tarihini (1721 Şubat) göstererek d'Ohsson'un babasının doğum tarihiyle karıştırmıştır.

⁹ Kemal Beydilli *Johannes* yazarken, Osmanlı Arşivlerinde "*Ohannes Veled-i Muradca*" geçip Findley de bu şekilde kaydetmiştir. Bkz. Findley, "Liminality", 21. Beydilli, "İgnatius". 249.

¹⁰ Carter Vaughn Findley, "A Quixotic Author and His Great Taxonomy- Mouradgea d'Ohsson and His Tableau General de l'Empire Othoman", 25 October 1999, (Erişim Tarihi 25 October 1999), 4. <https://fr.scribd.com/document/241682580/Carter-v-Findley-A-Quixotic-Author-and-His-Great-Taxonomy-Mouradgea-d-Ohsson-and-His-Tableau-General-de-l-Empire-Othoman>.

¹¹ Findley, "A Quixotic", 4. Findley, "Liminality", 21.

¹² Findley, "A Quixotic", 4.

¹³ Muhtelif dillerin konuşulduğu Konsolos ortamında yetişen d'Ohsson, Yunanca, Latince, Ermenice, Osmanlıca, Fransızca, İsveççe, İtalyanca, Almanca ve İngilizce dilleri tamamen bildiğini söylenmektedir. Bkz. Onnik, "Un Arménien", 620.

¹⁴ Findley, "Liminality", 22. Findley, "A Quixotic", 4. Beydilli, "İgnatius", 252.

¹⁵ Findley, "Liminality", 22.

¹⁶ Beydilli, "İgnatius". 251.

¹⁷ Findley, "A Quixotic", 5.

¹⁸ Beydilli, "İgnatius". 252.

¹⁹ Bu konuyu daha sonra işleyeceğiz.

1774’de elçilik görevi esnasında d’Ohsson Eva Coulely (veya Kuleliyan, 1754-1782) ile evlenip bir erkek ve iki kız babası olmuştur²⁰. Eva’nın babası Abraham, meşhur Koca Rağıp Paşa’nın (ö. 1763) hizmetinde bir sarraftı. O, hac seferlerini destelemek amacıyla kurulan vakıfların gelirleri yönetiminde “*Hazine Sarrafi*” olarak görevde bulunmuştur.²¹ Bütün bunları Darüssaade ağası yönetimi altında yürüttü. Muhtemelen kayınpederinin görevi dolayısıyla d’Ohsson, Osmanlı ile ilgili birçok resmi evraka ve ilk elden bilgilere ulaşmıştır.²² Nitekim eserinde “Devlet memurları bana o kadar güveniyorlar ki, kendi kayıtlarının makbuzları elimde bulunmaktadır” demektedir.²³

Zamanla d’Ohsson resmi hizmetlerden dolayı yükselip bazı Şeref unvanlarına layık görülmüştür. Dönemin İsveç Kralı III. Gustave, d’Ohsson’a 1775 senesinde Sırdaş ve Sır Sekreter²⁴ unvanını vermiş, 1780 de İsveç asilliğine sokulup şövalye payesini almıştır.²⁵ III. Gustave, d’Ohsson’u 1783’de Vasa Kraliyet Hanedanına dahil etmiş, 1787’de ise “D’Ohsson” ismiyle tanınmıştır. Bu isim, Türk-Ermenice Tosunyan’ın Fransız-İsveççe adaptasyonunun bir versiyonudur. Son olarak 1801’de D’Ohsson’a İsveç Şövalyeliği verilmiştir.²⁶ Bunun neticesinde Mouradgea Fransızca “le sieur Mouradja”dan (Mouradja Bey) “le Chevalier de Mouradja’ya (Şövalye Mouradja) ve nihayet “le Chevalier d’Ohsson” (Şövalye d’Ohsson) adını almıştır.²⁷ Bu unvan, onun Ermeni etnik ve sınıfsal kökenlerini ortadan kaldıran yani onu azınlık olmaktan çıkaran bir isimlendirmedir.²⁸

Tekrar evlendikten sonra hayatının geriye kalanını Fransa’da geçiren d’Ohsson, 27 Ağustos 1807’de Paris’e yakın Bièvre’de yaşadığı kalede vefat etmiştir. D’Ohsson eserinin baskısını bitirmeden vefat etmiş ve kalan diğer ciltler ise onun oğlu Constantin d’Ohsson tarafından tamamlanmıştır.

²⁰ Findley, “A Quixotic”, 5.

²¹ Findley, “A Quixotic”, 6-7.

²² Onnik, “Un Arménien”, 620.

²³ Mouradgea d’Ohsson, *Le Tableau Général de l’Empire Othoman*, I, (Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788), viij.

²⁴ “*Kâtibü’s-sır ve mahrem-i esrâr-ı Kral-ı İsveç*”. Bkz. Beydilli, “İgnatius”. 253.

²⁵ Beydilli, “İgnatius”, 253.

²⁶ Findley, “Liminality”, 22.

²⁷ Bu isim değiştirmelerin sonunda, Osmanlı kayıtlarda d’Ohsson “*Muradca nâm Beyzâde*” veya “*d’Ohsson*” şeklinde tescil edilmiştir. Bkz. Beydilli, “İgnatius”, 254.

²⁸ Findley, “A Quixotic”, 6.

1.1.2. “Tableau Général de l’Empire Ottoman” Adlı Eseri Üzere

D’Ohsson ilk başlarda II. Sultan Selim dönemi hakkında bir kitap kaleme almayı düşünür. Ancak İsveçli Ulric Celsing’in telkiniyle bundan vazgeçer ve Osmanlı Devleti’nin sistemini bütüncül olarak ele alan bir çalışmaya yönelir.²⁹

D’Ohsson Fransız diline vakıf olduğu için kendi zamanına kadar Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılmış çoğu çalışmaları inceler. Bu çalışmaların çoğunun yanlış ve hatalarla dolu olduğunu ifade eder.³⁰ Tüm bunlar d’Ohsson’u sadece Osmanlı Devleti’nin yapısıyla ilgili değil aynı zamanda onun tarihi ve halkını açıklamayı hedefleyen bir eser yazmaya itmiştir. D’Ohsson 9 Mart 1784³¹ tarihinde, yirmi iki sene boyunca topladığı malzemeyi³² bastırmak için Paris’e gider.³³

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz: d’Ohsson eserini iki formatta basmıştır. Birinci baskı olan “De Luxe” 3 cilt halinde basılmış iken diğeri “Octavia” 8 ciltlidir. D’Ohsson eserinin “De Luxe” formatının/edisyonun ilk cildini Paris’e üç sene geldikten sonra 1787’de ve ikinci cildi ise 1789’de bastırmıştır. Bu formatın son cildi ise oğlu Constantin tarafından 1820’de basılmıştır.

Eserin ikinci baskısı olan sekiz ciltli “Octavo” adını taşıyıp 1788-1824 seneleri arasında basılmıştır. Genellikle d’Ohsson’un eserine atıf yapılırken bu baskıya müracaat edilmektedir. Biz de tezimizde bu baskıyı esas aldık. D’Ohsson’un eserinin bu baskısı 7 bölümlü ve 8 ciltli olarak basılmış olduğundan dolayı bazıları eserin başka bir baskısının bulunduğunu zannetmişlerdir. Zira baskının 4.cü bölümü iki cilde ayrılarak basılmıştır. Findley’e göre bu karmaşıklığından dolayı bazı araştırmacılar, d’Ohsson’un eserine atıfta bulunurken şaşırmışlardır. Yine kendisine göre, “De Luxe” baskısı o kadar nadirdir ki birçok bilim adamı, baskıyı hiç görmediklerinden dolayı var olmadığını iddia etmişlerdir.³⁴

²⁹ Findley, “Liminality”, 22.

³⁰ D’Ohsson, *Tableau*, I, iij.

³¹ D’Ohsson, *Tableau*, I, iij.

³² “Le Tableau Général de l’Empire Ottoman/Osmanlı İmparatorluğunun Genel Tablosu”

³³ D’Ohsson Paris’e gelince Fransızların dikkatini çeker. Bunun nedenlerden bazıları, onun gayr-i Müslümanlar için tercümanların uzun elbisesi, sivri kürklü şapkası ve “Türklerden alınmış” davranışlarıdır. Her ne kadar İsveç kralının bir süjesi olsa da o İstanbul’da doğmuş, ömrünün büyük bir kısmını orada geçirmiş ve Türk kıyafetini o kadar beğenmiş ki onu çıkaramaz hale gelmiş olup bir Müslümana benzemiştir. Bkz. Findley, “A Quixotic”, 7.

³⁴ Bkz. Findley, “Liminality”, 24-25.

D'Ohsson eserinin birinci cildinde ilk olarak İstanbul'daki çalışmalarına ve işlerine yer vermektedir. Yine burada biri kelamcı diğeri fıkıhçı/fakih olmak üzere iki alimden yardım aldığını ve ikisinin de itibar edilen alimler olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Devamında ise kelama ilişkin konularını işlemiştir. İkinci ciltte ise fıkıh konularına yer vermeye başlamaktadır. Geriye kalan ciltler de fıkıh, tarih ve benzeri konuları işlemektedir. Bunların tahlilini ayrıntılı bir şekilde aşağıda inceleyeceğiz.

D'Ohsson Fransa'da kendi çalışmalarıyla uğraşırken, Fransız ihtilalinin etkisinden dolayı birtakım mali sıkıntılara maruz kalmış ve aynı sene 1791'de kızı Sophie vefat etmiştir.³⁶ Ayrıca parasının büyük bir kısmını İstanbul'da bıraktığından dolayı zor durumlarda kalmıştır. Fransa'da uzun müddet kalan d'Ohsson çalışmalarına devam etmiş ve sonra, Beydilli'ye göre elinde kalan sermayesini işletmek amacıyla Viyana'ya gitmiştir.³⁷ Viyana'da iken eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerini bastırmıştır.³⁸

Dönemin Osmanlı elçisi Ebu Bekir Ratıp Efendi ile irtibata geçen d'Ohsson, Avusturya Devleti hakkında genel bir tablo oluşturmak üzere bir çalışmada bulunmuştur. Bunun üzerine d'Ohsson, Ratıp Efendi'nin saygısını kazanıp sağlam bir ilişki kurmuştur. D'Ohsson'dan fevkalâde destek gördüğünü ifade eden³⁹ Ratıp Efendi, reform konusunda Osmanlı Devleti'ne yardımları dokunsun diye d'Ohsson'un kendisiyle İstanbul'a dönmesini istemiştir. Bunun yanında İsveçli yetkililer de d'Ohsson'dan, Osmanlılarla yakın ilişki kurup İsveç Devleti'nin yararına uygun siyasi kararlar almalarında etkili olmasını talep etmişlerdir. Özellikle o dönemde Rusya ile ilgili alınan siyasi kararlarda d'Ohsson'un etkili olduğu söylenmektedir. Bu açıdan d'Ohsson'un hem Osmanlı hem de İsveç Devleti'ne yönelik hizmetlerde bulunduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰

³⁵ D'Ohsson, *Tableau*, I, vij. D'Ohsson bu iki şahısların isimlerini zikretmemektedir. Bu sebepten dolayı bu kişiler hakkında kesin bilgi edinmemiz güçtür. Kelamcı için herhangi bir bilgiye ulaşamadıysak da fakih olan kişi Beydilli'ye göre, Üsküdar'ın bir medresesinde müderrislik yapmış Müderris Şerifzâdedir. Yine Beydilli, işlediği cinayet nedeniyle Şerifzâde'nin kaçtığını ve İsveç elçisinin konağında hem barınma hem de gizlenme imkânını bulduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle d'Ohsson'un bu şahısla görüşme imkânı bulduğunu söylemektedir. Beydilli, "İgnatius", 253.

³⁶ Findley, "Liminality", 26.

³⁷ Beydilli, "İgnatius", 257.

³⁸ Findley, "Liminality", 26.

³⁹ Beydilli, "İgnatius", 258.

⁴⁰ Findley, "Liminality", 27.

1792 yılında İstanbul'a dönen d'Ohsson⁴¹, Osmanlılar tarafından çok iyi karşılanır. D'Ohsson eserinin "De Luxe" baskısının ilk iki cildini Padişah III. Selim'e takdim eder. Padişah, çalışmasından dolayı onu tebrik eder, iki bin "rubîyye" ile ödüllendirir ve ona "musannifini Hakk Teâlâ İslam ile müşerref eyliye" diyerek duada bulunur.⁴²

Yukarıda zikrettiğimiz gibi d'Ohsson'un kayınpederi Abraham, meşhur ve itibarlı bir sarraf idi. Böylece Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticileriyle yakın ilişkiler kurabilmiştir. D'Ohsson da kayınpederinin ilişkilerinden faydalanmıştır. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin birçok önemli devlet adamı d'Ohsson'u devletin reformlarına da dahil etmeyi uygun görmüşlerdir. Ayrıca d'Ohsson *Mülteka'l-Ebhur*'u çevirdiği ve değerlendirdiğinden dolayı İslam hukukuna dair önerileri kabul görmüştür. Yine d'Ohsson Osmanlı Devleti'nin askerî reformlarında etkili olmuştur.⁴³

Padişah III. Selim askeri konular dışında eğitim ve mühendis alanında, d'Ohsson'un Fransa'dan, Ratıp Efendi'nin ise Viyana'dan edindikleri tecrübelerinden istifade etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin askerî ve mühendis eğitiminde bazı reformlarda öncülük etmişlerdir. Bu meyanda ikinci Mühendishane mektebisi olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun kuruluşunda d'Ohsson'un ve Ratıp Efendi'nin etkileri olmuştur.⁴⁴

D'Ohsson'un diğer eseri ise kısaca bahsettiğimiz "*Tableau historique de l'Orient*" başlık altındaki eseridir. "Genel tablo" eseri gibi d'Ohsson bu eserini de III. Gustave'a yazmış olup Moğolların tarihini ele alan bir çalışmadır.

D'Ohsson'un oryantalist sayılıp sayılmayacağı konusuna gelince görebildiğimiz Batılı yazarlar onu bir oryantalist olarak kabul etmektedirler. Nitekim François Pouillon'un hazırladığı tabakatta, d'Ohsson'a yer vermesi ve incelemesi onu bir oryantalist saydığını göstermektedir.⁴⁵ Buna göre d'Ohsson'u XVIII. yüzyılın en önemli oryantalistlerden

⁴¹ Beydilli, "İgnatius", 257.

⁴² Beydilli, "İgnatius", 261.

⁴³ Findley, "Liminality", 27.

⁴⁴ Mühendishanenin kurulmasında d'Ohsson'un önemini ve rolünü görmek için bkz. Beydilli, "İgnatius", 268.

⁴⁵ Dictionnaire Des Orientalistes De La Langue Française, ed. François Pouillon. 3. Baskı (Paris: Khartala, 2008) s.v. "d'Ohsson". Bu eser, bugüne kadar Fransız oryantalistleri sıralamakta ve onların hakkında kısa bilgiler vermektedir. D'Ohsson için ise D ile değil O kısmında 727-728 sayfalar arasında bulunmaktadır. Kapsamlı bir eser olmakla birlikte, XVII. ve XX. yüzyılların sonu arasında yaşamış Oryantalistlerin listesini ihtiva edip bu dönemlere ilişkin çalışma yapmak isteyen her araştırmacı için önemli bir kaynak konumundadır. Anlaşıldığı kadarıyla d'Ohsson, Fransızca yazan bir Oryantalist olarak sayılmaktadır. Fransızca eser yazması ve sonradan İsveç vatandaşını kazanması

olduğunu kabul etmek mümkündür. Pek çok hususta öncüllük etmiş olan d’Ohsson, bazı hususları Batı dillerinde ilk kez dile getirin kişidir. Örneğin; İçtihat Kapısının kapandığını söyleyen ilk oryantalist yazar odur.⁴⁶

1.2. Batı’da İslam Hukuku Açısından d’Ohsson Öncesi ve Sonrası

1.2.1. D’Ohsson Öncesi Batı’da İslam Hukuk Bilgisi ve D’Ohsson’un Eserinin Etkisi

Bu bölümde d’Ohsson’a kadar, Hristiyan dünyasında İslam Hukukunun ne ölçüde ve nasıl bilindiği konusu ele alınacaktır. Şüphesiz d’Ohsson öncesi genel bir tablonun ortaya konulması, d’Ohsson’un eserinin etkisini ve önemini açığa çıkaracaktır.

D’Ohsson öncesi Batı’daki İslam hukuk bilgisini araştıran Hervé Bleuchot “*Mouradgea d’Ohsson’a kadar Hristiyan Dünyasındaki İslam Hukuk bilgisi*”⁴⁷ adındaki makalesinde konuyu incelemektedir. Aşağıda bu makaleden büyük ölçüde istifade edilerek bu konu ele alınmaya çalışılacaktır.

1.2.1.1. Orta Çağdaki İslam Hukuk bilgisi

1.2.1.1.1. Bizans ve İslam Hukuku

Bizans’ta İslam Hukuk bilgisi daha ziyade İslam’ın inanç esasları üzerinden incelenmiştir. Bunun temel sebebi o dönemdeki akademik/entelektüel hayatın tamamen kelami/ahlaki bir yapıya sahip olmasıdır. Muhtemelen bu nedenle hem Katolik Hristiyan hukukçuları olan Kanonistler⁴⁸ hem de Roma hukuk uzmanları olan Romanistler⁴⁹ İslam hukukunu araştırmaya ihtiyaç duymamışlardır. Nitekim bir hukukçu olmasına rağmen Nicolas de Cusa, “*Cribratio Alcorani* (Kuran’ın ayrıntılı analizi)” adlı eserinde bir teolog gibi hareket etmiş, İslam’ı ele alırken hukuku göz ardı ederek İslam ahlakı (Morale) ve İman ilkeleri üzerinde durmuştur.⁵⁰

şüphesiz bunda etkili olmuştur. Sözlüğün sahibi burada d’Ohsson’un hayatıyla ilgili kısa bir yazı kaleme almıştır.

⁴⁶ Haim, Gerber, “Islamic Law and Culture 1600-1840”, *Studies in Islamic Law and Society*, 9 (1999): 82.

⁴⁷ Hervé Bleuchot, “La Connaissance Du Droit Musulman Dans Le Monde Chrétien Jusqu’à Mouradgea D’Ohsson (+ 1807)”, içinde *D’un Orient l’Autre Identifications*, (Paris: CNRS, 1991). Talep üzere bizlere bu makaleyi paylaşan yazara çok teşekkür ederiz.

⁴⁸ (Canoniste) Kanonist/Kanon Hukukçusu; yani Katolik Hristiyan Hukukçusu.

⁴⁹ (Romaniste) Romanist; Roma Hukuk Uzmanı/Hukukçu.

⁵⁰ Bleuchot, “La Connaissance”, 71.

Bizanslılar, İslam hukukunu bağımsız bir hukuk olmaktan öte Kur'an'da yer alan bazı hükümlerden ibaret gördükleri için⁵¹ İslam hukuku ile ilgili çalışmalar Kanonistler değil, Hereziyologlar yani sapkın düşünceleri inceleyen din adamları tarafından incelenmiştir. Hereziyologların yaptıkları çalışmaların temel amacı ise kendilerine yönelik eleştirilere cevap vermek, rakiplerin görüşlerini reddetmek ve mümkünse onların dinlerini değiştirmeye çalışmak olduğu için eserlerinde Hz. İsa ve Teslisin savunması, Hz. Muhammed'in hayatına yönelik saldırılar, Kitabı Mukaddesi savunup Kur'an'ı eleştirmek ve benzeri tartışmalar yer almaktaydı. Dolayısıyla bu konulardaki çalışmalar çoğunlukla *tartışma/cedel* amaçlıdır.⁵²

Hristiyan dünyasında İslam Hukukuna karşı ilk yazı ve eleştiriyi getiren kişi Aziz Jean Damascene (ö. 749) olarak kabul edilebilir. Nitekim Damascene, Hz. Muhammed bağlamında İslam hukukunda yer alan çok eşlilik, cariyelik, boşanma ve *muhallil*⁵³ gibi konuları eleştirmiştir. Bu meselelerden hareketle Damascene, Hz. Muhammed'in sahte peygamber olduğu algısını oluşturmaya çalışmıştır. Bu örnekten hareketle Bleuchot Doğu dünyasında Kur'an'ın muhtevası hakkında belirgin bir fikir mevcut olduğunu söylemektedir.⁵⁴

Damascene'nin yaptığı bu eleştiriler, sonraki yüzyıllar boyunca Hristiyan din adamlarının İslam'a karşı temel eleştirilerini teşkil edecektir. İstisnaları bulunmakla beraber İslam'ı konu edinen yazarlar, bu konuları kelama ilişkin kitaplarında İslam'ı kötüleme amacıyla ele almıştır. Nitekim bunlardan biri olan Bizanslı Nicétas⁵⁵ (ö? M. IX. yy) aynı yöntemle başvurmuştur.⁵⁶ Rivayetlere göre Nicétas, dönemin Abbasî Halifesi olan Mütevekkil'in Bizans Hükümdarı III. Michel'e gönderdiği mektuplara cevap vermekle görevlendirilmiştir. Bleuchot'ya göre, bu mektupların üslubu ağır olmanın yanında tesirleri büyük olmuştur. *Refutatio Alcorani* (Kur'an'ın reddi) adlı

⁵¹ “*Lex Mahotemis Seu Alcoranus* (Muhammedî Kanunu veya/yani Kuran Kanunu)”.

⁵² Bleuchot, “*La Connaissance*”, 66.

⁵³ Muhallilin fıkıhtaki terim anlamı şöyledir: “Beynûnet-i kübrâ ile boşanmış olan kadını sırf eski kocasına helal kılmak için nikah kıyan kişidir”. Bkz. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, ed. Mehmet Erdoğan, 4. Baskı. (İstanbul: Ensar, 2013) s.y. “Muhallil”. Ancak bu terimi kullanan Bleuchot'ya göre buradaki eleştiri Hz. Peygamber'in evlatlık edinmiş Zeyd'in boşanmış olduğu Zeynep ile nikahını kastetmiştir. Başka bir ifade ile evlatlık edinmiş çocukların eşleriyle evlenebilme imkânını kınamıştır.

⁵⁴ Bleuchot, “*La Connaissance*”, 66.

⁵⁵ Dokuzuncu yüzyılın Bizanslı kelamcısı olan Nicétas (De Byzance) hakkında pek bilgi bulunmamakla beraber III. Michel hükümdar döneminde (842-867) İslam'a karşı risale kaleme aldığını bilinmektedir.

⁵⁶ Arapça *bildiğini*, olmazsa Kuran'ın tümünü *öğrendiğini* rivayet edilir. Bleuchot, “*La Connaissance*”, 67.

eserinde Kur'an'ı ve özellikle cihad'ı ele almaktadır. Bu eser, İslam'ı ele alan ve dikkate değer ilk çalışma olup İslam Hukukunun bazı konularına atıf yapmaktadır. Nicéas Ramazan orucunu, Kibleyi ve Hacc'ı tenkit etmektedir. Ona göre Tanrı'nın şeytan olduğunu gösteren⁵⁷ ve yine cihadı ve düşmanlara karşı kin beslemenin gerektiğini söyleyen ayetler⁵⁸ bulunmaktadır. Yine o, boşanmayı “*barbarica libido* (vahşi şehvet)” diye nitelendirmektedir. Zekât'ın farz kılınması, riba'nın yasaklanması bile hayırlı işler iken, bunların “sahtekarlığını gizlemek amacıyla vaz edilmiş hükümler” olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Bu dönemdeki yazarlar, hızla yayılan İslam'ı büyük bir tehlike olarak algılamış ve buna karşı bir propaganda başlatmışlardır. Dolayısıyla İslam'a karşı yazılan ilk çalışmalar ağır ve sert bir üslupla yazılmıştır. Görüldüğü üzere İslam'a karşı yazı yazan ve kötülemek isteyen yazarların ortak argümanı genel olarak savaş (cihad) ve çok eşlilik olmuştur. Nitekim günümüzde bu konular benzer argümanlarla eleştirilmektedir.

XI-XII. yüzyıllara gelindiğinde ise eleştirel ifadelerin şiddeti nispeten azalmaktadır.⁶⁰ Burada kayda değer bir yazar; II. Manuel Paléologue'tur⁶¹ (ö. 1425). Kendisi “*bir müslüman ile mülahaza*” başlığı altında 26 tane münazara yazmıştır.⁶² Söz konusu bu münazaralar ahlak üzerine yazılmış olup bir kısmı İslam Hukukunu içermektedir.

Bleuchot'ya göre ifadelerin yumuşak ve hafif olması, Türklerin İstanbul'u kuşatmalarından dolayıdır. Manuel eleştirilerini “Muhammedî Hukuk Musevi Hukukun taklidi olup akla zıt hususların eklenmiş halidir” diyerek münazaraya başlar. Rakibi⁶³

⁵⁷ Söz konusu ayet Bleuchot'ya göre En'am suresinin 142. ayetidir. İlgili pasajın meali şöyledir; “...Allah'ın size rızık olarak verdiğinden yiyin de şeytanın adımlarına uymayın...”.

⁵⁸ Söz konusu ayetler Bakara suresinin 191. ve 194. ayetleridir. Aslında bu ayetlerde düşmanlara karşı kin besleme konusu olmayıp savaş hukukunu düzenleyen ayetlerdir.

⁵⁹ Bir sonraki çağda yaşamış bir başka din adamı olan Arethas de Cesarée, kendisine ait olduğu şüphe edilen “*Bizans Hükümdarı Leon'un mektubu, Sarassins (karabaşlılar)'ın hükümdarı Ömer'e*” adlı bir mektupta enteresan bir ifadesi bulunmaktadır: Kur'an'dan alınmamış “*sana karşı silah almayan, çobanı, kadını, hahamı ve rahibi öldürmeyeceksin*” şeklindeki hükmü Müslümanların kendileri bile buna uymadıklarını söyleyerek kınamıştır/eleştirmiştir. Bleuchot, “La Connaissance”, 67.

⁶⁰ Bleuchot, “La Connaissance”, 67.

⁶¹ 1373'da babası Jean V Paléologue'dan sonra tahta çıkıp 1391-1425 tarih arasında Bizans İmparatorluğunun (*Empereur d'Orient*) hükümdarı olmuştur.

⁶² Bu münazaraların yedincisini Khoury tarafından “*Entretiens Avec Un Musulman*” adı altında yayımlanmıştır. (Entretiens avec un musulman, 7ème controverse, éditions du Cerf, Paris, 1966).

⁶³ 12 Eylül 2006 tarihinde verdiği bir konferansta XVI. Papa Benedict, II. Manuel'in rakibi “Pers/Fars/İran” kökenli bir Müslüman alimi olduğunu söylemiştir. Ancak bazı araştırmalara göre söz konusu bu alim Hacı Bayram Veli'dir. Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Michel Balivet. “1391'de Ankara'da İlahiyat konulu bir Münazara: Hacı Bayram Veli ve II. Manuel Paleogos”, içinde *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı (İstanbul: Kitap

ise Hristiyan Hukukunun uygulanması halinde, bunun halka çok ağır geleceğini ve mutedil olmanın gerektiğini söyleyerek karşılık verir. Bununla birlikte tartışmanın esasını kelam ve hukuk meseleleri değil felsefe ve ahlak konuları teşkil etmektedir.⁶⁴

Sonuç olarak Bizans'ın büyük oranda İslam hukukunun içeriğinden haberdar olmadıkları, haberdar olanlar da İslam hukukunun sadece bazı meselelerini incelemekle yetindikleri görülmektedir.

1.2.1.1.2. Batı ve İslam Hukuku

XII. yüzyıla kadar Batı'da İslam Hukuku ile ilgili ciddi çalışmaların olduğunu söylemek güçtür. Batı'ya İslam hakkında açık ve sağlam bilgileri aktaran ilk kişinin Pierre d'Alphonse (ö. 1110-1140 arasında) olduğunu söylemek mümkündür. Yahudilere karşı bir münazara⁶⁵ yazan d'Alphonse burada İslam'a yer vermektedir. Bleuchot'ya göre Alphonse'un İslam ile ilgili sahip olduğu bilgiler İspanya'da yaşayan Müslümanlardan elde edilmiştir.⁶⁶

Alphonse'un eleştirileri, yukarıda zikrettiğimiz eleştiriler ile benzer olup daha ziyade cihada yoğunlaşmıştır. Alphonse'nun bir diğer iddiası ise Kur'an'ın kendi içerisinde çeliştiridir.⁶⁷

Yayınevi, 2011). Yine bu konuya ilişkin eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in bir yazısı için bkz. Mehmet Görmez, "Papa'nın 'Persli' dediği Hacı Bayram Veli çıktı", (Erişim Tarihi 09 Ekim 2006), <https://www.yenisafak.com/gundem/papanin-persli-dedigi-haci-bayram-veli-cikti-9123>. Ayrıca Papa'nın verdiği konferansına müteakip "*Manuel II et L'İslam*" adı altında Maire-Hélène Congourdeau söz konusu mülahazayı ele almış ve Fars'tan kasıt Türk olduğunu söylemektedir. Bu diyalog İslam'la Hristiyanlık arasındaki pozitif ve nazik konuşmanın ilk örneklerinden olduğu ifade etmektedir. Bkz. Maire-Hélène Congourdeau, "Manuel II et l'İslam", içinde *Contacts*, 217 Ocak-Mart (2007) 20.

⁶⁴ Bleuchot, "La Connaissance", 68.

⁶⁵ Bleuchot "*liber contra Judeos* (Yahudilere karşı söylem)" şeklinde eseri zikrederse de bazılarına göre bu "*Dialogi contra Judaeos*" şeklindedir. Bkz. C. Nedelcou "Sur la date de la naissance de Pierre Alphonse", *Romania*, 35/139 (1906): 462.

Burada önemli bir müellife dikkat çekmek istiyoruz: Louis Ellies Dupin adında bir Fransız tarihçisi ve ilahiyatçısı. Pek çok telifte sahip olan Dupin, eserlerin arasında en önemlilerden şüphesiz "*Table Universelle Des Auteurs Ecclésiastiques* (ecclesiastik yazarların evrensel tabakası)". Bu çalışmasında Dupin, kendi dönemine kadar (ö. 1719) Kilise adamları tarafından ele alınmış her eserinin listesini yapmıştır. Eserler konulara göre düzenlenmiştir ki ilk konu "Hristiyan dininin savunması/müdafaası"dır. Bu nedenle Pierre Alphonse'un zikrettiğimiz eseri ilk sıralarda yer almaktadır. Bkz. Louis Ellies Dupin, *Table universelle des auteurs ecclésiastiques (hérétiques) et de leurs ouvrages*, I (Paris: André Pralard, 1704), 474.

⁶⁶ Bleuchot, "La Connaissance", 69.

⁶⁷ Bleuchot, "La Connaissance", 69.

Bleuchot'nun ifadesine göre, XII. yüzyıldan sonra Batılı yazarların üslûbundaki sertlik hafiflemiştir. Örnek olarak, kafirleri “*charité* (merhamet/iyilikle)” ile düzeltmek istediğini söyleyen ve ilk “oryantalist” olarak kabul edilen Pierre Le Vénérable’dır.

XIII. yüzyılda yaşamış meşhur bir yazar olan Richard de Montecroix⁶⁸ (ö. 1309-20) “*Confutatio Alcorani* (Kur’an’ın tekzibi/yalanlanması)”⁶⁹ adı altında bir kitap kaleme almıştır. İlk başta Montecroix’nın amacı Kur’an’ı tercüme etmek iken daha sonra, Kur’an’ı redd eden bir eser yazmış ve Kur’an’ın Allah’ın hükmünün olmadığını ispatlamaya girişmiştir. Montecroix eserinin birkaç pasajında İslam Hukukunun konusu olan çok eşlilik, boşanma, cihad gibi meseleleri ele almaktadır. Bleuchot’ya göre eserin sekizinci ve on ikinci bölümleri İslam Hukukuna dair epey bilgi ihtiva etmektedir.⁷⁰ Yine Bleuchot’ya göre, Montecroix’nın amaçladığı şey, İslam’ı entelektüel bir şekilde eleştirmek idi. Montecroix’nın eleştirileri Kur’an’a ve kendi gözlemlediği Arap adetlerine dayanmaktadır.⁷¹

Bleuchot bu dönemde ilginç bir olgunun meydana geldiğini ifade etmektedir; bu da İslam’dan bağımsız olarak Arap felsefesinin Batıya göç etmesidir.⁷² Örneğin meşhur Hristiyan alimi Thomas d’Aquin, Müslümanlara ve Yahudilere karşı, daha doğrusu ondan önceki Aristoteles yorumcuları olan Müslüman İbn Rüşt ve Yahudi Maimonides gibi müelliflere karşı yazdığı “*Summa contra Gentiles* (Gentiles’lere karşı toplam/reddiye)”⁷³ adlı eserinde, İslam’a karşı yazmış olduğu tenkitler bizzat İslam dinine yönelik değil daha ziyade Arap felsefesine yönelik idi.⁷⁴

Bleuchot’nun dikkat çektiği başka bir husus da bilim ve felsefe alanlarında Arapçadan Latin diline pek çok tercüme yapılırken İslam Hukuku alanında neredeyse hiçbir tercüme bulunmamasıdır. Muhtemelen İslam’ı redd etmeleri ve doğal olarak ondan esinlenen veya onun neticesinde ortaya çıkan hukuku da kabul etmemelerindendir.

⁶⁸ Asıl adı “Ricoldo da Montecroce”dir

⁶⁹ “Kuran’ın reddi/tekzibi/yalanlama” müellifin ve eseri hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Le Grand Dictionnaire Historique, Ou Le Mélange Curieux De l’Histoire Sacrée et Profane, ed. Louis Moreri. IX, (Paris: Libraires Associés, 1754), s.v. “Ricard ou Richard de Mont-Croix”, 173-174.

⁷⁰ Bleuchot, “La Connaissance”, 70.

⁷¹ Bleuchot, “La Connaissance”, 70.

⁷² Bleuchot, “La Connaissance”, 70.

⁷³ Eser birkaç kez Fransızcaya tercüme edilmiştir. Eserin başlığında geçen “Gentils” kelimesi ise Yahudilerin ve ilk Hristiyanların kendi dinlerine yabancı olanları nitelemek amacıyla kullanılan bir kavramdı.

⁷⁴ Bleuchot, “La Connaissance”, 70.

Başka bir ihtimal ise batılılar Roma Hukukunu tekrar öğrenmeye özenmiş⁷⁵ ve bu nedenle hukukçular (Kanonistler) İslam Hukuku ile ilgilenmemişlerdir.⁷⁶

Bu devirlerde de Müslümanların durumlarına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Örnek olarak Raymond de Penyafort'un (ö. Yaklaşık 1275) "*Summa Textu Sacrorum Canonum* (Kutsal Kanonların (Hükümlerin) Ana Metni)"⁷⁷ adlı eserinde, kişilerin hukuki statülerine ilişkin hükümler yer almaktadır. Raymond'un eserinde, İslam Hukukundaki zimmilere ilişkin meselelere benzer meseleler yer almaktadır. İkrâh altında din değiştirme yasağı, farklı din müntesipleri arasındaki evlilik yasağı gibi buna benzer konular bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak Müslümanlar ve Yahudilerin, Kanon Hukukuna göre "zimmi" oldukları çıkartılabilir.⁷⁸

Daha sonra XIV-XV. yüzyıllarda "Ekümenik"⁷⁹ amacıyla yazılmaya başlanan eserler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Raymond Lulle'un⁸⁰ (ö. 1315-6) meşhur ve kapsamlı "*Ars magna* (büyük ve son sanat)"⁸¹ adlı eserini zikredebiliriz. O bu çalışmasında Arap felsefe ve mistiğine epeyce yer vermiştir. Bu geniş eserle amaçladığı şey yepyeni bir

⁷⁵ Bleuchot, "La Connaissance", 70.

⁷⁶ Ancak bunların arasında bir istisna zikredilmeye değerdir; hayatı hakkında çok bilgi olmayan Kanonist/Hukukçu Guillaume de Montlauzun'dur. Bleuchot'ya göre Montlauzun çalışmalarını İspanya'dan almış bilgileriyle zenginleştirmiş fakat mukayeseli bir çalışmaya gitmemiştir. Eserinde Guillaume İspanya'da Hristiyanlarla Müslümanların birlikte yaşam konusunu işlemiştir.

⁷⁷ Kitabın 1720 yılında yayımlanmış bir nüshası bulunmaktadır.

⁷⁸ Bleuchot, "La Connaissance", 70.

⁷⁹ (Oecuménique/Oecuménisme). Hristiyanlıkta bulunan farklı mezhepleri birleştirmeyi hedefleyen düşüncedir.

⁸⁰ Raymond Lulle (Katalanca Ramon Llull, Latince Raymundus Lullus ve Arapça رامون لول) Orta çağın önemli bilim ve din adamların arasında yer almaktadır. Palma de Mallorca'da doğmuş olan bu zat, anadili olan Katalancadan başka Latince ve Arapça gibi dillerde de eser yazmış olup zamanında "Arabicus Christianus (Hristiyan Arap)" veya "Doctor Illuminatus (aydınlanmış doktor/alim)" olarak da bilinmekteydi. Bkz. Francesc Tous Prieto, *Ainsi parlait Raymond Lulle*, çev. Jean-Claude Morera ve Francesc Tous Prieto, (Paris: Arfuyen, 2016), 160. Ayrıca hayatı hakkında bir değerlendirme için bkz. André Morazzani, "Raymond Lulle, le Docteur illuminé", *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 2 (1963): 190-208. Raymond'un isteklerinden biri de genel olarak Müslümanları özel anlamda ise Tunus Müslümanları dinlerinden değiştirip Hristiyanlaştırmak (évangéliser) idi. Bazı rivayetlere göre Tunus şehrinin yakınlarında zorla Cenevizli bir gemiye bindirilip sefer esnasında vefat etmiştir. Bleuchot ise Mallorca şehrinde savaş esnasında şehit düştüğünü söylemektedir. Bleuchot, "La Connaissance", 71.

⁸¹ Eserin tam ismi "*Ars Magna: Compendiosa Inveniendi Veritatem/Le Grand Art: Découverte Concise de la Vérité* (Büyük Sanat: Hakikatin Öz(lü) Keşfi) veya kısaca "*Le Grand et Dernier Art* (Büyük ve Son Sanat)" olarak adlandırılan eser, Orta çağın en önemli çalışmalardan olmakla birlikte Raymond'un Kelam alanında (théologie) metodolojisini sunan kitaptır. Thomas d'Aquin'in ve Roger Bacon'un eserlerinden esinlenen müellif kainattaki üç nesne olan Tanrı – İnsan – Alem'i tam uyum/ahenk içerisinde olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

felsefeyle bütün dinleri birleştirmek idi. Lulle hukuktan çok teslis ve inanç ile ilgilenmiştir.⁸²

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu çağda artık batılı yazarlar, İslam'ı doğrudan reddetmek yerine onu anlamaya, analiz etmeye yönelik çalışmalar yürütmeye başlamışlardır.

Yine bu dönemdeki hemen hemen bütün Batılı yazarlar Arap bilimi ve felsefesinin eserlerinden esinlenmişlerdir. Batılı yazarların İslam Hukuk bilgisine ulaşma imkanları nadir olsa da bununla pek ilgilenmemişlerdir. Buna çarpıcı bir örnek olarak Jean de Ségovie⁸³ (ö. 1458) verilebilir. O birkaç ay boyunca görüştüğü bir fakihe⁸⁴ İslam hukukunu danışmamış, bunun yerine Kur'an'ı birlikte tercüme⁸⁵ ederek İlahi kelamın olasılığını araştırmak için danışmıştır.⁸⁶

Batı'nın İslam Hukuk bilgisine ulaşamamasındaki temel engelin o dönemdeki entelektüel tartışmaların zemininin metafizik ve felsefî konular olması yanında bu dönemlerin şartlarının da hukuk çalışmalarına pek müsait olmamasıydı. Zira bu dönemlerde Haçlı seferleri hız kazanmıştı. Batılı din adamları İslam'a karşı ordu (*Tapınak Şövalyeleri*) hazırlıklarıyla meşgul oldukları için İslam Hukuku ile ilgilenecek vakitleri yoktu.⁸⁷

Başka bir sebep ise, Osmanlıların Akdeniz ve Avrupa'ya doğru ilerlemeleridir. Nitekim Bizans'ta gerçekleşmiş İslam tehlikesi Batı için de söz konusuydu. Bu sebeple Batılı yazarlar, Haçlı seferlerinin meşruluğunu tartışmış ve kamuyu ikna etme teşebbüslerine

⁸² Bleuchot, "La Connaissance", 71. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz Nicolas de Cues (Cusa) (ö. 1464) ise bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Rönesans adamı sayılan Cusa "*Cribratio Alcorani* (Kur'an'ın ince/ayrıntılı analizi)" adlı eserinde Kur'an'dan hareket ederek İncil'in doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca Cusa, İstanbul'un Türklerin ellerine düşen bir dönemde yaşamasına rağmen Muhammedî doktrinini olumlu değerlerine işaret etmekten çekinmemiştir. Bkz. Willehad Paul Eckert, "Nicolas de Cuse à l'aube du monde moderne. Le Congrès International de Bressanone (6-10 septembre 1964)" çev. Christian Wenin, *Revue Philosophique de Louvain*, 76 (1964): 660.

⁸³ İspanyol Juan (Jean-John-Johannes) Alfonso Gonzalez de Segovia Katolik kilisenin önemli din adamlarından olup *Salamanque* (Salamanca) Üniversitede teolog alanında öğretim görevlisi olmuş ve Kur'an'ı tercüme ettiği de rivayet edilmektedir. Hayatı hakkında öz bilgiler için bkz. Robert Ricard, "Un petit livre sur Jean de Ségovie", *Revue d'histoire de l'Église de France* Robert Ricard, 120 (1946): 107-109.

⁸⁴ Bazı kaynaklara göre söz konusu fakih Endülüslü İsa b. Cabir'dir. Batı kaynaklarında pek çok değişik isimle anılır; "İce, Isa ... de Gébir". Bkz. Gerard Wiegers "Yça of Segovia (fl. 1450), his antecedents and successors", *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado, Medieval Iberian Peninsula*, 8 (1993).

⁸⁵ İsa b. Cabir Kur'an'ı Kastilya İspanyolcasına tercüme etmiş, Jean de Ségovie de bu tercümeyi Latinceye tercüme etmiştir. Bkz. Weigers, "Yça of Segovia".

⁸⁶ Bleuchot, "La Connaissance", 71-72.

⁸⁷ Bleuchot, "La Connaissance", 72.

girmişlerdir. Bu nedenle pek çok müellif Kuran'ı reddetme amacıyla çok fazla kitap kaleme almışlardır. XVIII. Yüzyılda Osmanlıların Avrupa'dan geri çekilmelerine kadar “*Refutation Alcorani* (Kuran'ın reddi)” isimli eserler düzenli olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁸

Özetle bu dönemde Batılı yazarların İslam Hukukunu araştırmama sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz; a) Entelektüel tartışmalarının zemininin metafizik eksenli olması, b) Kaynak yokluğu c) ve Türk tehlikesi. Bu engeller bulunduğu müddetçe Batılı yazarlar daha çok yukarıda saydığımız polemik konuları içeren kitapları telif etmişlerdir.

1.2.1.1.3. XVI.-XVII. Yüzyılda İslam'a İlginin Gelişmesi ve Oryantalistin Doğuşu

XVI. yüzyılda “Hümanizm” olarak adlandırılan yeni bir düşünce ortaya çıkmıştır. Bleuchot'ya göre bu yeni düşünce Batıdaki İslam ile ilgili çalışmalar için bir duraklama dönemi teşkil etmiştir. Çünkü İlkçağ dönemindeki klasik metinlere karşı tekrar doğan tutkunluk skolastiğinin ve böylece Arap felsefenin reddedilmesine yol açmıştır. Başka bir ifade ile Orta çağdaki çalışmalara gösterilen hayranlık nefrete dönüşmüştür.⁸⁹

Rönesans döneminde, İslam dini daha çok Kilisenin Katolik Hristiyanlığı savunmak amacıyla çalışmalara konu olmuştur. Zira meşhur Protestan mezhebinin kurucusu Martin Luther'in (ö. 1546) görüşlerine karşın Kilise adamları, Protestanlığı (daha doğrusu Martin Luther'in görüşlerini) İslam'la paralel görüp onun bir bidat ve sapkınlık olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Örnek olarak Luther'in yazdığı 95 tezleri⁹⁰ Sorbonne tarafından “Kuran'dan daha sapkın” olarak nitelendirilmiştir.⁹¹

Dolayısıyla bu dönemdeki eleştiriler dolaylı yönden olmuştur. Bu nedenle de Bleuchot'ya göre yaklaşık üç yüzyıl boyunca Batı dünyasında İslam düzgün bir şekilde

⁸⁸ Bleuchot, “La Connaissance”, 72.

⁸⁹ Bleuchot, “La Connaissance”, 72.

⁹⁰ Martin Luther tarafından yazılmış ve Protestanlığın kökenleri olarak kabul edilen bu tezler madde halinde olmaktadır.

⁹¹ Protestanlar da İslam'ı eleştirmekten geride kalmamışlar ve Katoliklerin kendilerini Müslümanlara benzetmelerini de kınamışlardır. Örnek olarak Guillaume Postel “*Alcorani Seu Legis Mahometi et Evangelistarum concordiae liber* (Kur'an veya Muhammedî Kanunu ve Evangelistlerin serbest anlaşmaları)” adlı eserinde Protestanları Müslümanlara benzetmiştir. Ancak Protestanlar tarafından bu eleştirilmiştir. Ayrıca Luther Anti-Christ'i (Deccal) betimlerken onun vücudu Türklerden ve kafası Papazdan oluştuğunu söyler. Bleuchot, “La Connaissance”, 73.

araştırılmamıştır. XVII. yüzyıl çok “*dindar bir yüzyıl*” olmasına rağmen aşağıda zikredeceğimiz İslam’ın araştırılmasını engelleyen “üç engeli” kaldırmayı başarmıştır.⁹²

Yukarıdaki Türk tehlikesi engeli, Türklerin Avrupa’dan çekilmelerinden dolayı yüzyılın sonunda kalkmıştır.

Kaynakların yokluğu ise devletler arası elçi gönderme ve tüccar amaçlı gibi çeşitli seferler düzenleyerek ülkeler arasındaki ilişkileri düzeltmiş ve böylece kitap elde etme imkânı sağlamıştır. Nihayetinde Arapça eserlerin Batı kütüphanelerinde büyük bir artış sergilemiş ve İslam’ın ilk ansiklopedisi olan Barthélémy d’Herbelot’nun (ö. 1695) “*Bibliothèque Orientale* (Doğu/Oryantal Kütüphanesi)” adındaki çalışması ortaya çıkmıştır.⁹³ Bleuchot’ya göre bu ansiklopedi daha çok Din ve Tarihe yöneldiği için İslam hukuku alanındaki muhtevası azdır.⁹⁴

Üçüncü engele gelince, tartışmaların esasen metafizik/kelam olması bu yüzyılda da kaldırılmıştır. Entelektüel alan dinî metafizikten daha saf/veya daha genel (daha doğrusu Kiliseden bağımsız) bir felsefeye kaymıştır. Ayrıca ateizm ve deizmin ortaya çıkışlarının bilimsel yöntemlerin gelişmesinde katkılarının olduğu şüphesizdir. Nitekim bu iki akıma karşı Kilise çeşitli yönlerden karşı çıkmaya çalışmıştır. Bu dönemde laik, ateist ve deistlere karşı yazı yazan Hristiyanlar hâlâ İslam’ı kullanmaktaydılar. Yani bu akımlar sapkın olarak ilan edilirken İslam ile benzetilip propagandası yapılmıştır.⁹⁵

Ancak bunlara rağmen, ilerleyen zamanlarda seferler düzenlenecek ve böylece önyargılar yavaş yavaş yıkılacaktır. Örneğin bir Cizvit (*Jésuite*) Misyoneri olan Michel Nau (ö. 1683) uzun zaman Irak’ta kalmış ve bu süreçte “Muhammedî Dininin Güncel Durumu”⁹⁶ adlı eserini kaleme almıştır. Kuran ve Nau’un gözlemlerine dayanılarak yazılmış bu çalışmada hukuk bilimi eserin yarısını teşkil etmektedir.⁹⁷ Nau, Müslümanların “*Vahşi Kurt*” tasvir edildikleri kadar olmadıklarını ifade etmektedir.⁹⁸

⁹² Bleuchot, “La Connaissance”, 73.

⁹³ Herbelot’nun hayatı hakkında bilgi için bkz. Aydın, Cengiz ve Görgün, Tahsin. “Herbelot, Barthélemy de Molainville d’”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1998) 17: 219-220.

⁹⁴ Bleuchot, “La Connaissance”, 74.

⁹⁵ Ancak Batı’da İslam sadece kötülenmemiştir. Bu zamanlarda bazı mezhep müntesipleri (Sociniens/Unitariens denen anti-teslisciler) Hz. Muhammed’i savunmuşlardır. Tabii olarak bu tutumlarından dolayı Kilise tarafından aforoz edilmişlerdir. Bleuchot, “La Connaissance”, 75.

⁹⁶ Michel Nau, *L’État Présent De La Religion Mahométane*, I-II, (Paris : Veuve P. Bouillierot, 1684).

⁹⁷ Bleuchot, “La Connaissance”, 75.

⁹⁸ Nau, *L’État Présent*, II, aii.

XVIII. yüzyılın başlarında Fransızların “Aydınlanma” dönemi başlamaktadır. Bu minvalde meşhur Fransız aydını Montesquieu, Osmanlı Devleti’ni despotizm ve adaletsiz bir devlet olarak tanımlamaktadır. Ancak çağdaşları, kaynaklara ulaşabilme imkanına sahip oldukları için bu yanılgıyı eleştirmişlerdir. Örnek olarak James Porter, tıpkı Romalılarda olduğu gibi, Türklerin de hukuk metinlerinin bulunduğunu söylemektedir.⁹⁹ Bu görüşünü teyit etmek amacıyla Porter “*Observations*” adlı eserinde, İslam hukukunun alış-veriş bahsini “*Türkiye’de*¹⁰⁰ *kullanılan bir hukuk kitabından alıntı*” başlığın altında incelemektedir.¹⁰¹ Bleuchot’ya göre bu Kitap, Kudûrî’nin muhtasarıdır.¹⁰²

Bu dönemdeki çalışmaların daha çok devletlerin adalet anlayışını incelediği görülmektedir. Geçmiştekilerden farklı olarak bu çalışmalar, artık İncil’e veya Hristiyan dinine göre yargılamamaktadır. Başka bir ifade ile meseleler artık Kiliseden bağımsız bir şekilde yürütülmektedir. Bu çağ İnsan merkezli bir dönem olduğu için, daha genel kavramlar çerçevesinde tartışmalar yapılmaktaydı. Örneğin bir devletin despotizm olması veya olmaması vatandaşın haklarının güvenilirliğine göre yargılanmaktaydı.

Görüldüğü üzere bu dönemdeki müellifler İslam veya Osmanlı Devleti hakkında yazı yazmak istedikleri zaman, söylentiden değil bizzat kendi gözlemleriyle çalışmalarını yürütmüşlerdir. Örneğin Le Baron de Tott Osmanlı topraklarında 23 sene yaşamış ve Osmanlı Türkçesini öğrenmiştir. 1784 yılında “Türkler ve Tartarlar hakkında” kitabını yayımlamıştır.

⁹⁹ James Porter, *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, çev. Claude-François Bergier (Londres: J. Nourse, 1769), 57.

¹⁰⁰ Porter, *Observations*, 62.

¹⁰¹ Porter, *Observations*, 62.

¹⁰² Bleuchot, “La Connaissance”, 77. Yine bu tarihlerde Kur’an’ın ilk Fransızca tercümesi de yayımlanmıştır. “*L’alcoran de Mahomet translate d’arabe en François (Français)* (Mohamet’in alcoranı – Arapçadan Fransızcaya tercümesi)”. Par le Sieur Du Ryer – A Paris chez Antoine de Sommaville 1647”. Du Ryer tarafından yapılan bu tercüme, Hz. Muhammed’in sahte peygamber olduğunu göstermek amacıyla ele alınmıştır. Önsözde Muhammedî veya Müslüman kavramları kullanırsa da İslam’ın inanç esaslarını sıralarken “*Les Turcs...* (Türkler...)” olarak başlamaktadır. Bu, o dönemlerde Batı için Türkler, İslam dünyasını temsil ettiğini göstermektedir. Du Ryer’in tercimesinden bir yüzyıl sonra gelen Savary, yeni bir Kur’an tercümesini yayımlamış ve bunda Hz. peygamberin Siyer’ine ayırmış bir giriş ve tercümeyle başlamadan önce bazı hususların değerlendirmeleriyle zenginleştirmiştir. Ayrıca önsözünde Du Ryer’i eleştirmekten de geride kalmamıştır. Claude-Étienne Savary, *Le Coran, Traduit de l’arabe, accompagné de notes, et précédé d’un abrégé de la vie de Mahomet, tiré des écrivains orientaux les plus estimés*, I-II, (Paris: Knapen & Onfray 1783).

Ayrıca göz ardı edilemez başka bir eser de Anquetil Duperron'un "*Législation Oriental (Doğu Teşrii/Mevzuat)*" adlı kitabıdır. Bu kitapta Türkiye'de, Fars'ta ve Hindistan'da devletlerin siyasi prensipleri ele alınmaktadır. Bu eserde müellif, şu hususları doğrulayacağını ve tashih edeceğini iddia etmektedir;

"Şimdiye kadar bu üç devlet hakkındaki "despotizm" düşüncesinin tamamen batıl ve yanlış olduğunu, yine bu üç devlette yazılı hukuk metinlerinin var olduğunu ve bu sebeple de hükümdarın (prens) ve halkın (süje) bu metinlere uymaları gerektiğini ve nihayetle, bu üç devlette insanların menkul ve gayri-menkul mallarının bulunduğunu ve bunların tasarruflarında hür olduklarını" ispatlayacağını söylemektedir.¹⁰³

Kısacası Batıdaki İslam hakkındaki ilk çalışmalar onun *pratik* ilimlere değil *kelami* boyutuna yönelik olup tartışmalar bunun etrafında gerçekleşmiştir. Zamanla bazı önyargılar yok olmuşsa da tam bir iletişimin kurulduğu söylenemez. Bununla birlikte XVII-XVIII yüzyıllarda çoğalan seferlerle Batı ve Doğu arasında iletişim konusunda büyük bir gelişmenin yaşandığı da bir gerçektir. İşte Mouradgea d'Ohsson'un eseri bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.

1.2.2. D'Ohsson'un Eserinin Etkisi

1.2.2.1. Eserin Batıdaki İslam Hukuku Çalışmalarına Etkisi

D'Ohsson'un eseri, Oryantalistlerin erken dönemlerine denk gelen ilk çalışmalar arasında yer aldığı için ondan sonra gelen pek çok çalışmaya kaynaklık teşkil etmiş bir kitaptır. Şüphesiz eserin çok yönlü olması bu hususta etkili olmuştur. Nitekim Fıkıh, Kelam, Tarih, Kültür gibi alanları incelediğinden, genel bir şekilde İslam hakkında araştırma yapmak isteyen her oryantalist için değerli bir kaynak olup hâlâ günümüzde de önemli bir yere sahiptir.

Bu bölümde önemli gördüğümüz Fransız oryantalistlerden hareketle, d'Ohsson'un eserinin önemine işaret etmeye çalıştık. Bunları kronolojik bir şekilde sıralamaya gayret ettik. Belirtelim ki; Türk akademik camiasında Fransız oryantalistlerin İslam hukukuyla ilgili eserlerini inceleyen bir çalışma henüz yoktur. Bu kısa bölümde, bir nebze de olsa bu eksikliği gidermeye çalışacağız.

¹⁰³ Anquetil Duperron, *Législation Orientale*, (Amsterdam: Marc-Michel Rey, 1778), a.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi d'Ohsson'un eseri çok yönlüdür. Buna göre eser sadece hukuk çalışmalarına kaynaklık etmemiştir. Bilakis pek çok tarih araştırmaları bu eserden faydalanmıştır. Nitekim d'Ohsson'un eseri Cahiliye dönemi, Hz. Peygamberin siyeri ve Halifelerin döneminden Osmanlı Devleti'ne kadar geniş bir bilgi yelpazesi sunmakta ve dolayısıyla değerli tarihî bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca eserin birinci cildinde Nesefî'nin akaidini Fransız diline aktardığı için¹⁰⁵, d'Ohsson'un eseri kelam konularını inceleyen çalışmalara da kaynaklık etmiştir.¹⁰⁶ Ancak tezimizin konusunun dışında olması hasebiyle bu konulara yer vermeyeceğiz. Zaten d'Ohsson'un eseri, büyük oranda İslam hukuku araştırmalarında Batılı çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Burada ilk olarak XIX. yüzyılın sonlarında yaşamış oryantalist Rodolphe Dareste'in görüşlerine yer vermek istiyoruz. Dareste, Maliki mezhebine dair yazdığı makalesinde¹⁰⁷, o dönemdeki Batı devletlerinin çoğunda, Müslüman toplumlarının bulunduğunu ve onların hukukunu ve geleneklerini anlamaya yönelik çalışmaların yürütüldüğünü ifade etmektedir. Bunun üzerine İngilizler Hindistan'da, Hollandalılar Java'da, Ruslar Güney Kafkasya'da ve nihayet Fransızlar Cezayir, Senegal ve Pondichéry'de pek çok çalışma sürdürmüşlerdir. Bu konuda Dareste şöyle demektedir:

¹⁰⁴ İslam Tarihi hakkında ilk çalışmalardan sayılan eser Joseph de Hammer'in *Histoire de l'Empire Ottoman; Depuis son origine jusqu'à nos jours* (Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi; kökünden günümüze kadar) kapsamlı eseridir. Bu eserinde d'Ohsson'a atıfta bulunmaktadır. Başka bir eser ise meşhur Tarihçi Caussin de Perceval'ın "Arapların tarihi hakkında bir deneme" adlı eseridir. Yine bu eserde d'Ohsson'a atıfta bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Çağdaş bir araştırmacı olan Gilliot, orta Asya ve Horasan'daki akaidini incelediği makalesinde, Nesefî'nin akaidine ilişkin eserinin Fransızca tercümesi, d'Ohsson'un birinci cildinde mevcut olduğunu söylemektedir. Bkz. Claude Gilliot, "La Théologie Musulmane En Asie Centrale et au Khorasan", *Arabica*, 49/2 (Brill, 2002) 135-203.

¹⁰⁶ Örneğin Gustave Dugat, *Histoire des Philosophes et des Théologiens Musulmans (de 632 à 1258 de J.-C.)*, (Paris: Maisonneuve et C., 1878), 86, 375. Dugat Mutezilelerle gelenekçiler (Ehli Hadis) arasındaki cari olan Kur'an'ın mahluk olduğu tartışmasını her ne kadar ele almış olsa da d'Ohsson'un verdiği bilgiler yetersiz olduğunu ve çoğu zaman hatalı bir şekilde aktardığını söyler. Bu konuda Dugat d'Ohsson'un eserinin birinci cildine başvurmuştur. Dugat'ın zikredilmeye değer başka bir eseri; *Histoire Des Orientalistes de l'Europe*, I II, (Paris: 1868-1870). Bu eserde Dugat XII. yy'dan XIX. yy.'a kadar yaklaşık 35 oryantalist saymaktadır. Pek çok ünlü yazar, Shakspear gibi, zikrederse de burada d'Ohsson'a yer vermemiştir.

Ayrıca meşhur George Henri Bousquet'nin "İslam'da ritüel temizlik" adlı makalesinde, Sünnilerin (Ortodoks) akaid ve ahlak temellerini (*cathéchisme*) öğrenmek için d'Ohsson'un eserine müracaat edilmesine tavsiye etmektedir. Bkz. George Henri Bousquet, "La pureté rituelle en islam (*étude de fiqh et de sociologie religieuse*)", *Revue de l'histoire des religions*, 138/1 (1950).

¹⁰⁷ Rodolphe Dareste, "Code Musulman par Khâilil", *Journal des Scavants*, (Imprimerie Nationale: Mai-Juin, 1882).

“Bu yoğun ve genel çalışmalar sayesinde bizler bugün, İslam hukukunu bütünsel bir bakışla ele alabilme imkânına sahip olduk”.¹⁰⁸

Nitekim kendi dönemine kadar Avrupa dillerine çevrilmiş İslam hukuku kitaplarının listesini şu şekilde sunmaktadır:

1. Hindistan için Merğînânî'nin el-Hidâye'sinin İngilizce tercümesidir. Bu tercüme “Guide (Rehber)” adı altında Hamilton tarafından çevrilmiştir.
2. Hollanda'nın kolonileri için Şîrâzî'nin et-Tenbîh adlı eserinin Hollandacaya çevirisidir. Bu eser Keijzer¹⁰⁹ tarafından “Handboek voor het Mohammedaansche Recht (Muhammedî Hukuk için El kitabı)” adı altında La Haya 1853'de basılmıştır. Keijzer'in başka bir çevirisi ise Şafii fakih Ebu Şucâ'nın¹¹⁰ el-Muhtasar'ın¹¹¹ Fransızca tercümesi olup “Précis de Jurisprudence Musulmane selon le rite Châfeite (Şafii Mezhebine göre Müslüman hukukuna dair bir inceleme)” adı altında Leyde 1859'de basılmıştır.
3. Güney Kafkasya'da Ruslar için “Kaynakların ışığında İslam Hukuku/Kanunu” adı altındaki Von Tornauw'nun çalışması ilk önce 1851'de yayımlanmıştır. Daha sonra “Das moslemische Recht aus den Quellen dargestellt” adı altında Almanca çevirisi Leipzig'de 1855 senesinde basılmıştır. Beş sene sonra 1860 yılında eser “Le droit musulman, exposé d'après les sources” adı altında Paris'te Fransızca basılmıştır. Bu eserin Fransızca çevirisini aşağıda tahlilini yapacağız.
4. Fars'taki Şii Müslümanlar hakkında “Recueil de lois concernant les musulmans schiites (Şii Müslümanlara dair Kanun Mecmuası)” başlık altında Amédée Querry tarafından hazırlanmış çalışmadır. Söz konusu eser Paris şehrinde 1871-1872 yılları arasında yayımlanmıştır.

¹⁰⁸ Dareste, “Code Musulman”, 1.

¹⁰⁹ Salomo Keijzer veya Salomon Keyzer. Hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi için bkz. Ayang Ultriza Yakin, “Salomo Keijzer (1823-1868): Un juif, le droit musulman, et des Indes-néerlandaises au XIXe siècle”, *Le Banian*, 19 (2015). Keijzer, yukarıdaki saydıklarımızın dışında, Maverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultânîyye gibi Hollandaca başka çevirileri de bulunmaktadır.

¹¹⁰ İlk dönemdeki oryantalistler Ebu Şuca'yı “Abou Chodja” yazarken daha sonra “Abu Shujâ” şeklinde tashih edilmiştir.

¹¹¹ El-Gâyetü ve et-Takrîbü metn-i Ebu Şucâ, et-Takrîb fi'l-fıkh, Gâyetü'l-İhtisâr veya el-Gâye fi'l-İhtisar gibi isimlerle de anılmaktadır. Bu eserde Keijzer, ilk başta uzun bir önsözde bulunup sonra metnin tamamını Arapça vererek tercümesini ikinci bölümünde yer vermektedir. Daha sonra açıklamalarda bulunur ve bazen de İbn Kasım tarafından yazılmış eserin en meşhur şerhi Fethul Karîb el-Mucîb'a atıf yapmaktadır.

5. Osmanlı İmparatorluğu için tezimizin konusu olan Mouradgea d'Ohsson'un "*Tableau Général de l'Empire Ottoman*" eseridir. Bu eserin iki baskısı bulunmaktadır: Birincisi De Luxe edisyonu (üç cilt) 1787-1820, İkincisi ise Octavio (Sekiz cilt) edisyonu 1788-1820 yıllar arasında yayımlanmıştır. Aşağıda bu iki baskıya dair kısa bir tahlilde bulunacağız. Ayrıca d'Ohsson'un eserinin Mültekâ'nın bir tercümesi olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Bu iddianın doğruluğunu ileriki sayfalarda de ele alacağız.

6. Son olarak Cezayir için Perron'un *Muhtasar Khâlil* çevirisi Paris'te 1848-1854 yılları arasında basılmıştır.¹¹²

Görüldüğü üzere bu dönemlerde belli başlı Müslüman toplumlarını inceleyen eserler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en erken çalışmalardan biri d'Ohsson'un eseridir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla d'Ohsson'un eserine, İslam hukuku alanında, ilk atıfta bulunan kişi Fransız oryantalist Garcin de Tassy'dir. O "*Exposition de la Foi Musulmane (Müslüman İmanının sunumu)*"¹¹³ adlı eserinde bazı konuları işledikten sonra ayrıntılı bilgi edinmek için d'Ohsson'a atıf yapmaktadır.¹¹⁴

Bir başka eser ise Fransız Kara Kuvvetlerin Başhekimliğini yapmış Mayer Goudchaux Worms'un arazi mülkiyetine dair çalışmasıdır.¹¹⁵ Worms bu çalışmada Müslüman toplumlarında mülkiyetin teşekkülüne ve keyfiyetine dair meseleleri incelemektedir. Çeşitli kaynaklardan yola çıkarak, örneğin Maverdî'nin "el-Ahkâmü's-Sultâniyye"sinden alıntı yaparak¹¹⁶, İslam hukukundaki vakıf ve benzeri konuların

¹¹² Dareste, "Code Musulman", 1. Ayrıca Dareste, "*Études d'Histoire du Droit* (Hukuk Tarihinin Etütleri)" adlı eserinde, İslam Hukukunu incelediği bölümde yukarıda verdiğimiz listeyi genişletmektedir. Bkz. Rodolphe Dareste, *Études d'Histoire du Droit*, (Paris: L. Larose et Forcel, 1889), 52-53.

¹¹³ Ulaşabildiğimiz en erken Fransızca fikhî eser, Mehmet Birgivi'nin vasiyetname veya Risâle-i Birgivi diye bilinen eserinin Fransızca tercümesidir. Eser Türkçe dilinde kısa bir ilmihal kitabı olup Garcin de Tassy tarafından tercüme edilmiş ve "*Exposition de la Foi Musulmane (İslam İmanının Sunumu)*" adında 1822 yılında yayımlanmıştır. Eser 1830'de ikinci kez basılmıştır. Ayrıca Tassy çalışmasına Farsçadan tercüme etmiş Saadî'nin pend-name adında bir şiir ve De Sacy'nin Arapçadan tercüme etmiş "Borda" adında Hz. Peygamberi öven bir şiire yer vererek basmıştır.

¹¹⁴ D'Ohsson'a yapılan atıflar için bkz. Birgivi, Takıyyüddin Mehmed, *Exposition de la Foi Musulmane*, çev. Garcin de Tassy, (Paris: G. Dufour & d'Ocagne, 1822), 58, 79, 91, 97, 99, 100.

¹¹⁵ "*Recherches sur la constitutions de la propriété territoriale dans les pays musulmans et subsidiairement en Algérie* (Müslüman ülkelerde arazi mülkiyetin teşekkülü hakkında araştırmalar, özellikle Cezayir'de)".

¹¹⁶ Bkz. Mayer Goudchaux Worms, *Recherches sur la constitutions de la propriété territoriale dans les pays musulmans et subsidiairement en Algérie*, (Paris: A. Franck, 1846), 96, 103, 196...

hükümlerine değinmektedir. Türkiye'yle (Osmanlı)¹¹⁷ ilgili ve Hanefî mezhebinin bazı görüşlerini aktarırken d'Ohsson'a atıf yapmakla beraber gerekli gördüğü yerlerde de eleştirmiştir.¹¹⁸

Eserin önsözünde Worms, İslam hukuk araştırmalarının bazı sıkıntılarına değinip İslam hukukunun kaynaklarına doğrudan ulaşmanın ne kadar zor ve Müslümanlarla ilişki kurmanın ne kadar meşakkatli olduğunu dile getirir. Worms'a göre bunun sebebi, Fransızlar'ın o dönemde Cezayir'i işgal etmelerinden dolayı Cezayirlilerin gözünde Fransızların sömürgeci bir düşman olarak telakki edilmeleridir. Bu açıdan Cezayirliler Fransızlarla ilişki kurmaktan uzak durmuşlardır.¹¹⁹ Bu durumu göz önünde bulunduran Worms, d'Ohsson'un böyle bir sıkıntıyla karşılaşmadığını ima etmekte ve kaynaklara rahat bir şekilde ulaşabildiği için onun eserinin önemine işaret etmektedir.

Gördüğümüz kadarıyla d'Ohsson'a ilk eleştiri getiren kişi Worms'tur. Worms'un eleştirisi, d'Ohsson'un “*bazı hususların daha iyi anlaşılmasını sağlamak*”¹²⁰ amacıyla bazı fikhî bapların ve konuların yerlerini değiştirmesine yöneliktir. Ona göre d'Ohsson kendisine veya daha doğrusu Avrupa hukuk sistemine göre bir tasnif yapmaktadır. Worms'a göre Mültekâ İslam hukukunun meselelerini en sistematik ve en güzel biçimde ele alan bir eserdir.¹²¹ Bu açıdan Mültekâ yabancı ve kendisine aykırı bir tasnife veya yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duymamaktadır. Böylece d'Ohsson kendi kafasına göre esere bazı ilaveler yapmış, birbirleriyle alakalı olmayan konuları bir araya getirmiş ve “yanıltıcı bir benzerlik/kıyas” kurmuştur.¹²² Worms'un diğer eleştirilerini yeri geldikçe zikredeceğiz.

Bütün bu eleştirilere rağmen Worms Avrupa'da gerek biçim gerek içerik açısından d'Ohsson'un eserine denk bir kitap bilmediğini itiraf etmektedir.¹²³

D'Ohsson'un çalışmalarına değinen diğer bir eser Worms'un eserinden iki sene sonra yayımlanan meşhur *Muhtasar İbn Halil*'in¹²⁴ Fransızca çevirisidir. Bu çeviri Perron

¹¹⁷ Fransızcada “Turquie” kelimesi uzun zamandır kullanılmaktaydı. Örneğin yukarıda zikrettiğimiz 1775'te yayımlanmış Kuran'ın tercümesinde Türkiye için “Osmanlı (Othoman)” değil “Turquie” kelimesi kullanılmıştır.

¹¹⁸ Worms, *Recherches*, 69, 269, 322.

¹¹⁹ Worms, *Recherches*, X.

¹²⁰ D'Ohsson, *Tableau*, I, 3-4.

¹²¹ Worms, *Recherches*, 10. Worms burada “*Législatives musulmanes*” demekle olup bu kavramı “*Fıkıh*” karşılığında kullandığını gözükmektedir.

¹²² “Un aspect d'analogie trompeur”. Worms, *Recherches*, 10.

¹²³ Worms, *Recherches*, 14.

tarafından tercüme edilmiş ve Fransız Devleti'nin onayıyla yayımlanmıştır. Uzun bir girişten sonra Perron, dönemine kadar Oryantalistlerin yazmış oldukları İslam hukuku eserlerine dair bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Kendi sözleriyle ifade edecek olursak;

“...görebildiğim kadarıyla İslam hukuku (*Jurisprudence Musulmane*) hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma ve kısa bir bakıştan hareketle İslam'ın sivil ve dini kanunlarını tam ve komple bir şekilde ihtiva eden eser, Mouradgea d'Ohsson'un “*Le Tableau Général de l'Empire Othoman*” adlı eseridir...” demektedir.¹²⁵

Perron, d'Ohsson'un Mültekâ'da yaptığı değişiklikler nedeniyle Worms'un dile getirdiği eleştirileri tekrar ifade etmektedir. İleriki sayfalarda, İngilizler için Hamilton'un tarafından el-Hidâye eserinin tercümesinden¹²⁶ bahsederek, Hidâye her ne kadar Hanefî fıkhnın en sistematik eserlerinden biri olsa da tercümenin karmakarışık bir tercüme olduğunu ve bu nedenle de kitabın anlaşılmaz hale geldiğini söylemekte ve Hamilton Hidâye'yi mahvettiğini belirtmektedir.¹²⁷ Bu sebeple d'Ohsson'un eserinin bu tercümeden daha üstün olduğunu ima etmiş olmaktadır.

D'Ohsson'un ve Perron'un çalışmalarıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmak istiyoruz: Hanefî mezhebi için d'Ohsson'un, Maliki mezhebi için Perron'un eserleri İslam hukukuna ilişkin gelecek çalışmalar için temel kaynak teşkil edeceklerdir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “*Droit Musulman (İslam Hukuku)*” adı altında¹²⁸ yapılmış ve tamamlanmış ilk çalışma, Annaba¹²⁹ şehrinde avukatlık yapmış Charles

¹²⁴ “Halil b. İshak tarafından İslam Hukukuna dair bir inceleme veya İslam Hukukunun Sivil ve Dinî İlkeleri”

¹²⁵ Nicolas Perron, *Précis de Jurisprudence Musulmane ou Principes de Législation Musulmane Civile et Religieuse Selon Le Rite Malékite – par Khalil Ibn-Ishâk*, (Paris: Imprimerie Nationale, 1848-1852), XVI.

¹²⁶ Charles Hamilton, *The Hedâya, or Guide; A Commentary On The Mussulman Laws*, I-IV, (London: T. Bensley, 1791).

¹²⁷ “İl a décapité le Hédâia” Perron, *Précis de Jurisprudence Musulmane*, I, SVII.

¹²⁸ Kemal Gözler'in görüşü de bu yöndedir. Bkz. Kemal Gözler, “‘İslâm Hukuku’ Terimi Kaç Yaşında? ‘Fıkıh’ Yerine Ne Zamandan Beri ‘İslâm Hukuku’ Terimi Kullanılıyor?”, (3 Ağustos 2019), <https://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku-kac-yasinda.htm>. Ancak araştırmamızın sonucunda, J. Pharaon ve Th. Dulau tarafından 1839 senesinde hazırlanmış ancak tamamlanmamış “*Droit Musulman*” adında bir kitap var olduğunu tespit ettik. Tornauw eserinin önsözünde böyle bir eserin var olduğunu ve Sünni mezheplerden sadece Hanefî ve Maliki ekolleri incelediğini söylemektedir. Bkz. Nicolas de Tornauw, *Le Droit Musulman Exposé d'Après Les Sources*, çev. M. Eschbach, (Paris: Librairie du Conseil d'État, 1860). 4. Ayrıca “*La Revue Indépendante*” ve “*Économie Politique*” adındaki dergilerde, “Ana” kavramı hakkında söz konusu esere atıfta bulunup bu eserin tamamlanmadığını söylenmektedir. İki dergilerde aynı makale “*De La Propriété en Algérie*” adında

Gillotte'un "*Traité de Droit Musulman (İslam Hukuku üzerine)*" adlı eseridir.¹³⁰ Bu kısa çalışmasında Gillotte nikah ve alım satım gibi muamelat konularını incelemiştir. Önsözünde, bu çalışmanın esasında bireysel bir amaçla kaleme aldığını, ancak bazı arkadaşlarının telkiniyle bu kısa yazısını yayımlamak düşüncesine kapıldığını söylemektedir. Bu çalışmayı ele alma nedeni ise İslam hukukunun prensiplerini bir araya getirme fikridir. Bunu gerçekleştirmek için ise Perron'un ve d'Ohsson'un¹³¹ kitaplarından faydalanıp dönemin Annaba şehrinin Kadısı olan Sidi-Mohammed Larguech'den¹³² de yardım aldığını söylemektedir.¹³³ Çalışmasının sonunda Gillotte neredeyse kitabın tamamının Perron'un ve d'Ohsson'un tercümelerinin alıntısından ibaret olduğunu itiraf etmektedir.¹³⁴

1851 yılında Rus İmparatorluğunun danışmanı Nicolas de Tornaauw'un¹³⁵ "*Kaynakların ışığında İslam Hukuku*" adlı eserini Strazburg'un hukuk fakültesinde Napolyon Kanunu alanında profesör olan Eschbach Fransızcaya tercüme edilmiş ve 1860 senesinde yayımlanmıştır.¹³⁶

Tornaauw önsözünde, İslam hukuku araştırmalarının önemine değinip şimdiye kadar yapılmış çalışmaların uzun bir tahlilini yapmaktadır.¹³⁷ Bu meyanda, Worms'un sözlerine atıf yaparak d'Ohsson'un kaynaklara ulaşma ve Müslümanların diline vakıf

aynen yayımlanmıştır. Bkz. Pascal Duprat, "De La Propriété en Algérie", *La Revue Indépendante*, 16, (Paris: 1844), 80/ *Économie Politique – Recueil de monographies*, 2, (Bruxelles: 1844), 255.

¹²⁹ Şehrin eski ismi "Bône/Bona" olmaktadır. Bu şehirde bulunan ve şimdiki adında olan "Darü-l Larguech" evi, Osmanlı döneminde Osmanlı Devleti'nin Genekurmay başkanın ikamet yeri idi. Fransız devriminde ise, "Darü-l Larguech" 1869 senesinde Larguech ailesi Annaba şehrinin belediye başkanından tekrar satın almıştır. Daha ayrıntılı bilgiler için Bkz. "*Propriété et société en Algérie contemporaine: Quelles approches?*", ed. Dider Guignard, IREMAM-UMR 7310, (Marseille: CNRS).

¹³⁰ Charles Gilotte, *Traité de Droit Musulman*. (Bône: Imprimerie de Dagand, 1854). Eser Alger ve Paris'te 1860 yılında bir kez daha basılmış ve "Précédé Du Décret Du 31 Décembre 1859" ve "Accompagné d'Une Notice Inédite Sur Sidi Khelil" ile zenginleştirilmiştir.

¹³¹ Sava Paşa ve Gilotte gibi bazı müellifler Mouradgea d'Ohsson'u "Mouradgeah d'Hosson" şeklinde yazmaktadırlar.

¹³² Fransız Devleti Larguech ailesinden birisini Annaba şehrinin Kadısı olarak tayin etmiştir. Böylece ilmiyle meşhur olmuş Mohammed Larguech, Fransız Devleti'n tarafından Müslüman bireylerin evlendirmeleriyle görevlendirilmişti. 1882'de Fransız Kanunun nedeniyle kutladığı evlilikleri sicil defterine kaydetmekle memur olundu. Bkz. "Dar Larguech", (15 Ağustos 2016), <https://www.annaba-patrimoine.com/dar-larguech/>.

¹³³ Gilotte, *Traité de Droit Musulman*, V-VI.

¹³⁴ Gilotte, *Traité de Droit Musulman*, 185. D'Ohsson'a atıf yaptığı bazı örnekler; 11, 18, 47, 92.

¹³⁵ Nicolaus von Tornaauw şeklinde de yazılmaktadır.

¹³⁶ "Le Droit Musulman Exposé d'Après Les Sources".

¹³⁷ Tıpkı Dareste gibi Avrupa dillerinde İslam hukuku ile ilgili çalışmaların genel bir tablosunu sunmaktadır. Bkz. Tornaauw, *Le Droit Musulman*, 8-10.

olma gibi engelleri atladığını ifade etmektedir.¹³⁸ Ancak bunlara rağmen d’Ohsson’un eserinin büyük hatalar içerdiğini söylemekte ve buna örnek olarak tamamen iradî kaynaklı olan vakfi, tamamen *dinî bir vecibe* kaynaklı zekâtla aynı bölümde işleyerek biçim açısından benzer olsa da esas itibarıyla tamamen ayrı konuları birleştirdiğini söyleyerek eleştirmektedir.¹³⁹

İki sene sonra 1862’de Belin’in arazi mülkiyetine ilişkin “*Arazi Mülkiyeti Hakkında Bir Etüt (Étude sur la Propriété Foncière)*” adlı eseri¹⁴⁰ yayımlanmıştır.¹⁴¹ Belin önsözünde İslam hukukunu bütünsel olarak ele alan çalışmaların mevcut olduğunu söyleyip bunlar arasında d’Ohssonların¹⁴² eserlerini de zikretmektedir.¹⁴³ Eser arazi mülkiyetini, Türkiye’deki uygulamaya yani Hanefî mezhebinin görüşlerine göre incelemeyi hedeflemiştir. Bu sebeple de Mültekâ’ya ve d’Ohsson’a çokça atıf yapmaktadır. Bu çalışmada d’Ohsson’a yapılan atıflar genellikle kavramlar ve uygulamalar hakkında olmaktadır.¹⁴⁴ Bunların dışında d’Ohsson’dan alıntı yapılarak bazen Padişahların sözleri zikredilmekte ve d’Ohsson’un kendi değerlendirmelerine de yer verilmektedir.¹⁴⁵

1873-1874 senelerinde Cezayir’in başkentinin mahkemesinde danışmanlık yapmış Édouard Sautayra ve eski Arap dili Profesörü Eugène Cherbonneau, “*Kişî Hukuku*” ve “*Miras Hukuku*” konularını inceleyen iki ciltli bir çalışmayı beraber hazırlamışlardır.¹⁴⁶ Öncekiler gibi bu müellifler, önsözlerinde böyle bir çalışmanın gerekliliğini vurgulayıp hangi şartlarda bu eserlerini ele aldıklarını, nasıl yürüttüklerini açıklamaktadırlar.

Aslında bütün oryantalistlerin önsözleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. O dönemdeki Müslüman dünyasının portresini çizip İslam toplumunun hangi aşamalardan geçtiğini anlatarak dönemlerindeki çalışmaların ve gelişmelerin seyrini vermektedirler.

¹³⁸ Tornauw, *Le Droit Musulman*, 3.

¹³⁹ Tornauw, *Le Droit Musulman*, 4.

¹⁴⁰ *Arazi mülkiyet üzere etüt ve özellikle Türkiye’de (Hanefî Mezhebi)*.

¹⁴¹ “Foncier” kavramı “arazi” anlamına gelen Latince’den “Fundus” kelimesinden türeyip 16cî yüzyılında ortaya çıkmıştır. Bu kavram kişinin araziyle/toprağıyla ilişkisini ifade eden bir terimdir. Böylece “Propriété Foncière” (arazi mülkiyeti), “Propriété de la terre” (Toprak mülkiyeti)’ne anlamına gelmektedir. Bkz. Juridictionnaire, ed. Jacques Picotte, (Canada: Université de Moncton, 15 Octobre 2018), s.v. “Propriété”, 1771.

¹⁴² Göreceğimiz üzere d’Ohsson eserinin tamamını basmadan vefat edip geriye kalan ciltleri oğlu Constantin tarafından basıldığından dolayı Belin böyle demektir.

¹⁴³ Belin, *Étude*, 3.

¹⁴⁴ Örneğin Belin, *Étude*, 127, 128, 129, 136...

¹⁴⁵ Bkz. Belin, *Étude*, 144, 149.

¹⁴⁶ Sautayra ve Eugène Cherbonneau. *Du Statut Personnel et Des Successions, Tome Premier Du statut personnel, Tome Deuxième Des Successions*, I, (Paris : Maisonneuve, 1873), II, (Paris : Maisonneuve, 1874).

Son iki yazarın eserine dönecek olursak, önsözlerinde hangi kaynaklardan istifade ettiklerini söylemektedirler. Eser Maliki mezhebi esas alınarak yazılmış ancak Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerin görüşlerine de yer vererek ekoller arasındaki ihtilafları incelemektedirler. Bu üç mezhebin görüşleri ise İbrahim Halebi'nin Mültekâ'sına, Ebu Şucâ'nın metnine ve nihayet Hidaye'ye başvurarak yer vermektedirler.¹⁴⁷ Görüldüğü gibi Hanbelî mezhebi için doğrudan kaynak göstermeyip zikredilmiş eserlerden faydalanmışlardır.

Bu iki yazar dönemin diğer Oryantalistleri gibi, eserlerinde Hanefi mezhebinin görüşlerini zikrettiklerinden tabii olarak d'Ohsson'un eserine başvurmak durumundadırlar.¹⁴⁸ Ayrıca İslam hukukunun geneline değinen konularda da bu esere müracaat etmektedirler.¹⁴⁹

Burada önemli gördüğümüz bir hususa dikkat çekmek istiyoruz; yukarıda bahsi geçen iki yazar d'Ohsson'un eserinin özellikle 5. ve 6. ciltlerine başvurumaktadırlar. Başvurdukları eserleri zikrederken Mültekâ'nın tercümesinin d'Ohsson'un eserinin 5. ve 6. cildine tekabül ettiğini söylemektedirler.¹⁵⁰ Ancak d'Ohsson 2. ciltten itibaren Mültekâ tercümesine yer vermektedir. Dolayısıyla burada yazarların ele aldıkları konu yani kişi ve miras hukuku özelinde bunu dile getirmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu hususu ileride ele alacağız.

Bir diğer çalışma İskenderiye Temyiz Mahkemesinde Avukatlık yapmış Eugène Clavel'in "*Droit Musulman d'Après Les Différents Rites (Farklı Mezheplere Göre İslam Hukuku)*" adındaki çalışmasıdır.¹⁵¹ Clavel eserini dönemin Mısır Hıdivi için kaleme almıştır.¹⁵² Önsözünde Clavel, Mısır Devleti'nin 1875 yılında resmi bir kod yayımladığını ifade edip bu metnin İslam hukukunun prensiplerini anlamak için yeterli olamayacağından dolayı İslam hukukunu daha genel ve açıklayıcı bir eser kaleme almak istemiştir.¹⁵³ Bilindiği üzere Mısır Devleti'nin yayımladığı eser Muhammed Kadrî

¹⁴⁷ Sautayra ve Cherbonneau, *Du Statut Personnel*, III.

¹⁴⁸ Sautayra ve Cherbonneau, *Du Statut Personnel*, 62, 67, 76...

¹⁴⁹ Sautayra ve Cherbonneau, *Du Statut Personnel*, 53, 61.

¹⁵⁰ Sautayra ve Cherbonneau, *Du Statut Personnel*, III.

¹⁵¹ Eugène Clavel, *Droit Musulman Du statut personnel et des successions d'après les différents rites et plus particulièrement d'après le rite hanafite - Première Partie Du Statut Personnel, Deuxième Partie Des successions*, (Paris : L. Larose, 1895).

¹⁵² Clavel, *Droit Musulman*, giriş bölümü.

¹⁵³ Clavel, *Droit Musulman*, Préface 1.

Paşa'nın aile hukukuna dair eseridir.¹⁵⁴ Hanefi mezhebine göre tasarlanmış bu eser Clavel'e göre İslam hukukunun genel bir bakışını verme hususunda yetersiz olduğundan dolayı kendi eserinde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermektedir. Clavel burada d'Ohsson'un eseri üzerinden Mültekâ tercümesine başvurduğunu kendisi ifade etmektedir.¹⁵⁵

Cezayir'in Hukuk fakültesinde dekanlık yapmış Marcel Morand “*Étude de Droit Musulman Algérien (Cezayir(i) İslam Hukuk Etüdü)*”¹⁵⁶ adlı eserinde İbrahim Halebi'nin görüşlerine yer verirken d'Ohsson'un eserine müracaat etmektedir.¹⁵⁷ Bu eserini yayımlandıktan 11 sene sonra Morand, öğrencilerinin isteği üzere “Cezayir İslam Hukukuna Giriş” adında bir eser kaleme almıştır.¹⁵⁸ Burada birinci eserine nazaran d'Ohsson'a daha az atıf yapmaktadır. Tıpkı Dareste gibi Morand da Avrupa dillerinde fikhî ekoller hakkında yapılmış ve kaçınılmaz çalışmalara ilişkin genel bir tablo çizmektedir.¹⁵⁹ Hanefi mezhebi hakkında Halebi'nin Mültekâ'sını zikretmekte ve bu eserin d'Ohsson tarafından “kısmen” tercüme edildiğini söylemektedir. XIX. yüzyıllar sonundaki yazarların d'Ohsson'un Mültekâ'yı kısmen tercüme ettiğini düşünmeye başlaması ilginçtir. Bunun muhtemel sebebi oryantalistlerin çalışmalarının büyük bir kısmının muamelat konularına ilişkin olması sebebiyle genellikle d'Ohsson'un eserinin sadece 5.ve 6. ciltlerine başvurmasıydı.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında önemli bir şahsiyet olan Sava Paşa, eserlerinde d'Ohsson'dan bahsetmektedir.¹⁶⁰ Sava Paşa'nın İslam hukuku konusunda d'Ohsson'a yönelttiği eleştirilerinden biri Mültekâ'nın tercümesiyle alakalıdır.

¹⁵⁴ Clavel'in eserin tercümesinin Fransızcadaki adı “*Du Statut Personnel et des successions d'après le rite Hanafite – Alexandrie, Imprimerie Française A. Mourès 1875*” olarak vermektedir. Aydın, yazdığı DİA maddesinde Muhammed Kadri Paşa'nın eserinin sadece bir tercümesinden bahsetmektedir. Halbuki eser Fransızcaya bir kez daha tercüme edilmiştir: Muhammed Kadri Paşa'nın vakıf ile ilgili eserini tercüme etmiş Abdülaziz Halil Bey'in, Kahire'de 1893 senesinde basılmış olan “*Statut Réel D'après Le Rite Hanafite*” adındaki eseridir. M. Akif Aydın DİA maddesinde bu bilgiyi (ikinci tercümeyi) zikretmemektedir. Bkz. Mehmet Akif Aydın, “Muhammed Kadri Paşa”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 546.

¹⁵⁵ Clavel, *Droit Musulman*, 3. Göre bildiğimiz kadarıyla ondan önceki Sautayra ve Cherbonneau yazarları gibi Clavel'in çalışması kişi hukukuyla birlikte miras hukukuna münhasır olduğu için d'Ohsson'un eserinin sadece 5. ve 6. ciltlerine başvurmaktadır.

¹⁵⁶ Marcel Morand, *Études de Droit Musulman Algérien*, (Alger: Imprimeur-Libraire de L'Université, 1910).

¹⁵⁷ Bkz. Morand, *Études*, 14, 64, 131, 133...

¹⁵⁸ Marcel Morand, *Introduction À L'Étude Du Droit Musulman Algérien*, (Alger : Jules Carbonel, 1921).

¹⁵⁹ Morand, *Introduction*, 70-72, 94-98.

¹⁶⁰ Sava Paşa'nın d'Ohsson'a atıfta bulunduğu pasajlardan birisi Muaviye'yle ilgili bir pasajdır. Bkz. Savva Pacha, *Étude Sur La Théorie Première Partie*, (Paris: Marchal et Billard, 1892), 50.

Mültekâ'nın altı kaynağını¹⁶¹ zikrettikten sonra bu kaynaklardan çıkartılan hükümlerin *İslam'ın Evrensel Kod*¹⁶²unu oluşturduğunu söylemektedir. Sava Paşa şöyle demektedir:

“Mültekâ'l-Ebhur'un Arapça motamot manası “Denizlerin Birleştiği Yer”dir. Çevirme serbest olsa da kitabın muhtevası hakkında doğru bir fikir vermektedir. Mültekâ İslami hükümlerinin parçalarını ihtiva eden tek bir koddur. Mültekâ'nın yazarı, eserine vermiş olduğu isim/ad ile d'Ohsson'un anladığı anlamı kastetmemiştir. İslam hukuku (Législation Islamique) modern hukukunun kodlarının yazarlarının takip ettikleri sistemine hiçbir zaman tabi tutulmamıştır. Çünkü Mültekâ'ya kaynaklık eden eserlerin yazarları, hukukun sivil, cezai, ticari... gibi kodlara ayırma sistemini/ayırmayı bilmiyorlardı. Müellif (Halebi) bu altı eserleri¹⁶³ altı deniz gibi algılıyor. Hepsini bir noktaya birleştiriyor. Bu nedenle eserine “Denizleri Birleştiren Yer” adını vermiştir. D'Ohsson ne Arapçayı ne İslam hukukunun tarihini ne de İslam hukukunun temel kaynak kitaplarını bildiği için Halebi'nin farklı kodları birleştirmeyi amaçladığını zannetmiştir. D'Ohsson dürüst ve çalışkan bir yazardır. İyi niyetli olmuş ancak hata etmiştir. Araplarda, modern hukukta olduğu gibi farklı kodların var olduğunu sanmış ve Evrensel Kod'un (Mültekâ) yazarının (Halebi) bunları birleştirdiğini düşünmüştür. Yanlış bir takrirden yola çıkarak (fıkhi) meselelerin tasnifi konusunda günümüzdeki modern hukukuna göre ayırmak için büyük bir çaba ve gayret sarf etmiştir. Ancak okuyucu görecektir ki İslam hukukçuların, meselelerin tasnifi konusunda takip ettikleri sistemde, eski İslam hukukçuların ortaya koymuş hukuk düzenlemeden başka bir sistem ile uyuşmaz.”¹⁶⁴

Buradan anlaşıldığı üzere Sava Paşa'ya göre İslam hukukunun tertibindeki takip edilecek sistem, modern hukukun değil İslam geleneğinde bulunan “klasik” fıkıh tertibidir.

XX. yüzyılın en önemli Fransız oryantalistlerden birisi şüphesiz Louis Milliot'dur. Bu hukuk profesörü 1920 yılında Cezayir'de, on sene sonra ise Paris'te Hukuk fakültesinde öğretim görevlisi olmuş ve daha sonra ise 1934'da tekrar Cezayir'e dönüp Hukuk fakültesinin dekanı olmuştur.¹⁶⁵

¹⁶¹ El-Vikâye, Kudûrî, Kenzü'd-Dekâik, el-Muhtâr, Mecmau'l-Bahreyn ve el-Hidâye.

¹⁶² “Le Code Universel Du Droit Musulman”.

¹⁶³ 162. dipnota bkz.

¹⁶⁴ Savva Pacha, *Étude Sur La Théorie Première Partie*, 153-155.

¹⁶⁵ Bkz. Paul Esmein, “Le professeur Louis Milliot”, *Revue Internationale De Droit Comparé*, 1 (Paris : 1963), 185-186.

Milliot'nun son eseri “*İslam Hukukunun Etüdüne Giriş*”¹⁶⁶ olarak adlandırılan çalışmasıdır. Bu çalışma, İslam hukukunu Avrupa hukukçulara açıklamaya yönelik bir eserdir.¹⁶⁷ Bu eserin girişinde Milliot kendi dönemine kadar yazılmış önemli çalışmaları zikretmektedir. Bu meyanda Avrupa dilinde yazılmış ve İslam hukukuna dair ilk önemli çalışma Mouradgea d’Ohsson’un eseri olduğunu söylemektedir. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak d’Ohsson’un eseri “*o dönem için İslam hukuk bilgisi konusunda büyük ve önemli bir gelişme olmuştur*” demiştir. Milliot’nun bu sözlerinden hareketle İslam hukuku alanında d’Ohsson’un eserinin Avrupa için bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Milliot, Worms’un dile getirdiği eleştirileri zikretmekte ve d’Ohsson’un İslam hukukunu Avrupa hukukunun tasnifine göre tabi tutmaya çalıştığı için, “*Avrupaca bir İslam Hukuk tasavvuru*”¹⁶⁸nun ortaya çıktığını söylemektedir. Böylece XIX. yüzyıl boyunca oryantalistler İslam hukukunda Avrupa hukukuna benzer hususları aramaya yönelik çalışmalar yürüttüklerini ifade etmektedir.¹⁶⁹ Dolayısıyla d’Ohsson’un Batıdaki çalışmalara önemli derecede etki ettiğini ve hatta bu çalışmalara önderlik yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çalışmalar çoğaldıkça, d’Ohsson’a kaynaklık yapmış eserler onlardan sonra gelen eserlere kaynaklık etmişlerdir. Böylece d’Ohsson’a doğrudan yapılan atıfların gittikçe azaldığını görmek mümkündür. Bunun başka bir ihtimali ise XX. yüzyılında d’Ohsson’un eserine ulaşma hususunda zorluluklar yaşanmış olmasıdır. Nitekim sosyolog ve oryantalist Doutté, Cezayir hakkındaki eserinde “*d’Ohsson’un eserinin tek kusuru nadir olmasıdır*”.¹⁷⁰ demektedir.

1.2.2.2. Çağdaş Dönemde ve Türkiye’deki Çalışmalarda D’Ohsson

Bu bölümde d’Ohsson’un eserin günümüzde ve özellikle Türk akademisinde nasıl ele alındığını incelemek istiyoruz.

D’Ohsson’un eserin çok yönlü olması ve yaşadığı dönem hakkında gözlemlerini kaleme almış olması sebebiyle birçok alanda değerli ve önemli bilgiler sunmakta ve günümüz çalışmalarına kaynak teşkil etmektedir. Osmanlı Fetva Kurumunu ele alan ilk Batılı

¹⁶⁶ Louis Milliot, *Introduction à l’étude du droit musulman*, (Paris: Sirey, 1971). Bu eseri bizlere ödünç veren Prof. Dr. H. Yunus Apaydın hocamıza teşekkür ediyoruz.

¹⁶⁷ Esmein, “Le professeur Louis Milliot”, 186.

¹⁶⁸ “*Une conception européenne du droit musulman*”, Milliot, *Introduction*, 24.

¹⁶⁹ Milliot, *Introduction*, 24.

¹⁷⁰ Edmond Doutté, *L’Islam Algérien en l’an 1900*, (Alger-Mustapha: Giralt, 1900), 140.

araştırmacılarından Uriel Heyd, “*Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri*”¹⁷¹ adlı makalesinde, yine meşhur tarihçi Mehmet İpşirli de bu konuya ilişkin makalesinde¹⁷² d’Ohsson’un eserinden istifade etmişlerdir. Daha yakın bir tarih 2017’de “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik*”¹⁷³ adındaki doktora tezi için Özkoray d’Ohsson’un eserinden önemli ölçüde istifade etmiştir.

Verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi d’Ohsson’un eseri farklı dillere mensup oryantalistler için de önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Gördüğümüz kadarıyla Türkiye’de d’Ohsson’un eserine ilişkin ilk açıklama getiren kişi Kemal Beydilli’dir.¹⁷⁴ Beydilli, d’Ohsson’un eserini ikiye ayırdığını: birinci bölümü Halebi’nin Mültekâ’sına ve Neseî’nin akaid eserine dayandığını, ikinci bölümü ise başlangıçtan itibaren 1774 yılına kadar Osmanlı tarihini yazdığını ifade etmektedir.¹⁷⁵ Yine Osmanlı hakkındaki çalışmalarında d’Ohsson’a atıf yapan M. Akif Aydın, d’Ohsson’dan şu şekilde bahsetmektedir; “*d’Ohsson eserinin önemli bir kısmını Mültekâ’ya dayandırmıştır*”.¹⁷⁶ Yine Aydın, Osmanlı Devleti’yle ilgili eserinde d’Ohsson’un Mültekâ’nın belirli bölümlerden faydalandığını söylemektedir.¹⁷⁷ (özetlemesi?54-115)

Anlaşıldığı kadarıyla Türk akademisyenleri arasında d’Ohsson’un eserinin, özellikle İslam hukukunu ilgilendiren kısmının sadece Mültekâ’nın bazı pasajlarına dayandığı algısı bulunmaktadır. Bu algının muhtemel sebebi Joseph Schacht’ın “*An Introduction To The Islamic Law*” adlı eserinde d’Ohsson’dan eksik bir şekilde bahsetmesidir. Schacht, Osmanlı hakkında yazılmış eserleri sıralarken d’Ohsson’un eserini zikredip

¹⁷¹ Uriel Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)”, Çev. Fethi Gedikli, içinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, (İstanbul: Klasik yy., 2018), 29.

¹⁷² Mehmet İpşirli, “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”, içinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, 149-166.

¹⁷³ Hayri Göksin Özkoray, “L’esclavage dans l’Empire ottoman (XVIe-XVIIe siècle): fondements juridiques, réalités socio-économiques, représentations” (Doktora Tezi, Recherche Paris Sciences Et Lettres Üniversitesi, 2017).

¹⁷⁴ Kemal Beydilli, “d’Ohsson, Ignatius Mouradgea”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 496-497.

¹⁷⁵ Beydilli, “d’Ohsson, Ignatius Mouradgea”, 497.

¹⁷⁶ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Klasik yy., 2017), 35.

¹⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Klasik yy., 2017). 54, 115.

şöyle demektedir: “D’Ohsson’un 5. ve 6. ciltleri şu anki legal sistemi ihtiva etmekte ve bunu da Mültekâ’ya dayandırmaktadır.”¹⁷⁸

İsam’ın veri tabanında “Ohsson” kelimesi 797 kayıta bulunmaktadır. Bu kayıtların geneli Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalardır. Bazı çalışmalarda Osmanlı’nın XVIII. Yüzyılıyla ilgili olarak d’Ohsson’a atıf yapılmakta bazılarında ise “Kadı” gibi bazı resmi dairelerde görev gören kişiler hakkında bilgi vermek için d’Ohsson’a atıf yapılmaktadır.

Ayrıca bu kayıtların bazılarında d’Ohsson’un “Doğunun Tarihi Tablosu”¹⁷⁹ adındaki diğer eserine ve bazen de onun oğlu Constantin’in eserlerine¹⁸⁰ atıf yapılmaktadır.



¹⁷⁸ Joseph Schacht, *An Introduction To The Islamic Law*, (New York: Clarendon Press Oxford, 1982), 247.

¹⁷⁹ Mouradgea d’Ohsson, *Tableau historique de l’Orient*, (Paris: Didot Jeune, 1804).

¹⁸⁰ Constantin d’Ohsson, *Des peuples du Caucase ou Voyage d’Abou-el-Cassim*, (Paris: Firmin Didot Père et Fils, 1828); “*Histoire des Mongols*, (La Haye Van Cleef, 1834-35), 2. Baskı, (Amsterdam: Frederik Muller, 1852).

İKİNCİ BÖLÜM

D'OHSSON'UN “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

2.1. D'Ohsson Eseri Telif Amacı

D'Ohsson kapsamlı ve geniş eserinin başında şunları demektedir:

“İsviçre kralına, efendimiz!

Büyük bir krala, büyük bir devletin tablosunu sunmaktayım. Boğazın kıyılarında ve Majestenin himayesi altında bu işi üstlendim. Efendimiz (Sire), bu hürmete (hommage) iyilikle lütfedin/kabul edin. Bu iyilik, geçmiş çalışmalarım için en önemli mükâfat olup, kalan işlerim için en güzel/metheden teşviktir. Çok derin bir saygıyla, efendimiz majesteleri, çok mütevazi ve çok sadık hizmetkar ve süjeniz (sujet), Şövalye Mouradja d'Ohsson”¹⁸¹

Bu sözlerden sonra d'Ohsson giriş bölümünde Hristiyan ve İslam dünyaların iletişim sıkıntılarına değinmektedir. D'Ohsson'a göre Hristiyan dünyası Osmanlı İmparatorluğunun sadece coğrafi sınırlarını bilmekte ve bu nedenle iç politikasını, toplumun kültüründen bîhaber kaldıklarını söylemektedir. Bu bilgi eksikliğinden dolayı yanlış ve uydurulmuş bilgilerin halka sunulduğunu ve aktarıldığını söylemektedir.¹⁸² Bu durumun farkına varan d'Ohsson'un, eserini kaleme alma sebeplerden birisi bu olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu gibi bir devleti tanımak için bizzat bu topraklarda yetişmiş olmanın şart olduğunu söylemektedir. Kendinden önce ve zamanındaki pek çok kişinin karşılaştığı sıkıntıları o, bunları kolaylıkla atlattığını ve bu nedenle Babîali gibi yüksek mevkilere rahat bir şekilde ulaştığını ima etmektedir. Başka bir deyişle pek çok yazar Osmanlı topraklarına girememiş iken d'Ohsson Devletin üst kademelerindeki memurlarla yakın bir ilişkideydi.

¹⁸¹ D'Ohsson, *Tableau*, I, giriş sayfaları.

¹⁸² D'Ohsson, *Tableau*, I, a ij.

Nitekim Tornaauw, İslam hukukunu kaynaklardan öğrenmenin ne kadar zahmetli ve meşakkatli bir iş olduğunu açıklarken şunları demektedir:

“...şu ispat edilmiştir ki; Avrupa alimleri, Müslümanlardan kendi hukuklarını öğrenmek istediklerinde, bu aynı kişiler tarafından yanlış bilgilere yönlendirilmişler ve Müslümanlar da Avrupalılardan hukuk bilgilerini gizlemeyi ve üstü kapalı sözlerle sarf etmeye özen göstermişlerdir”¹⁸³.

Görüldüğü gibi sömürgeye uğrayan Müslümanlar, sömürgeci zalimlere karşı kendi kimliklerini muhafaza etmek amacıyla düşman olarak gördükleri kişilere yanlış bilgi vermek durumuna gelmişlerdi. Söz konusu bu yanlış bilgilendirmeler, Batılılar tarafından İslam hukuku çalışmalara ve incelemelerine engel teşkil etmişti. Batılılar, hele Fransızlar bu engelleri kısa bir zaman içerisinde aşmaya çalışmışlardı. Bunun bir örneği Perron’un *Muhtasar-i Halil* adlı Maliki fıkıh kitabı, Fransız devleti tarafından onaylanmış tercümesiydi.¹⁸⁴

Batılıların İslam hukukunun kaynaklarına ulaşma problemine dönecek olursak Tornaauw, Worms’un sözlerini naklederek, Mouradgea d’Ohsson’un bu tür engellerle karşılaşmadığını ima eder.¹⁸⁵ Zira o dönemlerde, özellikle ilişkilerin gergin olduğu bir zamanda, kaynaklara ulaşmaktan ziyade Devletin yapısal ve hukuksal hususlarda önemli şahsiyetlerden yardım almak herkesin üstlenebileceği, yapabileceği ve başarabileceği bir iş değildi. Bu nedenle d’Ohsson, çok yönlü başarılı bir siyasi adam olmakla birlikte kaynaklara ulaşabilme imkanına sahip olmuştu.

Yine d’Ohsson burada çalışması için hangi kaynaklardan istifade ettiğini, söz konusu kaynaklara nasıl ulaştığını, bunları nasıl değerlendirdiğini açıklamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihiyle ilgili bilgi vermek için d’Ohsson bizzat devletin resmi kaynaklarına başvurduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶ D’Ohsson’un bunu dile getirmesinin sebebi, batılı tarihçilerin Osmanlı Devleti hakkında pek çok yanlış bilgi aktarmasından ileri gelmektedir. Böylece d’Ohsson’un aktarmış olduğu bilgilerinin doğru ve meşru olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

¹⁸³ Tornaauw, *Le Droit Musulman*, 2.

¹⁸⁴ Perron, *Précis de Jurisprudence Musulmane*.

¹⁸⁵ Tornaauw, *Le Droit Musulman*, 3.

¹⁸⁶ Monarşinin yıllıkları (Les annales de la monarchie). D’Ohsson, *Tableau*, I, vj.

Bu nedenle d’Ohsson, üstlendiği bu ağır işi başarmak için her gün gayret ettiğini söylemekte ve bir yandan Devletin yapısının ve yönetiminin her alanını araştırırken diğer yandan da bir fıkıhçı ve bir kelimacı¹⁸⁷ olmak üzere iki alimin yardımlarıyla İslam’ın doktrine ilişkin orijinal ve temel eserleri incelemiştir.

D’Ohsson’un dikkat çektiği başka bir husus devletin ve saray memurlarıyla ilişkisinin iyi olduğudur. Kendisi bunu “*onlar bana güvenirlerdi ve çok iyi muamelede bulunurlardı, ta ki kendi sicillerinden alıntı verirlerdi.*” şeklinde ifade etmektedir.¹⁸⁸ İleri sayfalarda ise d’Ohsson yirmi iki senelik ürünü olan bu çalışmanın ilk meziyeti, sunduğu bilgilerin hakikilik, doğruluk ve en titiz katiye olduğunu haklı olarak belirtmektedir. Bu açıdan d’Ohsson’un eseri çok mükemmel bir donanıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle de d’Ohsson’un eseri bir Avrupa dilinde kaynaklarla temellendirilmiş ilk eserler arasında yer almaktadır. Milliot’un görüşü de bu yöndedir.¹⁸⁹

Kaynak kitaplar ve devlet memurlardan başka Haremdeki cariyeler de d’Ohsson’un başvurduğu *kaynaklar* arasında yer almaktadır. Nitekim Harem ile ilgili bilgi sunan yazar, birkaç sene hizmet verdikten sonra bu kadınların hürriyetlerine kavuşup Kur’un¹⁹⁰ memurlarıyla evlendirilmektedirler. Bu cariyeler sayesinde, kendisinin de sahip olduğu üzere, Harem ve Hanım Sultanlar hakkındaki önyargı ve yanlış bilgileri tashih etmiş ve düzeltebilmiştir.¹⁹¹

Giriş bölümünün sonunda d’Ohsson Sultanı ve Devleti’n yapısını ele alacağını ifade etmektedir. Kendisinin de ifade ettiği üzere bu kapsamlı kitabı iki bölümden oluşmaktadır: Biri Muhammedî teşri (*Législation Mahométane*), diğeri ise Osmanlı imparatorluğunun tarihidir.¹⁹²

¹⁸⁷ Fıkıhçı için yukarıda tahlilini yaptık, kelimacı ise belli olmamaktadır.

¹⁸⁸ D’Ohsson, *Tableau*, I, viij.

¹⁸⁹ Milliot görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir: “*La première étude importante de droit musulman en langue européenne*”, Milliot, *Introduction*, 24.

¹⁹⁰ Cour; Sarayın avlusu, Sarayın iç bölgesi.

¹⁹¹ D’Ohsson, *Tableau*, x.

¹⁹² D’Ohsson, *Tableau*, xj.

2.2. D'Ohsson'un Başvurduğu Temel Kaynaklar

D'Ohsson'un eserinin giriş bölümüne geçmeden önce, eserine hangi kitapların kaynaklık ettiğini ve hangilerinden esinlendiğini öğrenmemizde fayda bulunmaktadır. D'Ohsson 20 yıllık bir emeğin mahsulü olan kapsamlı eserini, Osmanlının XVIII. yüzyılında itibar edilen, medreselerde okutulan ve en çok müracaat edilen eserlere başvurarak kaleme almıştır. Burada kısaca d'Ohsson'un, başvurduğunu ifade ettiği kaynakları ele alacak ve ismini vermediği kitapları da tespit etmeye çalışacağız.

D'Ohsson, Osmanlı toplumunun inancını ve hukukunu özetleyen iki esere başvurmuştur. Bunların birincisi Teftâzânî'nin kelama ilişkin *Şerhü'l-Akaid* adlı eseri, ikincisi ise fıkha dair İbrahim Halebi'nin *Mültekâ'l-Ebhur* adlı eseridir.

D'Ohsson önsözünde her ne kadar sadece *Mültekâ*'yı tercüme etmekle yetindiğini¹⁹³ söylese de ileride detaylı olarak ele alacağımız üzere o sadece *Mültekâ'l-Ebhur*'un ana metninden istifade etmekle yetinmemiş bunun yanı sıra *Mültekâ*'nın bir Türkçe şerhinden de yararlanmıştır. Nitekim Ömer Lütfi Barkan “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi” adlı çalışmasında d'Ohsson'un, *Mültekâ*'nın bir Türkçe şerhinden faydalandığını ifade etmektedir.¹⁹⁴ Ancak Barkan, bu Türkçe şerhin ismini vermemektedir. Findley ise bu Türkçe şerhin *Mevkufâtî*'nin şerhi olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.¹⁹⁵ Tespitlerimize göre d'Ohsson *Mevkufâtî*'yi tercüme ederken bazı eklemelerde de bulunmuş, bazı yerleri değiştirmiş ve değerlendirmelerde de bulunmuştur ki bu yönüyle eseri özgün bir telif hüviyetine kavuşmuştur.

D'Ohsson, eserindeki tarihi bilgiler için başvurduğu kaynağın “*Monarşinin Yıllıkları*” adlı eser olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁶ Bununla kast ettiği Osmanlı devletinin

¹⁹³ Mültekâ için şöyle buyurmuştur; “Nous en donnons la traduction complète”. D'Ohsson, *Tableau*, II, 4.

¹⁹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 11/3-4 (1945), 210. (Gördüğüm ilk yer Beydilli, “İgnatius”, 259, 62. dipnot).

¹⁹⁵ Findley, “A Quixotic” adlı makalesinde d'Ohsson ve onun alim arkadaşları (*his ulema friends*) *Mevkufâtî*'nin bir nüshasını kullanmış olabilir ihtimalini söyleyip bunun da d'Ohsson'un Arapça metin kullanmadığını veya kullanamadığını ihtimali doğurduğunu ifade etmektedir. Ancak d'Ohsson'un yeterince Latin harfleriyle Arapça kelime zikretmesi, Findley'e göre bu ihtimali çürütmektedir. Bkz. Findley, “A Quixotic”, 60, 141. dipnot. Findley, d'Ohsson'a dair diğer makalesinde ise Mültekâ'nın Arapça bir nüshasını kullanmış ihtimalini zikretmektedir. Findley, “Liminality”, 32.

¹⁹⁶ “Les Annales de la Monarchie”. D'Ohsson, *Tableau*, I, xxvij.

arşivleridir. Buna göre d’Ohsson belli başlı bir eser takip etmemiştir. Bununla birlikte yer yer Kâtip Çelebi’nin¹⁹⁷ bazen de Osmanlılarda itibar edilen meşhur tarihçilerin¹⁹⁸ isimlerini zikrederek alıntı yapmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere d’Ohsson’un önsözünde eserini ikiye ayırmak istediğini belirtmiştir. Birinci kısım hukuk ve genel olarak Osmanlı Devleti’nin Mevzuatı üzereyken ikincisi ise Osmanlı Tarihi hakkındadır. Önsözünde “*Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*”¹⁹⁹ başlığı altında bu bölümde ele alınacak konuları zikretmiştir. Buna göre Osmanlı Hanedanının doğuşundan XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı tarihinin ve daha genel anlamda Muhammedî Hanedanların (İslam Devletlerin) tümünü aktaracağını söylemiştir. Nitekim yazar, kronolojik bir şekilde, İslamiyet’in her yüzyılına kısaca değinip “İslam’ın kurucusu” olarak tanımladığı Hz. Peygamber’in hayatı, ondan sonraki halifeler dönemi ve bundan sonra oluşan Emevî, İspanya Emevîleri, Abbasî ve Arap olmayan Farslı, Mısır, hatta Cengizhan Hanedanları da dahil olmak üzere, bütün bu devletleri ele alan genel bir tablo sunmayı amaçlamıştır. Böyle bir işi üstlenmesinin nedeni ise Osmanlıların Avrupalılarla ve Avrupalıların da Osmanlılarla ilişki kurmaktan uzak kalmalarına ve birbirlerine besledikleri önyargılara ve böylece yanlış bilgilere sahip olmalarına bağlamaktadır. D’Ohsson bu sayede iki toplum arasında bir köprü kurmayı amaçlamış gözükmektedir. Zira tezimizin birinci bölümünde de dediğimiz gibi kendi dönemine kadar Osmanlı Devleti, batılı yazarların çeşitli manipülasyonlarına maruz kalmış olup haksız yere despotizm gibi hususlarla suçlanmıştır. D’Ohsson’a göre batılı yazarlar, İslam dünyasına yabancı oldukları için bazı hususları siyak sibakından koparıp yanlış anlam yükleyerek hatalı bir şekilde bilgi aktarmışlardır.²⁰⁰ İşte bu, d’Ohsson’un eserini kaleme alma sebeplerden biri olmuş ve o, eseriyle bu tür yanlışlıkları düzeltmeyi hedeflemiştir.

Ne var ki müellif, eserini tamamlamadan vefat etmiştir. D’Ohsson’un bitiremediği eserinin geriye kalanı oğlu Constantin tarafından bastırılmıştır. Oğlu Constantin beşinci cildin başında şunları dile getirmektedir:

¹⁹⁷ Örnek olarak bkz. D’Ohsson, *Tableau*, III, 212.

¹⁹⁸ Ahmet Efendi, Takiyyüddin Farisi gibi isimler d’Ohsson’un Tarihçi olarak saydığı isimler arasında yer almaktadır. Bkz. D’Ohsson, *Tableau*, III, 139.

¹⁹⁹ “L’Histoire de l’Empire Ottoman”. D’Ohsson, *Tableau*, I, xxvj.

²⁰⁰ D’Ohsson, *Tableau*, I, iij-iv.

“Yazarın biriktirdiği ve elimizde olan verilerden hareketle “Osmanlı İmparatorluğunun Genel Tablosu”nun devamını vermekteyiz. Nitekim yazarın vefat ettiği 1807 yılında bu veriler kendisi tarafından hazır hale getirilmiştir ancak o bunu yayımlayamadı.”

Sekiz ciltlik baskının [Octavia baskısı] ilk dört cildi Muhammedî dinine ve Osmanlı İmparatorluğu uygulamalarına ayrılmıştır. Eserin devamı [geriye kalan dört cilt] ise ikiye ayrılmıştır. Birinci kısım Siyasî, Askerî, Sivil, Hukukî ve Cezaî kodları ihtiva eder ki bunlar İslam hukukunu (Législation Mahométhane) tamamlamaktadır. İkincisi ise “Osmanlı İmparatorluğunun Durumu” başlığı altında imparatorluğunun teşkilatının yapısını sunup dokuz kitaba ayrılmaktadır: Sultan ve sarayı, vezir-i azam ve teşkilatı, yıllık işler, finans, deniz kuvvetleri ve diğer devletlerin Osmanlı Hanedanıyla olan ilişkilerinden bahsetmektedir.

Bu konuların sıralamasının eserin önsözündeki ilk planına tam uygun olmamasının muhtemel sebebi yazarın bizzat kendisinin getirdiği değişikliklerden kaynaklanıp biz de müellifin muradına uygun olsun diye sıralamanın bu şekilde kalmasını istedik.

“Osmanlı İmparatorluğunun” tarihi bölümüne gelince bu hacimli eserin ikinci kısmını oluşturması gerektirse de maalesef, büyük bir ihtimalle, yazar bu tarihin temel kaynaklarını ve bilgilerini Osmanlı arşivlerinin kapsamlı koleksiyonundan çıkartmışsa da bitirememiştir.

Her ne kadar Octavia baskısının ilk dört cildinde resimler bulunmaktaysa da bunu, resim sayısı çok az olacak diye kalan ciltlere de koyma lüzumu görmedik.²⁰¹

Görüldüğü üzere d’Ohsson, önsözünde planladığı tasnifine ömrü yetmediği için tam olarak uyamamıştır. Bu nedenle önsözde belirttiği halde eserde “Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi” adında bir başlık bulunmadığı gibi Osmanlı Devlet’ini kronolojik bir şekilde ele alan bir bölüm de mevcut olmamaktadır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eserin bazı bölümlerindeki yaptığı değerlendirmelerde (Observations) d’Ohsson ara sıra tarihi bilgilere yer vermektedir.²⁰²

Şimdi d’Ohsson’un kullandığı temel kaynaklara geçebiliriz.

2.2.1. Teftâzânî’nin Şerhu’l-Akaidi

Teftâzânî’nin Şerhu’l-Akâid isimli eseri Ömer en-Nesefî’nin ‘Akâidü’n-Nesefî olarak bilinen kalam kitabına yazmış olduğu şerhtir. Nesefî’nin eseri, Mâtürîdîliğin inanç

²⁰¹ D’Ohsson, *Tableau*, V, 1-3.

²⁰² Bibliyografya uzmanı Joseph-Marie Quérard, meşhur “La France Littéraire” adlı eserinde, d’Ohsson’dan bahsettiği maddesinde söz konusu bu yayımlanmamış tarihi bölüm, el yazma olarak bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Joseph-Marie Quérard, *La France Littéraire*, VI, (Paris: Firmin Didot Frères, 1834), 342-343.

esaslarını özet ve öğretici bir tarzda sunmakta olup Mâtürîdî kesimlerce meşhur olmuştur. Eser Macdonald tarafından İngilizce, Zeigler tarafından Almanca ve son olarak Mouradgea d'Ohsson tarafından Fransızcaya çevrilmiştir.²⁰³

D'Ohsson, tıpkı Mültekâ'da olduğu gibi, Kelama dair bölümünde sadece Neseffî'nin metni ile yetinmemiş, Teftâzânî'nin yazmış olduğu şerhten de önemli ölçüde istifade etmiştir. D'Ohsson Neseffî'nin metnini büyük ölçüde vermekte, Teftâzânî'nin şerhine ise kısmen yer vermektedir. Bazen kendi değerlendirmelerine de yer vermektedir. Bu değerlendirmeler genellikle tarihi ve siyasi birtakım olaylar ile ilgili olmaktadır. Örnek olarak d'Ohsson, “*Hilafet 30 senedir*” hükmünü ve buna dair detayları verdikten sonra Halifeleri ve onlardan sonra gelen Sultanları genel olarak ele almakta ve bunlarla ilgili birtakım bilgilere yer vermektedir.²⁰⁴ Bu değerlendirmelerle amaçlanan şey, konuların daha kolay anlaşılmasını sağlamaktır.

2.2.2. İbrahim Halebi'nin Mültekâ'sı

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda yaşamış meşhur fakih²⁰⁵ İbrahim Halebi'nin şöhreti, *Mültekâ'l-Ebhur* adlı eserinden kaynaklanmaktadır. D'Ohsson'un da kaydettiğine göre²⁰⁶ bu eser, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında, şer'î mahkemelerde çözüm ve kaza için temel referans olmuştur. Ayrıca müftülerin de başucu kaynağı olmuştur.

Halebi, eserinin önsözünde Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini etkileyen ve ona kaynaklık eden eserlerden ve dolayısıyla Hanefî mezhebinin zengin literatüründen faydalanarak *Mültekâ'yı* yazdığını belirtmektedir. Mültekâ'nın kaynakları Kudûrî'nin Muhtasar'ı, el-Muhtâr, el-Vikâye, Kenzü'd-dekâ'ik', Mecmau'l-Bahreyn ve el-Hidâye'dir.²⁰⁷

Halebi'nin eseriyle amaçladığı şey, Osmanlı'nın geniş coğrafyasında esas kabul edilecek bir hukuk mecmuası oluşturmaktır. Bu eser sayesinde Osmanlı hukukçuları, hukuki meselelerin nihai hükümlerini barından bir kaynağa ulaşmış ve bu eserle

²⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, “Akâidü'n-Neseffî”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 218.

²⁰⁴ D'Ohsson, *Tableau*, I, 213-258.

²⁰⁵ Hayatı hakkında bilgi için Bkz. Şükrü Selim Has, “HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 231-232.

²⁰⁶ D'Ohsson, *Tableau*, I, 53.

²⁰⁷ Has, “HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed”, 232.

Osmanlı hukukçuları için ortak bir hukukî zemin de oluşmuş olmaktadır. D’Ohsson’un, Mültekâ’yı “*Evrensel Kod*” şeklinde nitelendirmesinin nedeni de muhtemelen budur.

1517 yılında tamamlanan Mülteka’yı, d’Ohsson’un yaklaşık üç asır sonra kendi çalışması için esas alması, hâlâ Osmanlıların nezdinde merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Nitekim eser, Mecelle’nin hazırlanmasında en çok müracaat edilen eserlerden biri olmuş ve yine Mecelle öncesinde yazılan “*metn-i metîn*”in ana kaynağı olmuştur.²⁰⁸

Çok rağbet görmesi sebebiyle Mültekâ üzerine elliden fazla şerh ve haşiye türü çalışma yapılmıştır.²⁰⁹ Ayrıca Osmanlıcaya da çevrilmiştir. *Mültekâ*’nın birçok Osmanlı Türkçesi tercümesi mevcut olmakla birlikte en meşhur olanı, müellifin ismini taşıyan *Mevkufâtî* tercümesidir.²¹⁰

Her ne kadar Mevkufâtî Mültekâ’nın bir tercümesi olarak isimlendirilse de eser esasında geniş bir şerh mahiyetindedir. Nitekim Mevkufâtî, eserinin önsözünde *el-Hidâye*, *Ekmel (inaye)*, *İbn Hümâm (fethu’l-kadir)*, *Gâyetu’l-Beyân*, *Nihâye*, *Mi’râcu’d-Diraye*, *Kifâye*, *Zeylai* ve benzeri birçok kitaptan istifade ettiğini söylemektedir. Böylece Mevkufâtî geniş Hanefi literatüründen yararlanarak Mültekâ’yı şerh etmiş ve eserin içeriğini zenginleştirmiştir. Tespitlerimize göre d’Ohsson çalışmasında Mültekâ’dan daha ziyade Mevkufâtî’den istifade etmiştir. Aşağıda bunu ayrıca ele almak istiyoruz.

2.2.3. Mültekâ’nın Türkçe Şerhi: Mevkufâtî

İslam hukukunun konularını ele alırken d’Ohsson, Mültekâ’da yer almayan bazı açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla onun Mültekâ’nın bir şerhinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu şerh yukarıda söz edilen Mevkufâtî’dir.²¹¹ Bunun birtakım ipuçları da bulunmaktadır. Birincisi Onnik’in ifade ettiğine göre d’Ohsson, pek çok dili bilmekle birlikte Arapçayı bildiğine dair bir bilgi yoktur.²¹² Dolayısıyla Mecma’l-Enhur gibi Mültekâ’nın Arapça şerhlerinden faydalanmadığını söylemek

²⁰⁸ Şükrü Selim Has, “Mülteka’l-Ebhur”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 549.

²⁰⁹ Has, “HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed”, 232.

²¹⁰ Mehmet Efendi “*Midillî*” Mevkufâtî, lakabının işaret ettiği gibi Midilli adasından gelmektedir. İlim adamı olmanın yanında Mevkufâtî hem bir yazar tarafı olup hem de bir siyasî yanı da bulunmaktadır. Bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, II, (İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1972), 228.

²¹¹ Mevkufâtî için hem onun Osmanlı el yazmasından hem de Davutoğlu’nun sadeleştirdiği baskısından faydalandık.

²¹² Bkz. Onnik, “Un Arménien”, 620. 138. dipnotta söz konusu diller zikredilmektedir.

mümkündür. Ayrıca d’Ohsson Mültekâ’yı ilk Türkçeye çeviren kişi Mehmed Mevkufâtî (*Mohammed Mewcoufaty*) olduğunu belirtip²¹³ ondan faydalandığını ima etmektedir. Son olarak d’Ohsson’un Mültekâ’da bulunmayan ve vermiş olduğu bazı açıklamaların Mevkufâtî’de aynen yer alması bunu ispatlar mahiyettedir. Bunu birkaç örnekle detaylandırmak istiyoruz.

Fıkıhın Hükümleri Tasnifiyle ilgili örnek:

Mevkufâtî, abdest bölümünde farz ve amel-i farz gibi İslam hukukunun kavramlarını Hanefilerin ıstılahına göre açıklamaktadır.²¹⁴ D’Ohsson ise hemen hemen aynı bilgileri aynı şekilde aktarmaktadır. Ancak şu farkla ki Mevkufâtî bunları Şerhin ilk bölümlerinin abdest bölümünde açıklarken d’Ohsson daha *anlaşılır* hale getirme amacıyla bunları giriş bölümünde ele alıp “*Législation Mahométane* (İslam hukukunun)” bölümün altında işleyerek İslam hukukuna giriş mahiyetinde vermektedir.

Adet günleriyle ilgili örnek:

D’Ohsson *Dinî Kodda* abdest konusunu ele alırken kadınların hayzı ile ilgili özel hallerine değinmektedir. Kadınların bu durumda kılmadıkları namazları kaza etmekle mükellef olmadıklarını, ancak orucu kaza ile yükümlü olduklarını söyledikten sonra bu ayırımın şu kıssaya dayandığını söylemektedir;

“İnsanların anası olan Havva bu adet günleriyle ilgili Âdem’e gelip bu durumdayken namaz kılınması gerekiyor mu sorusunu sorar. Adem de Tanrıya münacat ettiğinde Cebriîl gelerek namazdan muaf olduğunu haber verir. Ramazan ayı gelince ise tekrar âdet görüp bu konuda Havva yine Adem’e ne yapması gerektiğini sorup Âdem namaza kıyas ederek muaf olduğunu söyler. Tanrı ise Adem’e kızarak Havva’nın orucu kaza etmesini emretmiştir.”

Bu kıssa *Mültekâ*’nın ana metninde bulunmayıp Mevkufâtî’de yer almaktadır. D’Ohsson bu açıklamayı Mevkufâtî’den almış²¹⁵ ve kendi eserine eklemiştir.

Namazlarla ilgili örnek:

D’Ohsson namaz bölümünde namazların vakitlerini incelerken, beş vakit namazın bizzat peygamberler tarafından ihdas edildiğini/ilk olarak kılındığını aktarmaktadır. Bu

²¹³ D’Ohsson, *Tableau*, I, 55.

²¹⁴ Mehmet Mevkufâtî, *Mevkufât Mültekâ Tercümesi*, I, sad. Ahmed Davudoğlu, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2019), 20-21, 57. Toronto Üniversite Arşivi, Şerh ul-Mevkûfâtî, I, 20.10.1971, 45-46.

²¹⁵ Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 84-85. TUA, Şerh ul-Mevkûfâtî, 45.

açından sabah namazını ilk kılanın Hz. Âdem, öğlen namazını Hz. İbrahim, ikindi namazını Hz. Yunus, akşam namazını Hz. İsa ve yatsı namazını ise Hz. Musa kılmıştır. D’Ohsson’un vermiş olduğu bu açıklamalar da Mevkufâtî’de aynen yer almaktadır.²¹⁶

Oruç ile ilgili örnek:

Buradaki örnek Ramazan orucuna ilişkin olarak Hanefiler ile İmam Malik arasındaki ihtilafa dairdir. Buna göre tek bir niyet Ramazan ayının tamamı için yeterli olup olmadığı meselesini ele alınırken d’Ohsson İmam Malik’in görüşünü “Malik niyeti sadece Ramazan ayının birinci gününde şart koşmaktadır. Böylece tek bir niyet bütün ay için yeterli olup mükellef her gün niyeti tekrarlamakla yükümlü değildir” şeklinde zikretmekte²¹⁷ olup bunu Mevkufâtî’den almıştır.²¹⁸

Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi d’Ohsson, fikhî konularda ana metninden ziyade hükümlerin gerekçeleri, izahları ve diğer mezheplerin görüşleri için Mevkufâtî’den istifade etmiştir.

2.3. D’Ohsson’un Osmanlı Hukukunu Sunumu ve Eserinin Tasnifi

Bu bölümde d’Ohsson’un Osmanlı hukukunu nasıl tasavvur ettiğini incelemek istiyoruz. Müellif *Introduction* (giriş) bölümünün girişinde, Osmanlı Devleti’nin hukukunu kısa bir tarihçesini aktarmaktadır. Ona göre “Muhammedîlerin Dinî Hukuku (*La Législation Religieuse des Mahométans*)” hicrî ikinci yüzyıla aittir ve İslam hukukunu temellendiren ilk kişi, Ebu Hanife’dir. İslamiyet’te çeşitli ihtilaflardan dolayı itikat, fıkıh, sivil ve siyaset gibi konuları ilk yazan hukukçu Ebu Hanife’dir. Ardından pek çok hukukçu Ebu Hanife gibi yazmaya başlamıştır; her biri kendi düşüncesini, fikirlerini, görüşlerini ortaya koyarak Kur’an ve Hz. Peygamberin sünnetini şerh etmeye, açıklamaya kalkmıştır. İşte bu nedenlerden dolayı İslamiyet’in içerisinde sayısız mezhep ve fırka doğduğunu söylemektedir.²¹⁹

D’Ohsson eserinde muhatap Avrupa halkı olduğu için, eserinde Hristiyanlığa ve Avrupa hukukuna has olan terimler ve kavramlar kullanmıştır. Bunları göz önünde bulundurmamız, müellifin zihnindeki İslam hukuk tasavvurunu daha doğru bir şekilde anlamamızı sağlayacaktır.

²¹⁶ D’Ohsson *Tableau*, I, 100-103. Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 105-109. TÛA, Şerh ul-Mevkûfâtî, 54-55.

²¹⁷ D’Ohsson *Tableau*, III, 3.

²¹⁸ Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 366. TÛA, Şerh ul-Mevkûfâtî, 160.

²¹⁹ D’Ohsson, *Tableau*, I, 1.

Şimdi d’Ohsson’un eserinde izlediği tasnifi ve kullandığı kavramların tahliline geçelim.

2.3.1. İslam Hukuku (*Législation Mahométane*)

D’Ohsson Osmanlı ve dolayısıyla İslam Hukukunu “*Législation Mahométane*” başlığı altında ele almaktadır. Bu bölümün içeriğine geçmeden önce birtakım hususlara dikkat çekmek faydalı olacaktır. D’Ohsson bir Avrupa dilinde İslam Hukukunu genel itibariyle ele alan ilk yazar olduğu için kullandığı birçok terimin net olmadığı ve yerleşmediği görülmektedir. Bu açıdan bazı kavramların birtakım muğlaklıklar barındırdığını ifade edebiliriz. Nitekim d’Ohsson bazen aynı hususu ifade etmek için farklı kavramlar kullanırken bazen de ayrı hususları ifade etmek için *aynı* kavramı kullanmaktadır.

2.3.1.1. *Législation* Kavramı

Kemal Gözler’e göre d’Ohsson “*Législation*” kavramıyla “*Şeriat*”ı yani Allah’a mahsus ve sırf dinî boyutu olan tüm hükümleri, “*Jurisprudence*” ile de “*Fıkıh*”ı kastetmiştir.²²⁰ Bu görüşün doğruluğunu tespit etmek için *législation* kavramını detaylı olarak ele alacağız.

“*Législation*” kelimesi Latince “*Legislatio*”, “*Lex*” veya “*Legis*” kökünden türetilen “kanun” veya “yazılmış hukuk” anlamına gelen bir kavramdır. Anayasadan (*Constitution*) farklı olan *législation*, bir ülkede uygulanan kuralların ve kanunların mecmuası yani mevzuatını ifade etmektedir. Nitekim d’Ohsson’un eserini yazdığı dönemlerde bazı batı yazarları diğer ülkelerin yönetim şeklini ve hukukunu ifade etmek üzere *législation* başlığını kullanmışlardır. Söz gelimi²²¹ Emile Jay’ın “*Législation Russe*” veya Casimir Frégier’in “*De La Législation Algérienne*” eserleri devletlerin hukuklarını de ele alan eserlerdir. (Tabi sadece hukuka has eserler değildir).

²²⁰ Gözler d’Ohsson’un kullandığı “*Législation Mahométane*” kavramı hakkında şunları demektedir; “...Fransa’da “*droit musulman*” veya “*droit islamique*” terimi 1800’lerin ilk yarısında kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Fransa’da 1700’lerin sonlarında “*droit musulman*” veya “*droit islamique*” teriminin kullanıldığını gösterir örnek bulamadık. Eğer bu terimler 1800’lerden önce Fransızcada kullanılıyor olsaydı, birinci cildi 1787 yılında yayınlanan Ignace Mouradja d’Ohsson’un meşhur “*Tableau Général de l’Empire Othoman*” isimli meşhur eserinde, bu terimlerin geçiyor olmaları beklenirdi. Oysa d’Ohsson’un kitabında bu terimler değil, **İslâm hukukunu** ifade etmek için “*législation Mahométane*” ve “*jurisprudence Mahométane*” terimleri kullanılmaktadır. Birinci terim için kitabın alt başlığına ve birinci cildinin XI’inci sayfasına ikinci terim için birinci cildin 54’üncü sayfasına bakılabilir. D’Ohsson’un birinci terimi “*şeriat*” ve ikinci terimi de “*fıkıh*” karşılığında kullandığı söylenebilir. Bkz. Gözler, “‘İslâm Hukuku’ Terimi Kaç Yaşında?”.

²²¹ Örnek olarak Duperron’un eseri “*Législation*” başlığı taşımaktadır. Günümüz dilinde bunun karşılığı Hukuk olduğunu söyleyebiliriz.

Buna göre d'Ohsson'un *législation* kavramını tercih etmesi, Osmanlı Devleti'nde cari olan kanunlardan bahsetmesi sebebiyledir. D'Ohsson'un Osmanlı hukukunu ele aldığı yerde “*législation mahométane*” başlığını atması da İslam hukukunu, Osmanlı hukuku vasıtasıyla ele almış olmasından ileri gelmektedir. Başka bir ifadeyle d'Ohsson, Osmanlı hukukunu ele alarak İslam hukukunu incelemiş olmaktadır. Buna göre burada *législation* sözcüğünü tercih etmiş olması İslam hukukunun daha dar ve özel bir alanını ifade etmek içindir. Ayrıca d'Ohsson'dan etkilenen bazı yazarlar da İslam hukukundan bahsederken “*Législation Mahométane/Musulmane*” terimini kullanmışlardır.

D'Ohsson'un “*Législation Mahométane*” başlığı altında ele aldığı konulara baktığımızda onun *législation* terimiyle İslam hukukunu (*fıkıh*) kastettiğini görmek mümkündür. Buna göre *législation* ifadesi Gözler'in belirttiği şekilde *şeriat* değil *fıkıh* karşılığında kullanılmıştır.²²²

Aşağıda görüleceği üzere d'Ohsson'un eserinde *Dinî kod* ifadesi, inanç, ibadet ve ahlak ile alakalı hükümleri ihtiva etmektedir.²²³ Şeriat'ın kendisini ve şer'i hukuku ifade etmek için ise d'Ohsson bunlara *Législation Mahométane* değil de *Législation Religieuse (dinî teşri)* kavramını kullanmaktadır. Görüldüğü üzere d'Ohsson *Législation Mahométane*'ı daha geniş bir anlamda kullanmaktadır.

2.3.1.2. Jurisprudence Kavramı

Jurisprudence terimi “*jus*”²²⁴ ve “*prudentia*”²²⁵ kelimelerinin birleşimi olup hukukun ve kuralların bilimini ifade eden bir terimdir. Eski dönemlerde “*Hukuk Bilimi*” anlamına gelirken daha sonra hukuk alanında belirli bir mesele hakkında hukukçuların verdiği kararların ve hükümlerin toplamı anlamında kullanılmıştır.²²⁶ Son dönem Fransız

²²² Nitekim “*Législation*” ile benzer bir kelime olan “*Législateur*”; kural, kanun koyucu anlamına gelir ki İslam geleneğindeki karşılığı Şarîdir. Bu nedenle bazı çağdaş İslam ülkeleri “*Législation*” karşılığında “*Teşrii*” kelimesini kullanmaktadırlar.

²²³ D'Ohsson inanç ilkelerine girmeden önce akait bölümü mültekadan ari olduğunu hatırlatmaktadır.

²²⁴ “*Jus*” veya “*Juris*” kavramları insanlar arasındaki ilişkilerini düzenleyen hüküm ve kuralları mecmuasıdır.

²²⁵ *Prudentia* kelimesi bir konu hakkında dikkat etmek, ihtiyatlı davranmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise Latince'den gelen *Prudentia*, Christian Atias'a göre, derin düşünceden ziyade karar verme ve iradeden ziyade tercih etme yeteneğini ifade eden kavramdır. Bkz. Christian Atias, *Épistémologie Juridique*, (Paris: PUF, 1985) 37.

²²⁶ *Lexique des termes juridiques 2017-2018* (Édition Numérique), (Toulouse: Dalloz, 2017), s.v. “*jurisprudence*”.

hukukçularından Atias’a göre *Jurisprudence* kavramı hukukçunun doğru/sahih hukukun aranması konusunda özen göstermesini ve kabiliyetli olmasını ifade eder.²²⁷

D’Ohsson, eserinin bazı yerlerinde *Jurisprudence* terimini kullanmaktadır.²²⁸ Bu terime yer verdiği pasajlardan birisi Osmanlı eğitiminden bahsederken *İlm-i fıkıh* terimini *jurisprudence* kelimesiyle tercüme etmiştir.

Yine Ebu Hanife’nin kelama ilişkin eseri *fikhü’l-ekber*’in d’Ohsson “*haute théologie*” veya “*haute jurisprudence*” şeklinde tercüme edilebileceğini ifade etmektedir. Başka bir yerde ise d’Ohsson Osmanlıdaki halk kütüphanelerin (*bibliothèque publique*) işlevlerini açıklarken burada yer alan fıkıh kitaplarını *jurisprudence* olarak tercüme etmektedir.²²⁹

İleri sayfalarda d’Ohsson matbaaya dair tartışmalara yer verirken Yeni Şehirli Abdullah Efendi’nin fetvasını²³⁰ naklederek bu fetvaya binaen İbrahim Müteferrika ve Mehmet Said Efendi’ye matbaalarını²³¹ kurmalarına izin verildiğini belirtmektedir. Ancak basılmasına cevaz verilen eserler felsefe, tıp, astronomi ve coğrafya gibi konulara ilişkin olurken kanonik yani dini sıfatı taşıyan eserlere izin verilmemiştir. Bu eserler arasında Kur’an, hadis, bunları açıklayan tefsirler ve *jurisprudence* yani fıkıh kitaplarıdır. Bu örneklerden hareketle d’Ohsson’un fıkıh kavramını *jurisprudence* terimiyle Fransızcaya tercüme ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak diğer pasajlarda d’Ohsson, *jurisprudence* lafzına daha dar bir anlam yüklemektedir. İbn Kemal Paşa’nın *Tabakatü’l-fukaha*’sının yedinci sınıfından bahsederken d’Ohsson burada yer alan alimlerin hem *culte* (ibadete) hem de

²²⁷ Atias, *Épistémologie*, 37.

²²⁸ D’Ohsson *Tableau*, I, 20, 21, 58, 429; II, 4, 468, 471, 490, 500; III, 347, 362; VI, 143, 191. Ayrıca buna ilişkin Kemal Gözler d’Ohsson’un “*Jurisprudence Mahométane*” kavramı kullandığını belirtir ve de taramamızın sonucunda d’Ohsson’un böyle bir kavram kullandığını görmedik.

²²⁹ D’Ohsson *Tableau*, II, 490

²³⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetâvâ*, ed. Süleyman Kaya vd., (İstanbul: Klasik yy., 2012), fetva No: 2922, 567-568. İlgili Fetva: *Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd “lügat ve mantık ve hükmet ve hey’et ve bunların emsali ulûm-i âliyyede telif olunan kitapların hurûf ve kelimâtlarının suretlerini birer kalıba nakşedip evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsil ederim” dese Zeyd’in bu vechile amel-i kitâbete mübâşeretine şer’an ruhsat var mıdır? El-Cevab: Basma sanatında mahareti olan ve kimesneler bir musahhah kitabın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahihan nakşedip evraka basmakla zaman-i kalilde bilâ-meşekkat nüsah-ı kesîre hasıla olup kesret-i kütûbe ve rahis baha ile temellûke bâis olur, bu vechile faideyi müştemil olmakla ol kimesneye müsaade olunup birkaç alim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettiklerinden sonra sureti kalıba nakş olunursa bir amel-i müstahsen olur.*

²³¹ Müteferrika matbaası olarak bilinen matbaa 1727’de ilk Türk matbaasıdır. Bkz. Kemal Beydilli, “Müteferrika Matbaası”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016) Ek-II: 347-348.

jurisprudence (hukuka) ilişkin eserler kaleme aldıklarını söylemektedir. Bu ifadeleriyle d'Ohsson ibadet ve muamelat konuları arasında bir ayrım yapmaktadır. Yine mezheplere uyma konusunu ele alırken d'Ohsson'un belirttiğine göre Hanefi mezhebinin dışına çıkmanın iznin verildiği tek husus dinin *privé* (özel) hükümlerine ilişkin, başka bir ifade ile *kişisel* ibadetle münhasır olan hükümlerdir. Cemaatle ibadet ve muamelat konularına gelince kesinlikle Hanefi mezhebinin dışına çıkılamayacağını dile getirmektedir.²³² Bu hususu sonraki sayfalarda²³³ tekrar ifade etmektedir. Buna göre d'Ohsson fikhî konular arasında ayrım yaparak muamelata dair konuları ifade etmek için *jurisprudence* kavramını seçmiş ve bunu daha dar bir manada kullanmıştır.

Sonuç olarak d'Ohsson'un yaşadığı dönemlerde kavramların yerleşmemiş olmasından dolayı *jurisprudence* kavramını bazen İslam hukukunu, bazen İslam hukuk ilmini (*ilm-i fikh*), bazense İslam hukukunun ibadet dışındaki konularını ifade etmek üzere kullandığını söylemek mümkündür. Buna göre Gözler'in d'Ohsson'un *jurisprudence* kelimesi ile fikhî kastettiği görüşü, doğruluk payı bulunmakla birlikte eksik olduğunu söyleyebiliriz.²³⁴

2.3.1.3. D'Ohsson'a göre Osmanlı Hukukun Kaynakları

Bu bölümde d'Ohsson'un Osmanlı hukukunun kaynaklarını nasıl tasnif ettiğini ele alacağız. Osmanlı Devleti hukuku, genel kabule göre esas itibariyle İslam hukukuna dayanmaktadır. Osmanlı hukukunun yapısı ise genel olarak şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²³⁵ Osmanlıların nezdinde şer'î hukuk müçtehit/kurucu imamların içtihatlarıyla meydana gelen fıkıhtır. Örfî hukuk ise padişahların ortaya koydukları kanunlarla meydana gelen hukuktur.²³⁶ Örfî hukukun temel amacı, şeriatın cevaz alanını doldurmaktır.

²³² D'Ohsson, *Tableau*, II, 4.

²³³ D'Ohsson, *Tableau*, II, 471.

²³⁴ *Jurisprudence* teriminin bugüne göre bir anlam vermek gerekirse, buna *ilm-i fetva* veya *ilm-i hilaf* denilebilir. Başka bir ifade ile İslam hukukçuların verdiği görüşleri ve içtihatları inceleyen bilim olarak algılanabilir.

²³⁵ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Basım Yayını, 2011) 65.

²³⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 67.

Genel kabulün yanında Jennings gibi bazı araştırmacılar örf ve âdetin, Osmanlı hukukunun üçüncü bir kaynağı olarak görüldüğünü söylemektedir.²³⁷ D’Ohsson ise Osmanlı hukukun kaynaklarını/dayanaklarını dörde ayırıp şu şekilde sıralamaktadır:

Birinci sırada *Şer’î* (*Şeriat*) yer almaktadır. D’Ohsson bunu “*La Législation Religieuse*” yani Şeri Hukuk olarak tercüme etmektedir. Şer’î hukuk esas itibarıyla Şari tarafından vazedilmiş hükümlerin toplamı olduğuna göre belli konularla sınırlı olup genel itibarıyla teabbudi hükümleri ihtiva etmektedir. Buna göre d’Ohsson’un şer’î hukuk ile kastettiği fikhin değişmez boyutudur.

İkinci sırada *Kanun* yer almaktadır. D’Ohsson bunu “*La Législation Civile*” yani sivil hukuk kavramıyla tercüme etmektedir. Bunlar Osmanlı döneminde Padişah tarafından alınan kararları halka duyurmak amacıyla ilan edilen kanunnamelerdir. Genel itibarıyla kanunnameler sivil konuları yani mülkiyet, ceza gibi konuları ele almaktadır.

Üçüncü ise *Adet’tir*. Bu kavramı ise “*Le Droit Coutumier*”²³⁸ yani *teamül/adet hukuku* olarak çevirmektedir.

Dördüncüsü ise *Örftür* (œurf). D’Ohsson örfü *Hükümdarın mutlak yetkisi* anlamına gelen “*Le pouvoir arbitraire du Souverain*” sözleriyle açıklamaktadır.²³⁹ D’Ohsson’a göre Örf, şer’î hukukunun vermiş olduğu ve şer’î hukuk çerçevesinde cari olan bir yetkidir. Buna göre d’Ohsson “örf” kavramını bir hukuk olarak değil şeriatın hükümdara verdiği bir yetki olarak algılamaktadır. Nitekim Mehmet Akif Aydın, *Örfi Hukuk* kavramında yer alan *örfi* kelimesini açıklarken padişah vasıtasıyla “kamu yönetiminden kaynaklanan hukuk” olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁰ Bu sebeple d’Ohsson’a göre *Örf*, *Adet* hukukundan ayrıdır.

Dolayısıyla d’Ohsson’a göre “Örf” terimi hükümdarın dilediği gibi, mutlak olarak kanun ve kural düzenleyebileceğini ifade eden bir yetkidir. Buradaki “mutlak” yetkinin ne anlama geldiğini d’Ohsson, eserinin ileri sayfalarda açıklamaktadır. D’Ohsson,

²³⁷ Muharrem Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*, (İstanbul: Klasik yy., 2019), 53.

²³⁸ Fransa’nın eski rejiminde (Ancien Régime) “*Droit Coutumier*” olarak adlandırılan teamül hukuku, özellikle ülkenin kuzeyinde Fransız hukukunun temel kaynağıydı. Ülkenin güneyinde ise Roma hukukunun devamını sağlayan yazılı hukuk uygulanmaktaydı. Bkz. Jean Hilaire, “Les Origines Du Code Civil”, *Académie Des Sciences Et Lettres De Montpellier*, 3889 (Barcelone : 2004.), 1.

²³⁹ D’Ohsson, *Tableau*, I, xxij.

²⁴⁰ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılar Hukukî-Adlî yapı”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 33: 515.

Şeriatın hükümlerini ihtiva eden *Dinî koda* geçmeden önce hükümdarların durumlarını ele almakta ve şöyle demektedir:

“*Dinî kod İslamiyet’in birinci temel kurucusu olmuş ve Halifeler ve onlardan sonra gelen tüm hükümdarlar, otoritelerini/meşruiyetlerini bu kod’un üzerine bina etmişlerdir. Günümüzde de Osmanlı İmparatorluğunun temel yasası bu koda dayanmaktadır. Hükümdarlar, Halifelerin meşru halefleri/takipçileri olarak, iki kılıçları*²⁴¹, *sacerdoce*²⁴² ve mutlak kuvvet²⁴³ haklarını/yetkilerini/kuvvetlerini birleştirmektedirler. Sultanlar, Kanon Kanunlara²⁴⁴ göre hareket ettikleri takdirde pontifical²⁴⁵ tahtına çıkmaktadırlar/çıkabilmektedirler. Zira Kanon Kanunların tümü din tarafından vazedilmiştir.”²⁴⁶

Bu sözleriyle d’Ohsson Hilafet kurumunun, din ve dünya işlerinde mutlak otoriteyi temsil ettiğini ifade etmektedir. Ancak hükümdarın yetkileri sadece dinin, yani Şeriat’ın izin verdiği çerçevede cari olmaktadır. D’Ohsson, Hilafet kurumunun belirli bir kural kümesine göre hareket etmesi gerektiğini söylemektedir. Böylece d’Ohsson,

²⁴¹ D’Ohsson’un kullandığı “Glaive” kelimesi kılıç anlamına gelip güç, iktidar, kuvvet gibi sembolleri temsil etmektedir. Hristiyanlıkta iki kılıç (*Glaive*) iki kuvveti temsil etmektedir: Birincisi ruhların selametini ve dinin dogmalarını denetleyen Dinî Kuvveti (*Pouvoir Spirituel*), ikincisi ise insanların dünyevi işlerini denetleyen Dünyevî Kuvvetidir (*Pouvoir Temporel*). Bazen buna Sivil Kuvvet (*Pouvoir Civil*) denilmektedir. Bkz. Grand Larousse De La Langue Française, V, ed. Louis Guilbert vd. (Paris: Larousse, 1989), 4450-4451, s.v. “pouvoir”. Bunun üzere d’Ohsson hem dinî (*Dinî Kuvvet*) hem dünyevî işlerini (*Dünyevî Kuvvet*) denetleyebilen kuvvetler Padişahın elinde bulunduğunu söylemektedir.

²⁴² Hristiyan terminolojisinde “*Sacerdoce*” kavramı Papazlığa bağlı olan rahipleri ve bakanları kastetmektedir. Daha genel bir manada ise “*sacerdoce*” terimi dini bir bakanlık anlamına gelmektedir. Buna göre “*sacerdoce*” Sultan’ın bakanların üzerindeki otoritesini ifade eden bir kavramdır.

²⁴³ “*Pouvoir Suprême*” mutlak kuvvet, kanun koyma, kanun uygulama ve mahkeme usulü kuvvetleri birleştiren kuvvettir/yetkidir.

²⁴⁴ D’Ohsson burada “*Lois Canoniques*” kavramını kullanmaktadır. Yunancadan gelen Kanon kelimesi, “uyulması gereken ideal model” anlamına gelmektedir. Hristiyan terminolojisinde ise Kanon kanunu (*Loi Canonique*) veya Kanon hukuku (*Droit Canonique*), Kilise’nin hukuku veya kanunu kastedilmektedir. Başka bir ifade ile Papaların ve Hristiyan Hukukçuların kararlarını ihtiva eden hükümlerdir/kanunlardır. Dolayısıyla otorite tarafından vaz edilen bu hükümler, geçerli/meşru olan/uygulanması gereken hükümlerdir.

²⁴⁵ “*Pontifical*” kavramı, Latince “Kutsalı bağlayan köprü” anlamına gelen “*Pontifex*” ve “*Pontife*” kelimelerden gelip Kilise’nin üst kademelerde yer alan Piskopos veya Papalara verilen bir unvandır. Buna göre “*Pontifical*” Papa ve Piskopos ile ilgili bir kavram olup Papaya “*Summus Pontifex/Souverain Pontife*” yani mutlak/yüksek (dini?) lider denilmektedir. En büyük rahibi ifade etmek için ise “*Pontifex Maximus*” kavramı kullanılmaktadır. Meşhur alman ressamı Jost Amman, resimlerini topladığı eserde Osmanlı Devleti’nin en büyük/yüksek dini lidere tekabül edilen Şeyhülislam’a “*Pontifex Maximus Turcarum*” demektedir. Ayrıca Padişaha *Summus Pontifex* demeyip *Imperator* veya *Sultanus* demektedir. Padişah ve Şeyhülislam’ın resimleri ekte bulunmaktadır (EK-1, EK-2). D’Ohsson, Padişah’ın tahtına *Pontifical tahtı* dediğine göre, ona *Summus Pontifex* denilebileceğini görüşündedir.

²⁴⁶ D’Ohsson, *Tableau*, I, 55-56.

İslamiyet'teki yönetim şeklinin bir “*nomokrasi*”²⁴⁷ olduğunu ima etmektedir.²⁴⁸ Nitekim bazı çağdaş araştırmacıların görüşü de bu yöndedir.²⁴⁹

Görüldüğü üzere d'Ohsson'un “örf” hususundaki görüşü, metinlerden hareket etmeyip şeriatın prensiplerinden hareketle kanun ve hüküm düzenleme imkanını veren bir yetki olduğu şeklindedir. H. Yunus Apaydın'ın siyaset-i şer'iyye'yle ilgili görüşü de bu minvaldedir. Apaydın, siyaset-i şer'iyye'yi kamu hukuk alanında dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek şekilde kural düzenleme yetkisi olarak tanımlamaktadır.²⁵⁰ Apaydın'ın verdiği bu tanım d'Ohsson'un yukarıda örf ile ilgili yaptığı açıklamalarla paralellik arz etmektedir.

D'Ohsson'un kullandığı “*Canon/Canonique*” kelimesine gelince bu ifade eserinin birkaç yerinde geçmektedir. İslam hukukunun hükümlerini ele alırken *Farzı*, *Obligation Divine* (İlahi zorunluluk) olarak tanımlamakta, *Vacip* kavramını ise *Obligation Canonique* (Kanoni zorunluluk)²⁵¹ şeklinde tercüme etmektedir.²⁵² Bunun doğrultusunda vacip hükmünde olan ibadetler için *Obligation Canonique* demektir. Örneğin Hanefilerde bayram namazı vacip hükmünde olduğu için o buna *Obligation Canonique* demektir.²⁵³ Bunun yanında d'Ohsson, ibadetlerin geçerliliğini ifade eden “*sahih*” kavramını da *canonique* terimiyle açıklamaktadır. Örneğin *sahih* ramazan orucu için *Jeûne Canonique*²⁵⁴, namaz kılmanın *sahih* olduğu vakit için ise *Heure Canonique*²⁵⁵ ifadesini kullanmaktadır. Buna göre d'Ohsson ibadet konularında vacip ve sahihi ifade etmek için *Canon* terimini kullanmıştır.

İbadet dışındaki bazı konular için de d'Ohsson *canonique* kavramını kullanmaktadır. Şiilerin durumuyla ilgili bir fetvayı²⁵⁶ zikrettikten sonra bunun “*Décret Canonique*”

²⁴⁷ “Nomocratie/nomokrasi” bir kanun sistemine uygun olarak yönetim şeklidir.

²⁴⁸ Ancak d'Ohsson yönetim şekline dair şunları demektir: “*Bu kanun teokratik bir kanun olarak bilinmektedir.*” Her ne kadar teokratik dese de d'Ohsson'un vermiş olduğu açıklamalar *nomokrasi*'ye yaklaşmaktadır.

²⁴⁹ Asım Cüneyt Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, (İstanbul: Klasik yy., 2017), 147.

²⁵⁰ Hacı Yunus Apaydın, “*Siyaset-i Şer'iyye*”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları: 2009) 37: 299.

²⁵¹ Belki bunu gayr-i ilahi veya gayr-i şarî veyahut insani zorunluluk diyebiliriz?

²⁵² D'Ohsson, *Tableau*, I, 31-32.

²⁵³ D'Ohsson, *Tableau*, II, 222.

²⁵⁴ D'Ohsson, *Tableau*, I, 163.

²⁵⁵ D'Ohsson, *Tableau*, II, 150, 183.

²⁵⁶ Söz konusu fetva, Farşlı bir Şii'yi öldürmek, İslam imanına düşman olan veya Hristiyanları öldürmekten 70 kez daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir. D'Ohsson, *Tableau*, I, 135; başka bir cildinde aynı fetvayı “savaş halinde” ibareyi ekleyerek zikretmektedir. D'Ohsson, *Tableau*, V, 70.

yani *Kanoni* bir emirname olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷ Kanaatimizce d’Ohsson’un fetvayı bu şekilde adlandırmasının sebebi onun “uyulması” gereken zorunlu bir emir olmasıdır. Ancak bu zorunluluk Şarî tarafından gelmeyip İslam hukukçuları tarafından gelmektedir. İslam hukukçuların vermiş olduğu hükümler/içtihatlar kanun haline gelince “*canonique*” sıfatını kazanmaktadır. Görüldüğü üzere *Kanun* kelimesi her ne kadar “kanon” kelimesinden gelse de d’Ohsson farklı bir anlamda ve Hristiyan terminolojisine uygun bir biçimde kullanmaktadır. Buna göre d’Ohsson, *canonique* kavramını fukaha’nın vermiş olduğu kararlar için kullanmaktadır. Bir nevi bu kavramla şeriatın gelen hükümleri ayırt etmek için kullanmıştır. Ayrıca d’Ohsson Mültekâ’nın önemine dikkat çekerken, onun neredeyse Osmanlılarda itibar edilen tek eser olduğunu söylemektedir. Burada Mültekâ’nın “Kanon Hukuku” (*Droit Canon*) konumunda olduğunu söylemektedir.²⁵⁸

2.3.1.4. Code Kavramı

D’Ohsson Osmanlı hukukunu ve dolayısıyla fıkıhı *kod* (code) tasnifiyle ele almıştır. Fransızca “*Code*” kelimesi Latince “*Codex-Caudex*” kelimelerden türemiş olup “kurallar mecmuası (*recueil de lois*)” anlamına gelmektedir. Bu yönüyle *kod* terimi hukukun belli bir branşındaki hukuki hükümleri içermekte olup tam bir hukuk sistemi oluşturmak üzere derlenen kanun ve hukuk metinleridir. Belli bir dönemde veya bir ülkedeki hukuklara da kod denilmektedir. “*Code Napoléonien* (Napolyon Kanunu)” veya “*Code babylonien* (Babilonya Kanunu)” buna örnektir. Kod, bir kodifikasyon²⁵⁹ sonucu olup belli bir konudaki hüküm ve kurallar bütünü tutarlı bir şekilde tek bir bölümde toplamayı hedeflemektedir.²⁶⁰ Söz gelimi “*Code Civil* (Medeni Kanun)”, “*Code Rural* (Kır Kanunu)” buna örnektir.²⁶¹

²⁵⁷ D’Ohsson, *Tableau*, I, 135.

²⁵⁸ D’Ohsson, *Tableau*, I, 23.

²⁵⁹ Kodifikasyon, dağınık vaziyette bulunan kuralları ve hükümleri birleştirmek anlamına gelmektedir. Nitekim Marc Billiau’ya göre iki tür kodifikasyon bulunmaktadır: bunların birincisi “*administratif*” diğeri ise “*normatif*”tir. Birincisi belli kuralları toplayıp birleştirmek, derlemekten ibarettir. Burada herhangi bir doktrinin söz konusu olmaz veya çok az etkisi olmaktadır. İkinci ise belli bir doktrinin etkisiyle hukuki norm oluşturmakla birlikte düzgün ve sistematik bir şekilde düzenlemektir. Buna örnek olarak Fransız Medenî Kanun göstermek mümkündür. Bkz. Marc Billiau, “La Doctrine Et Les Codes- Quelques Réflexions d’Un Civiliste Français” içinde *Les Cahiers de droit*, 46 (1-2), 445.

²⁶⁰ L’*Exique des termes juridiques* 2017-2018, s.v. “*Codification*”, 410.

²⁶¹ Kemal Gözler, “*Fransızca-Türkçe İdare Hukuku terimleri sözlüğü*”, *İdare Hukuku*, (Bursa: 2009, Erişim Tarihi 23 Ocak 2010), www.idare.gen.tr/idarehukuku.htm, 1595.

D'Ohsson, İslam hukukunu (*Législation Mahométane*) beş koda ayırmayı planlamıştır: Dinî, sivil, cezaî, siyasî ve askerî.²⁶² Yukarıda ifade edildiği üzere Sava Paşa'ya göre d'Ohsson'un yaptığı bu tasnif *Modern Hukuk*'a (*Droit Moderne*) göredir. Sava Paşa'nın buradaki “modern hukuk”tan kastı muhtemelen Fransız medenî hukuku yani *Code Civil*'idir.²⁶³ Nitekim sonraki dönemlerde *Code Civil*, modernleşmenin bir unsuru olarak telakki edilmiş ve modernleşme yönünde adım atan devletler tarafından benimsenmiştir. Hatta dünya genelinde²⁶⁴ birçok devlet için bu kod vazgeçilmez bir örneklik teşkil etmiştir.²⁶⁵ Dolayısıyla Sava Paşa'nın “modern hukuk” ile kastettiği esas itibariyle Fransa *Code Civil*'i veya kökenleri ona dayanan bir hukuktur.

Sava Paşa'ya göre d'Ohsson o dönemdeki Avrupa'da mevcut olan kod anlayışa göre İslam hukukunu bölümlere ayırmıştır. Nitekim d'Ohsson'un sivil kodda yer vermiş olduğu bazı başlıkların, Fransa kodunda aynen yer aldığı görülmektedir. Örneğin “*kişiler arası hibe ve vasiyet*” başlığı²⁶⁶ Fransa *Code Civil*'inin ikinci kitabın başlığıyla²⁶⁷ aynı adı taşımaktadır.²⁶⁸

Sava Paşa'nın bu tespitinin tartışmaya açık olduğunu söylemek mümkündür. Zira Fransızların “*Code Civil*”i ilk kez 1804'te yayımlanmış olup kod ayırımının da yer aldığı d'Ohsson'un eserinin²⁶⁹ birinci cildi 1788 yılında basılmıştır. Bu açıdan d'Ohsson daha yayımlanmamış bir eserden faydalanması düşünülemez.

²⁶² D'Ohsson'un oğlu Constantin'in, d'Ohsson'un eserinde değişiklikler yapmak isteğiyle ilgili sözünü yukarıda zikretmiştik. Buna göre planladığı “Code” taksimi birtakım değişikliklere uğramıştır ve ileri bölümlerde bunların üzerine durulacaktır.

²⁶³ “Code Civil” Fransa'nın sivil konularına dair hükümleri toplayan mecmua olup 1804'te yayımlanmıştır. Kodun tarihçesi ve kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilaire, “Les Origines du Code Civil”; Saman Safatian “La rédaction du Code Civil”; Jean-Louis Halpérin “*L'histoire de la fabrication du code le code: Napoléon?*”; Sylvain Soleil, “Le Code Civil De 1804 a-t-il Été Conçu Comme Un Modèle Juridique Pour Les Nations?”, *Histoire de la Justice*, 1/19 (2009).

²⁶⁴ Kuzey Amerika'da Kanada, güney Amerika Latin ülkelerde, bağımsızlık döneminde Afrika ülkelerde, Asya ülkelerden Japonya gibi çeşitli ülkelerde etkili olmuştur. Bkz. Sylvain Soleil “le code civil de 1804 a-t-il été conçu comme un modèle juridique pour les nations?”, 1.

²⁶⁵ Nitekim alman hukukçuları Konrad Zweigert ve Heinz Kötz şöyle demektedirler: “XVIII. yy. sonunda ve XIX yy. başlarında orta ve doğu Avrupa'da pek çok Kod uygulanmış olmasına rağmen şüphesiz Fransız sivil kodu entelektüel açıdan en çok önemli ve tarih açısından en derindir”. Bkz. Michel Grimaldi, “*L'exportation Du Code Civil*”, s. 2; bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. M. Henri Mazeaud, “*Le Code Civil Français et Son Influence En Europe*”.

²⁶⁶ D'Ohsson, *Tableau*, V, 324. İlgili başlık şöyledir: “*Des donations entre-vifs et des dispositions testamentaires*”

²⁶⁷ “*Des Donations Entre-Vifs Et Des Testaments*”.

²⁶⁸ Bkz. Napoléon Bonaparte, *Code Civil Des Français*, Paris: Imprimerie De La République, 1804, 230.

²⁶⁹ Octavia baskısı.

Ancak Sava Paşa'nın iddiasını doğrulayan bazı ihtimaller gündeme getirilebilir. Birincisi Fransızların sivil kodu her ne kadar 1804 yılında yayımlanmış olsa da bu kodun kökenlerinin yaklaşık iki asır öncesine dayanmasıdır.²⁷⁰ Buna göre “*Code Civil*” son haline gelmeden önce birkaç aşamadan geçmiş ve ondan önce birkaç eser kaleme alınmıştır. *Sivil Kod*'un kurucuları (*Pères du code civil*) olarak kabul edilen Jean Domat'a ait “*Les lois civiles dans leur ordre naturel*” adlı eser ve Robert Joseph Pothier'e ait “*Oeuvres complètes*” adlı eser bunlardan en önemli olanlarıdır.²⁷¹ D'Ohsson'un bu tasnifini bu eserlerden almış olması ihtimal dahilindedir.

Sava Paşa'nın iddiasına tekrar dönecek olursak, d'Ohsson'un sırf ana bölümleri *kod* lafzı ile ele almış olması onun İslam hukukunu modern hukuka göre düzenlenmiş olduğu anlamına gelir mi?

D'Ohsson'un eseri detaylı olarak incelendiğinde onun esas itibariyle yaptığı şeyin, fıkıhın belirli meselelerini yine fıkıh sistematığı ile *kod* başlıkları altında toplamaktan ibaret olduğu görülmektedir. Örneğin Aile hukukunu *sivil kod*un altında ele almıştır. Ancak bu koddaki tertip, sıra ve hükümlerin sunumu büyük ölçüde fıkıh kitaplarının tertibiyle aynıdır. D'Ohsson, esas aldığı Mevkufâtî'ye göre hareket etmiş ve istisnalar dışında bunun dışına çıkmamıştır. Bu istisnaların ise onun İslam hukukunu, Avrupa veya modern hukuka göre tertip ettiği şeklindeki nitelemeyi hak edecek düzeyde değildir.

Hatta d'Ohsson'un çalışmasının *Mecelle* veya Osmanlı *Aile Hukuk kararnamesi* ile kıyaslandığında bu son iki kanunun batı hukukundan daha fazla etkilendiği söylenebilir. Zira Osmanlının bu iki hukukunda hem fıkıhın tamamı yer almaması yönüyle batıdaki sisteme benzemekte hem de hükümler maddeler halinde batı hukuku tarzında verilmektedir. Halbuki d'Ohsson'un eseri İslam hukuku konularının hepsini kapsamakta ve klasik fıkıh kaynakları üslubuyla verilmektedir.

Sonuç olarak d'Ohsson'un İslam hukukunun ana başlıklarını modern hukukuna göre tasnif etmesi, Sava Paşa'nın ileri sürdüğü gibi İslam hukukunu tahrif ettiğini anlamına

²⁷⁰ Billiau, “La Doctrine Et Les Codes”, 449. Ayrıca Philippe Jestaz ve Christophe Jamin şöyle demektedirler: “Kodun sentezlediği şey, adetler ve roma hukukundan yola çıkarak Hukukçuların oluşturduğu “Fransız Hukuku”nun 2 buçuk yüzyıl emeğidir.” *La Doctrine*, 67. Hatta bu kodun, Roma hukukuna binaen ele alındığını göz önünde bulundurursak çok daha erken dönemlere dayanmaktadır. Bkz. Justinien, *Les Douze Livres Du Code De L'Empereur Justinien*. Çev. Pascal-Alexandre Tissot, I, (Metz: Behmer, 1807), 5.

²⁷¹ Ayrıca *Sivil Kod*'un doktrinlerini ele alan bir çalışma için bkz. Billiau “*La doctrine et les codes*”.

gelmez. D’Ohsson en fazla ana tertibini bozmadan İslam hukukuna, belki, yeni bir tasnif getirmiştir.

2.3.1.5. D’Ohsson eserini kod şeklinde tasnif etmesi

D’Ohsson önsözünde eserini beş temel koda ayırmayı planlamıştır. Ancak ileri bölümlerde planına birtakım değişiklikler getirdiği görülmektedir. Örneğin önsözünde hukukî kod (*Code Judiciaire*) adında bir kod bulunmazken eserin altıncı cildinde yer almaktadır.²⁷² Bu değişiklikleri göz önünde bulundurup d’Ohsson’un eserinin son halini sunmak istiyoruz. Ayrıca d’Ohsson, her kodun girişinde işlenecek konuların kısa bir tablonu vermektedir.

2.3.1.5.1. Dinî kod (*Le Code Religieux*)

D’Ohsson’un incelediği ilk kod *Dinî Kod*dur. Bu dinî kodu ise üç bölüme ayırmaktadır. Buna göre ilk bölüm İnanç, ikincisi İbadet ve üçüncüsü ise Ahlaktır.²⁷³

D’Ohsson şeriatı “*Législation Religieuse*” kavramıyla tercüme ettiğini daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla bu dinî kod şeriata mahsus olan hükümleri barındırmaktadır. Bu nedenle bu dinî koda “*şeriat kodu*” veya “*şer’î kod*” demek mümkündür.

İnanç bölümü (*Les dogmes*)

İnanç bölümünün girişinde d’Ohsson burada yer alan inanç ilkelerinin *Mültekâ* eserinin dışında olduğunu ifade eder. Ardından kısa bir şekilde kelam ilminin tarihine değinir. İlk önce İmam-i Azam Ebu Hanife’nin bu konuya ilişkin bir eserinin bulunduğunu (*el-fikh’ül ekber*) ve bunun Osmanlılarda en çok itibar edilen kelam eserleri arasında yer aldığını söyler. Daha sonra kelama dair eser veren imamları zikrederek İmam Mâtürîdî ve Eşarî’nin önemine işaret eder. Bu iki imamın eserinden esinlenerek yeni bir telif sunan Ömer Neseî’yi ve akaid ile alakalı eserini zikreder. Eserin çok rağbet gördüğünü, medreselerde okutulduğunu ve üzerine pek çok şerh yazıldığını belirtir. Bu sebeplerden dolayı d’Ohsson İnanç bölümü için Teftazânî’nin şerhini esas alır. Böylece d’Ohsson Neseî’nin kelami hükümlerini verip Teftazanin yazdığı şehrinden faydalanarak

²⁷² D’Ohsson, *Tableau*, VI, 172.

²⁷³ Ayrıca d’Ohsson, eserin farklı yerlerinde çeşitli resim vermektedir. Örnek olarak, *Dinî koda* girmeden önce Hz. Peygamberin miracını temsil eden bir resim sunmaktadır. Buna “*Assomption de Mohamed*” demektedir. *Assomption* kavramı ise Hristiyan bir kavram olup Hz. Meryem’in göklere yükselişini ifade eder. EK-3’e bkz.

Fransızcaya çevirip sunar. Ana metnini şerhten ayırmak için şerh kısmının C (*commentaire*) harfiyle başladığını ifade eder.

Buna göre d'Ohsson Nesefi'nin telif ettiği 58 inanç kurallarını incelemektedir. Bu kuralları madde halinde veren d'Ohsson, ilk önce maddelerin tercümelerini verip gerekli gördüğü yerde Teftazânî'nin şerhine yer vermektedir. Yine gerekli olduğu zaman kendi değerlendirmelerine yer vermektedir. Bu değerlendirmelerin bazıları maddeyi açıklamaya yönelik iken bazıları ise söz konusu maddenin varlık sebebine değinip İslam tarihinde önemli siyasi olaylara değinmektedir. Birinci türe örnek alemin/kâinatın yaratılmasına ilişkin birinci maddenin değerlendirmesidir. Burada d'Ohsson, İslam'da/İslamiyet'te dünya tasavvurunu açıklamaktadır. İkinci türe örnek ise, Kur'an'ın mahluk konusuna dair üçüncü maddenin değerlendirmesidir. Burada d'Ohsson, Sahabe döneminden sonra gelen I. Hişam zamanında İbn Dirhem'in başlattığı tartışmayı ele almaktadır. İbn Dirhem'in yüzünden bu konuda pek çok ihtilaflar yaşandığını söylemektedir.

İnanç bölümünün tamamı birinci ciltte yer almaktadır.

İbadet bölümü (*Partie Rituelle*)

Dinî kodun ikinci bölümü ise ibadet bölümüdür. Bu bölümde d'Ohsson fıkıh kitaplarında yer alan teabbudi hükümleri incelemektedir. İkinci cildin başında d'Ohsson, İslam hukukuna dair kısa bir giriş vermektedir. Yine burada, metninin şekline, bazı hususların daha iyi anlaşılması amacıyla bazı konuların yerlerini değiştirdiğine, birtakım değerlendirmelerin gereksiz gibi gözükse de hükümleri genel bir bakış açısıyla anlamak için bunların gerekli olduğuna temas etmektedir.

İlk önce d'Ohsson İbadet bölümüne taharet konusundan başlamaktadır. Daha sonra namaz, oruç, zekât gibi konuları incelemektedir. Görüldüğü üzere esas itibariyle d'Ohsson klasik fıkıh tertibini takip etmektedir. Bu bölümle ilgili birtakım hususları dile getirmekte fayda vardır:

Birinci bölümünün ikinci kısmında ifade edildiği üzere d'Ohsson'a yöneltilen eleştirilerden biri vakıf konusunu ibadet bölümünde işlemiş olmasıdır. Bilindiği üzere vakıf konusu fıkıh kitaplarının muamelat bölümünde ve ayrı bir bölümde ele alınmaktadır. Bunun sebebi vakfın bir akit olarak algılanıp kişinin kendi iradesinden

kaynaklanan bir işlem olmasıdır. Vakıf malı olarak nitelenen şey bireyin para, gelir veya mülk gibi mallarını hayra vakfetmesi yani bırakmasıdır.

D'Ohsson'un vakıf konusunu zekâtın ardından incelemenin muhtemel sebebi zekâtta olduğu gibi vakıfta da malın bağışlanmasının söz konusu olmasıdır. D'Ohsson bu iki husus arasında böyle bir benzetme kurmuş olmalı ki Worms'a göre o "sahte" bir kıyas yapmıştır. Zira zekât, dinî vecibelerden olduğu halde vakıf tamamen bireye bırakılmış bir husustur. Bu nedenle vakfın, ibadet bölümünde değil muamelat kısmında yer alması gerekmektedir. D'Ohsson bu ayrıntıyı göz ardı etmiştir.

Dile getirmek istediğimiz başka bir nokta ise d'Ohsson'un hac bölümünde yaptığı bazı değerlendirmelerdir. Hac ibadetini ele alırken d'Ohsson Mekke ve Medine şehirlerini ele almaktadır. Bu değerlendirmelerde iki kutsal şehrin bir tarihçesini sunmaktadır. Tarihle kalmayıp şehirlerin "aktüel" durumundan da bahsetmektedir. Örneğin değerlendirmelerin birisinde Mekke'deki Paşa'nın yönetimini incelemektedir. Tıpkı inanç bölümünde olduğu gibi d'Ohsson'un eserinin ibadet bölümü sadece ibadete dair bilgiler vermemektedir. Siyaset ve tarih gibi hususları da incelemektedir.

D'Ohsson ibadet bölümünü üçüncü ciltle tamamlamaktadır. Cildin sonunda üç ciltte yer alan terimlerin tercümesini ve açıklamasını sunan bir indeks de bulunmaktadır.

Ahlak bölümü (*La morale*)

Dinî kodun son kısmını teşkil eden bölüm ise Ahlak bölümü olup dördüncü bölümün birinci ve ikinci bölümlerinde yer alıp dördüncü ve beşinci ciltlere tekabül etmektedir. Bu bölümde dört konuyu ele almaktadır: Helal gıda, giyim-kuşam, iş-meslek ve ahlak ile ilgili konular; tesettür ve benzeri bazı konular. Bu bölüm fıkıh kitaplarında *Kerahat* bölümlerine tekabül etmektedir. Bu ciltler d'Ohsson'un değerlendirmeleri ile Mevkufâtî'nin bir karışımıdır. Bazen Mevkufâtî'den alıntı yaparken bazen kendi değerlendirmelerini sunmaktadır. Eserde genel olarak değerlendirmeler "*Observations*" başlığı altında verilirken bu ciltlerde böyle bir yöntem izlenmemiştir. Örneğin dördüncü cildin başında yer alan "*genel anlamda yiyecek*" başlığı Mevkufâtî'nin herhangi bir

bölümüne tekabül etmeyip kendisinin oluşturduğu bir başlıktır. Doğal olarak da bu başlık altında kendi gözlemleri yer almaktadır.²⁷⁴

Son olarak d’Ohsson Dinî kodu ulemanın hiyerarşisinden camii memurlarına kadar genel bir değerlendirmeye sonlandırmaktadır.

2.3.1.5.2. Siyasî Kod (*Le Code Politique*)

Eserin ikinci kodu ise *Siyasî koddur*. Bu kodda dört bölüm yer almaktadır. Bunlar; 1) Hükümdar hakkında, 2) Kamu finansları hakkında, 3) İslam ülkelerinde yabancılar ve son olarak da 4) Yabancı ülkelerde Müslümanlar.

Birinci bölümde d’Ohsson, hükümdarlık için gerekli şartlardan, hükümdarın vazifelerine kadar konuları incelemektedir.

İkinci bölümde ise Devletin ekonomisini ele almaktadır. Bu konuyu altı başlık altında işlemektedir. Buna göre birinci başlık (*Article*) ticarete empoze edilen vergiler²⁷⁵, ikincisi öşür²⁷⁶, üçüncüsü arazi mülkiyetine dair vergi/haracî arazi²⁷⁷, dördüncüsü

²⁷⁴ D’Ohsson’un eserinin dördüncü cilt ile beşinci cildin ilk kısmı Zerhan Yüksel tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Eserinde d’Ohsson asıl metin (Mültekâ) ile şerhi (Mevkufâtî) arasını ayırt ederken Zerhan Yüksel tercümesinde bu ayrıntıyı göstermemiştir. Örneğin dördüncü cildin ilk bölümü olan “yiyeceğe dair” maddesi, d’Ohsson şerhte (C) yiyeceklerin dört ayrı kategorileri bulunduğunu ifade ederken, Zerhan Yüksel hepsini aynı metinmiş gibi vermektedir. D’Ohsson’un değerlendirmelerine ise “müşahedeler” başlığıyla yazıyı italik yapıp tercüme etmektedir. Örnek için bkz. Zerhan Yüksel, 18. *Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, (İstanbul: Tercüman yy.,1978), 25. Bazı istisnalar hariç (Örneğin: birinci bahiste d’Ohsson şöyle demektedir: “la sobriété est une vertu nécessaire à l’homme” cümleyi “yemekte ifrata kaçmamak insana mahsus bir fazilettir” şeklinde tercüme etmektedir. D’Ohsson “nécessaire” kelimesini kullanmaktadır ki bu “zaruret/mecburi” anlamlara gelmektedir. Söz gelimi Yüksel “fazilet” kelimenin yerine “zaruret/gerekli” gibi kavramlarla tercüme etseydi daha doğru bir tercüme olacaktı.), genel manada Yüksel’in tercümesi d’Ohsson’un eserine uygundur. Ancak bazen küçümsemeyecek hatalar bulunmaktadır. Örneğin helal ve haram maddeler konusunda d’Ohsson İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşlerini belirtmek için “imameyn” kavramını kullanmaktadır. Zerhan “imamlar” diye çevirerek dipnotta “dört büyük mezhebin kurucusu olan dört imam” demektedir. (Yüksel, *Örf ve Adetler*, 16. Yine 19. sayfada Ebu Yusuf ve Muhammed imamlara has bir görüşü zikrederken diğer mezhep imamların görüşüymüş gibi göstermektedir.) Halbuki Hanefi mezhebinde imameynden kasıt Ebu Yusuf ve Muhammed’dir.

Ayrıca Yüksel bazı pasajları geçmiştir/gizlemiştir. Örneğin avcılık için tanınan ruhsattan bahsederken d’Ohsson şöyle demektedir: “... Rumlar da Müslümanlar kadar rahatlıkla avlanabiliyor. Payitahtta veya ülkenin başka yerlerinde oturan diğer yabancılar da aynı imkândan diledikleri gibi faydalanabiliyorlar.” (D’Ohsson, *Tableau*, IV, 27-28. Yüksel, *Örf ve Adetler*, 28). Yüksel paragrafı burada bitirip diğer paragrafa geçerek paragrafı ortadan kesmektedir. Eksik paragraf şöyledir: “...ne yazık ki kötü bir tecrübe nedeniyle yabancılar ne tek başlarına ne de şehrin uzaklarına gezmektedirler. Böylece bostancıların kötü oyunlarına düşmemektedirler. Çünkü bostancılar yabancıların malzemelerini ellerinden almaktan zevk alıyorlar.” (D’Ohsson, *Tableau*, IV, 27-28). Görüldüğü üzere bu paragraf Osmanlı bostancıların kötü yönlerini ortaya koymaktadır. Yüksel bu paragrafı etmemiştir. Başka bir hata ise hoşaf kısmını tercüme ederken d’Ohsson “boisson” (içecek) derken Yüksel “içki” sözcüğünü kullanmaktadır. Bu kavramın okuyucuyu yanılttığı ortadadır.

²⁷⁵ “Zékiat”.

²⁷⁶ “De la dîme (*Oeushr-Zekiat-ul-kharidj*)”.

kapitülasyon/cizye veya haraç²⁷⁸, beşincisi maden²⁷⁹ ve sonuncu ise kamu gelirlerinin kullanışlıdır²⁸⁰.

Üçüncü bölüm ise müstemen başlığı altında yabancılara dairdir. Burada müstemenin haklarından bahsetmektedir. Bu bölümün bir değerlendirmesinde d'Ohsson Avrupalıların, Batılı devletlerin Osmanlı devletiyle yaptığı anlaşmalar sayesinde pek çok ayrıcalıklara sahip olduklarını söylemektedir. Örnek olarak Avrupalılar, ticaret mallarında Afrika veya Doğu Asyadan gelen yabancılara nazaran daha az vergiye tabi tutulmaktadırlar.

Dördüncü bölüm ise Müslümanın yabancı ülkelerdeki durumunu incelemektedir.

Siyasi kod, beşinci cildinin başından kırk dokuzuncu sayfaya kadardır.

2.3.1.5.3. Askerî Kod (*Le Code Militaire*)

Siyasi koddan sonra üçüncü kod *Askerî Kod* olmaktadır. Bu kodda savaş ve savaş hukukundan bahsedilmektedir. Bu kod altı bölüme ayrılmaktadır. 1) Savaş²⁸¹ veya *sefer*, 2) Ganimet, 3) Esirler/*usera*, 4) Feth edilen ülkeler, 5) İsyanlılar/bugat ve son olarak 6) Zimmîler.

D'Ohsson *Askeri kodu*, kırk dokuzuncu sayfadan yüz kırk birinci sayfalar arasında incelemektedir.

2.3.1.5.4. Sivil Kod (*Le Code Civil*)

D'Ohsson'un eserinin dördüncü kodunu oluşturan kod *Sivil Koddur*. Yukarıda *Code* ve *Sivil* kavramlar üzerinde durulmuştu. Tahmin edileceği üzere bu kodda muamelat konular incelenmektedir.

D'Ohsson'un Sivil kodun muhtevası hakkında kısa bir değerlendirmesi tezimizin ikinci bölümünde verilecektir. Ayrıca bu bölümdeki Nikah yani Aile Hukuku tezimizin ikinci bölümünü teşkil edecektir.

²⁷⁷ “*Kharadj-érazy*”.

²⁷⁸ “*Djizyé-Kharadj*”.

²⁷⁹ “*Rikiáz*”.

²⁸⁰ “*Massraf*”.

²⁸¹ “*séir*”.

2.3.1.5.5. Hukukî Kod (*Le code Judiciaire*)

Asıl planda bulunmayan bu kod daha sonra eklenip Osmanlı hukukundaki mahkemeleri ve Kadıların işlevlerini inceleyen bir koddur. Kaza bölümü bu kodun başında gelip yüz yetmiş ikiden iki yüz kırk bir sayfaya kadar uzanmaktadır.

2.3.1.5.6. Cezaî Kod (*Le Code Criminel/Pénal*)

Bu kod içki, zina, hırsızlık ve benzeri suçlara uygulanan hadler hakkındadır. Bu kod üçe ayrılmaktadır: 1) Fiziki Cezalar (*Hadd*), 2) Düzeltici Cezalar (*Tazir veya Tedip*), 3) Sivil tazminatlar. D’Ohsson bu konuları altıncı cildin iki yüz kırk iki sayfalarından cildin sonuna kadar yer vermektedir. Ayrıca d’Ohsson, birinci ciltten farklı olarak “*Criminel*” (kriminal) değil “*Pénal*”(cezai) başlığı vermektedir.

2.3.2. Osmanlı İmparatorluğunun Durumu (*Etat de l’Empire Othoman*)

D’Ohsson’un eserinin sekizinci cildi²⁸² olan son cilt Osmanlı İmparatorluğunun güncel durumunu ele almaktadır. Burada Saray, Harem, Divan ve Vezir-i azam gibi Devletin yapısını oluşturan konuları incelemektedir. Bu cilt dokuz kitaba ayrılmaktadır: 1) Saray, 2) Vezir-i Azam ve Departmanı, 3) Yıllık Görevleri, 4) Divan, 5) Finans, 6) Eyalet, 7) Askeri, 8) Deniz Kuvvetleri, 9) Devleti’n Diğer Ülkelerle İlişkileri.

Diğer ciltlerde olduğu gibi buradaki her kitap alt bölümlere ayrılmaktadır. Örnek olarak Vezir-i Azamı ele alan ikinci kitap beş bölüme ayrılmaktadır: 1) Vezir-i Azam, 2) Devleti’n bakanları, 3) Devleti’n sekreterleri, 4) Bu daire/departmanın diğer memurları, 5) Vezir-i azamın evi.

Fıkıh kitaplarında yer almayan bu konular doğal olarak Mevkufâtî’ye dayanmayıp tamamen d’Ohsson’un gözlemlerine dayanmaktadır. Bu nedenle diğer ciltlerde yer alan “değerlendirme” başlıkları burada yer almamaktadır.

Son olarak bu cildin sonunda son üç cildin indeksi bulunmaktadır.

Bu şekilde d’Ohsson’un eserinin içerdiği konuları kısa bir şekilde vermiş olduk.

²⁸² Her ne kadar cildin başında yedinci cilt olarak geçse de esas itibariyle eserin yedinci bölümü olup sekizinci cildir.

2.3.3. D'Ohsson'un Kullandığı Terimler

D'Ohsson eserin Giriş bölümüne geçmeden önce “*Avertissement (Uyarma)*” adı altında kısa bir başlığa yer verir. Burada her bir terime ilişkin kısa bir açıklama yaparak kullandığı kaynaklardaki orijinal kavramların karşılığını bulmanın zorluğuna dikkat çeker. D'Ohsson her ne kadar kavramların aslını yazsa da okuyucu kitlesi için anlaşılır hale getirmek amacıyla bazı lafızların Hristiyan dininde hangi karşılığa denk geldiğini belirtir. Bu açıdan eserinde cami ifadesini Muhammedî Kilise (*Église Mahométane*) olarak ve sahabe ifadesini de Göksel Havarî/Aziz (*Apôtre Célestre*) olarak karşılamasına şaşılmaması gerektiğini bizzat kendisi ifade etmektedir.²⁸³

D'Ohsson kendisinden önceki çalışmaların bu konudaki hatalarına işaret eder ve pek çok Avrupalı yazarın İslam'a özgü kavramları tahrif ettiğini söyler. Bu nedenle *Alcoran*, *Mahomet*, *Soliman* gibi kavramların yerine o, telaffuza daha uygun olduğu için *Cour'ann*, *Mohammed*, *Suleyman* şeklinde yazmayı tercih eder. Bu husus da d'Ohsson'un Osmanlı diline vakıf olduğunu ve çalışması için bizzat Osmanlıca kaynaklardan istifade ettiğini göstermektedir.

Ayrıca d'Ohsson, her konuya özgü kavramları zikrederken bunları Fransızcaya çevirir ve bazen Latin harfleriyle Osmanlıcasını bazen de Arapçasını vermektedir. Örneğin Namaz ile ilgili değerlendirmede bulunurken bu ibadetin isminin namaz veya salat (salath) olduğunu söylemektedir. Bununla beraber çoğunlukla kavramların Osmanlıca karşılıklarını verdiği görülmektedir.²⁸⁴ Bu husus, kullandığı kaynakların genelinin Osmanlıca olduğu ve Fıkıh alanında Mevkufâtî'yı esas aldığı iddiamızı kuvvetlendirmektedir.

D'Ohsson'un İslam'a özgü kavramları orijinal dilinde vermeye özen gösterdiğinin diğer bir delili de bazı ayet veya hadisleri zikrederken bunların Latincesini de dipnotta vermesidir. Örneğin ibadet bölümünde vitir namazındaki okunan kunût duasını Latince harflerle de vermiştir.

Sonraki dönem bazı Şarkiyatçılar da dini terimlere ilişkin açıklamaları d'Ohsson'un eserinden almışlardır. Örneğin Belin, İbnü'n-Nakkâş'ın “*el-Mezemme fi'sti mâli ehli'z-*

²⁸³ D'Ohsson, *Tableau*, I, 54.

²⁸⁴ Örneğin abdest için *abdesth*, gusül için *ghoussl* yazmaktadır.

Zimme” adlı eserinin tercümesinin girişinde²⁸⁵, İbnü’n-Nakkâş’ın bir hatip olduğunu zikrettikten sonra *hatibin* ne anlama geldiğini d’Ohsson’dan alıntı yaparak açıklamaktadır.²⁸⁶ Yine Fagnan, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî’nin risalesini tercüme²⁸⁷ ederken kunûd duaları konusunda d’Ohsson’a atıf yapmakta ve Hanefî mezhebine göre kunûd duasının nasıl okunduğunu yine d’Ohsson’un sunduğu şekilde vermektedir.²⁸⁸

2.3.4. İslam Hukukunu Sunumu

D’Ohsson giriş bölümünde İslam hukukunun hükümlerine, tarihine ve İslam hukukunun doğuşuna ilişkin özet bir tablo sunmaktadır.

D’Ohsson’a göre Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk fakih Ebu Hanife’dir. Bu açıdan İslam hukukunun doğuşu hicrî II. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir.

D’Ohsson’a göre Hz. Peygamberin kendisinden sonra gelen halifeyi bizzat seçmemiş olması, daha sonra Müslümanların arasında ortaya çıkan ihtilaflara (*Les dissensions civiles*) ve aralarında cereyan eden savaflara sebebiyet vermiştir. Bu ihtilaflar ise pek çok fırkanın doğmasına müsait bir zemin hazırlamış olup İslam dini çeşitli düşüncelerle yayılmıştır. Bunun üzere İslamiyet Arabistan, Asya, Afrika ve Avrupa’nın bir kısmına yayılmış olup pek çok devlet etîge kemiğe bürünmüş ve toprakları genişlemiştir. Bütün bu mezhepler arasında Müslümanlar sadece dört tanesine (Hanefî, Maliki, Şafîi ve Hanbeli mezhepleri) odaklanmışlardır.

D’Ohsson Mültekâ’da bulunan İslam hukukunu “*Code Universel*” olarak isimlendirmektedir. Bu kavramı *Evrensel*, *Külli* veya *Umumî Kod* şeklinde tercüme edebiliriz. D’Ohsson bu kavramı ilk olarak önsözünde²⁸⁹ kullanıp bu *kodun* İbrahim Halebi tarafından yazıldığını ve Osmanlı İmparatorluğunun ve bütün Müslüman toplumlarının²⁹⁰ dinî hukukunu (*législation religieuse*) teşkil ettiğini ifade etmektedir.

²⁸⁵ Muhammad ibn Ali Nakkash, *Fetoua Relatif À La Condition Des Zimmis: Et Particulièrement Des Chrétiens, En Pays Musulmans, Depuis l’Établissement De l’Islamisme, Jusqu’au Milieu Du VIIIe Siècle De l’Hégire*, çev. François Alphonse Belin, *Journal Asiatique ou Recueil de Mémoires*, 4 (1951). Paris: Imprimerie National, 1851

²⁸⁶ Belin dipnotta d’Ohsson’un ikinci cildinin 196. sayfasına dayandırmaktadır.

²⁸⁷ Eugène Fagnan, *Kayrawani Ibn Abou Zeyd Risala Ou Traité Abrégé De Droit Malékite Et Morale Musulmane*, (Paris: Librairie Paul Geuthner, 1914).

²⁸⁸ Fagnan, *Traité Abrégé*, 36-37.

²⁸⁹ D’Ohsson, *Tableau*, I, vi.

²⁹⁰ D’Ohsson bütün Osmanlı topraklarında Mültekâ’nın Osmanlı hukukunun tümünü teşkil ettiğini düşünmektedir. Ancak Osmanlı’nın bütün topraklarında sadece Mültekâ’nın esas alınmadığı, diğer mezheplerin de uygulandığını bilinmektedir. Ayrıca d’Ohsson burada çok daha genel bir ifade kullandığında dikkat çekmek istiyoruz. Bütün Müslüman toplumları demektedir. Dolayısıyla

Nitekim Halebi'nin amacı Hanefî fıkıh geleneğindeki *sahih görüşleri* almak ve mezhep içi ihtilaflara yer vermeyen bir eser üretmek ve böylece ortak bir hukuk oluşturmak idi. Bu hususu göz önünde bulundurarak d'Ohsson'un Halebi'nin eserini bu şekilde adlandırması boşuna olmadığını görünmektedir.

D'Ohsson Mültekâ'nın klasik fıkıh kitaplardan faydalandığını bilmektedir. Sanki d'Ohsson, Mültekâ'yı İslam hukukunun nihai şekli olarak algılamakta yani yaşanan dönemin en “son” itibar edilen fıkıh kitabı olarak görmektedir. İslam hukukunun son şekli ve Devleti'n bütün topraklarında itibar edilen tek kitap olduğu için d'Ohsson Mültekâ'ya “*Evrensel Kod*” demiş olması mümkündür.

Mültekâ'nın daha iyi anlaşılması için d'Ohsson İslam hukukunun²⁹¹ kısa bir tarihçesini vermektedir. Sunduğu özetle hem fıkha hem de usûl-i fıkha değinmektedir. Bu kısa tarihçeyi küçük sekiz fasılda vermektedir: 1. *Evrensel Kodun ruhu*²⁹², 2. Dört Sünni (*Orthodoxes*) mezhebin kurucu imamlarının ve müçtehit veya kutsal tevilcilerin tablosu²⁹³, 3. İbrahim Halebi tarafından bu kodun kaleme alınması²⁹⁴, 4. Kurucu imamlar arasındaki ihtilaflar²⁹⁵, 5. Hanefî mezhebin arasındaki *sahih görüş*²⁹⁶, 6. Pozitif ve yasaklayıcı kuralların değişik nitelikleri, bazıları diğerlerinden daha kuvvetli, ibadete ve ahlaka dair olanlar²⁹⁷, 7. farklı ulus, din ve insan kişiliğine dair muhtelif hükümler²⁹⁸, 8. İstanbul müftülerinin kaleme aldıkları çeşitli fetva mecmuaları (*sentences légales*).²⁹⁹

2.3.4.1. Evrensel Kodun Ruhı

Birinci fasıl İslam hukukunun kaynakları hakkındadır. D'Ohsson bu bölümde İslam hukukun temel kaynaklarının dört kitaba/kaynağa (*Livres*)³⁰⁰ dayandığını

Osmanlı'nın dışındaki topraklarında da Mültekâ'nın uygulandığını ifade etmektedir. Bu tespit kesinlikle büyük bir hatadır.

²⁹¹ D'Ohsson, *Tableau*, I, 5.

²⁹² “L'esprit de ce Code”.

²⁹³ “Le tableau des quatre *Imams* fondateurs des quatre rites orthodoxes, et des *Imams Mudjtehhids* ou interprètes sacrés”.

²⁹⁴ “La rédaction du même Code par *Ibrahim Haléby*”.

²⁹⁵ “Les variantes entre les quatre *Imams* fondateurs”.

²⁹⁶ “Les variantes entre les *Imams* même du rit *Hanéfî*, qui est le dominant”.

²⁹⁷ “Les différents caractères des lois positives et prohibitives, les unes plus obligatoires que les autres, sur plusieurs matières relatives au culte et à la morale”.

²⁹⁸ “La distinction que fait la loi des diverses nations, des diverses religions et des diverses conditions de l'homme”.

²⁹⁹ “Les différentes collections de *fethwas* ou sentences légales, rédigées par les *Moufhtys* les plus célèbres de Constantinople”.

³⁰⁰ D'Ohsson İslam hukukunun kaynaklarına delil demeyip kitap demektedir.

söylemektedir. Bunlar din tarafından vaz edilmiş dört delildir (*Edillé-y-erbéa*)³⁰¹. Birincisi Kuran³⁰², ikincisi Hadis veya Sünnet³⁰³, üçüncüsü İcma³⁰⁴, dördüncüsü ise Kıyas veya Makuldür³⁰⁵. D’Ohsson her bir kaynağın anlamını ve varsa çeşitlerini vermektedir. Verdiği bilgiler özetle şu şekildedir:

1. D’Ohsson birinci delil olarak Kuran’ı zikrettikten sonra bununla ilgili detayları *Dini Kod* bölümünün *Şerhu’l-akâid*’in üçüncü maddesinin değerlendirmesinde vermektedir.³⁰⁶ Dini kodun bölümünde ise Kuran’ın değişik adları (Kitab, Furkan gibi), vahiy süreci ve Kuran’ın yazıya geçirilmesi gibi konulara değinmektedir. Yine burada Ahmed b. Hanbel ile Mu’tezile arasında ortaya çıkan Kuranın mahluk olup olmadığı tartışmasını kısaca anlatmaktadır.³⁰⁷

2. D’Ohsson’a göre Sünnet veya Hadis nebevi kuralların mecmuası olup bu kaynak üçe ayırmaktadır; Peygamberin bütün sözlerini, tavsiyelerini ve hükümlerini ihtiva edenlere *kavl*³⁰⁸; amelleri, eserleri ve pratikleri ihtiva edenlere *fiil* veya *sünnet*³⁰⁹ ve ashabının amelleri karşısında sessiz kalması ise *takrir* olarak isimlendirilmektedir.

Sünnet ve Hadis ise başka bir açıdan dörde ayrılmaktadır. Birinci kategori herkesçe bilinen/meşhur (*notoriété publique*) ve evrensel şöhretli olan *Mütevâtir* hadislerdir.³¹⁰ Bunlar hicri ilk üç asırlarda okutulmuş, rivayet edilmiş ve öğretilmiştir. Bu hadislerin meşruiyeti Hz. Peygamberin şu sözüne dayanmaktadır: “*İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir*”, ikincisi herkesçe bilinen *Meşhur* hadislerdir.³¹¹ Bu hadislerdeki hükümler her ne kadar hicrî birinci yüzyılda biliniyorsa da ikinci ve üçüncü yüzyıllarda öğretilmiştir. Üçüncüsü özel hükümler³¹² olup, bunlara *Haber-i Vahid*³¹³ denilmektedir.

³⁰¹ Dipnotunda d’Ohsson, *Edille-i şer’i, sem’i ve naklî* vermekte ve bunlara “kanonik deliller (*les arguments canoniques*)” veya “geleneğin şahitleri (*les témoignages de la tradition*)” demektedir. D’Ohsson, *Tableau*, I, 7.

³⁰² “Cour’ann”.

³⁰³ “Hadiss/Sunneth”.

³⁰⁴ “İdjhma-y-ummeth”.

³⁰⁵ “Kiyass/Mâkoul”.

³⁰⁶ D’Ohsson, *Tableau*, I, 83.

³⁰⁷ D’Ohsson, *Tableau*, I, 84-93.

³⁰⁸ “cawl”.

³⁰⁹ “fıyl/sunneth”.

³¹⁰ “Hadiss-mutewatiré”.

³¹¹ “Hadiss-meshhouré”.

³¹² “privées”.

³¹³ “Khaber-wahhid”.

Bu hadisler hicri birinci yüzyılda az bilinmekteydi, sonraki dönemlerde de daha da az bilinmekteydi. Son hadis türü ise zayıf silsileye sahip olanlardır ki bunlara *Hadis-i Mürsel*³¹⁴ denilmektedir. Bunlar göz ardı edilmiş ve böylece rivayetleri çok nadirdir. Ayrıca bunların senetleri de Peygambere kadar sağlam olmayıp kopukluk bulunmaktadır.

Bütün bu sözlü hükümlere ya *Nebevi hadisler*³¹⁵ ya *Hadis-i şerifeler*³¹⁶ ya Peygamberin uygulaması veya *Kutsal Emirler* denilmektedir. Bu hadisleri rivayet edenler ise Sahabe³¹⁷ ve bunların öğrencileri Tâbiîn'dir. İslam geleneğinde en meşhur hadis kitaplara Kütüb-i Sitte³¹⁸ denilmektedir.

3. D'Ohsson İcmâ'yı *İcmâ-i ümmet*³¹⁹ olarak tanımlamakta ve bunların apostolik³²⁰ hükümleri ihtiva eden mecmua olduğunu ifade etmektedir. Peygamberin ashabının, özellikle ilk dört halifelerinin görüşlerini kapsadığını söylemektedir. Böylece bu açıklamalar *glose*³²¹, ittifak ve *oecuménique*³²² sıfatları taşıyıp bu hükümler Kuran ve Sünnet kadar itibar edilmektedir. Görüldüğü üzere d'Ohsson İcmâ'yı *Ümmetin icması* diye yazsa da onun kastettiği İcmâ sahabenin İcmâsıdır.

4. D'Ohsson'un sıraladığı son kitap/kaynak ise *Kıyas* veya *Makul* kitabıdır. Bu kitap, Müçtehit imamlar veya İslam'ın ilk yorumlayıcıların³²³ kanonik içtihatlarının (*décisions*) mecmuasıdır. Bütün bu görüşler ilk üç kitabın izini takip etmektedir. Kıyas

³¹⁴ “*Hadiss-mursell*”.

³¹⁵ “*Ehadiss-nebewiyé*”.

³¹⁶ “*Ehadiss-scherifé*”.

³¹⁷ “*Assshabs/Sahhabé/Sadr-ewel*”.

³¹⁸ “*Kuttub sitte-y-moeuteberé*”. D'Ohsson, kutub-i sitte'yi sıraladıktan sonra, Kuran'dan sonra en çok itibar edilen eser Buharî'nin hadis kitabı olduğunu ve buna Buharî-i Şerif (*Boukhary-y-scherif*) denildiğini söylemektedir. Bkz. d'Ohsson, *Tableau*, I, 8.

³¹⁹ “*Idjhma-y-ummeth*”.

³²⁰ “*Apostoliques*” havarilerle ilgili anlamına gelen kavram genel anlamda Havarilerden gelen öğretiler için kullanılmaktadır. Örneğin “*Siècle, temps apostolique* (apostolik çağ veya dönem)” cümlesi havarilerin yaşadığı zamana tekabül etmektedir. Bkz. *Dictionnaire De l'Académie Française 5ème Édition*, II, ed. Académie Française, (Paris: J. Smits, 1798), s.v. “*Apostoliques*”, 160.

³²¹ Hukuk terminolojisinde “*Glose*” kelimesi hukuk tarihine ait bir kavramdır. “*Glose*” eski hukuk metinlerin (*Corpus Juris* gibi) üzerinde veya satır arasında yer alan açıklayıcı yorumdur (Note Explicative, interprétation critique). Bunu yapanlara “*Glossateur*”, bunların açıklamalarını ihtiva eden mecmualara ise “*Glossaire*” denilmektedir. *Juridictionnaire*, 250. İslam geleneğinde bu kavrama bir karşılık vermek gerekirse şerh veya haşiye terimleri verilebilir. D'Ohsson ise bu kavramla Kur'an'ın veya Sünnetin bazı muğlak veya kapalı ifadelerin Sahabenin açıklamalarını kastetmiş görünmektedir.

³²² Latince “*oecumenicus*” kelimesi “*oecumene*”den türemiş olup yerleşilmiş yer veya kâinat anlamlara gelip burada bütün insanlığı ilgilendiren veya âlemşümül gibi manalara tekabül etmektedir.

³²³ D'Ohsson burada “*interprète*” kavramı kullanmaktadır ki “*interprète de la loi musulman*” karşılığında müçtehit kavramı kullanılmaktadır.

ise mukayese etmek (comparaison), benzerlik kurmak, imitasyon veya asimilasyon³²⁴ gibi anlamlara geldiği için bu hükümlere *Kıyas* denilmektedir. Görüldüğü gibi d’Ohsson Kıyası bir metot olarak değil bir hüküm mecmuası gibi algılamaktadır.

Son olarak d’Ohsson’a göre Kuran ve Sünnet, İslam’ın doktrinini ve İslam hukukunun prensiplerini³²⁵ içerdiği için bunlara kat’î veya *temel ve primitif kitaplar* denilmektedir. Geriye kalan iki kitap ise ilk kitaplardan ilham almakta ve onları açıkladığı için bu ikisine içtihadî³²⁶ yani ikincil veya *açıklayıcı kitaplar* denilmektedir.

2.3.4.2. Kurucu Sünni Mezhep İmamları ve Müçtehitler

Bu bölümde d’Ohsson Kemalpaşazâde’nin fakihleri yedi sınıfa ayırdığı kısa risalesi *Tabakâtü’l- Fukahadan (Tableau des Jurisconsultes)* faydalanarak hukukçuların seviyelerini vermektedir. D’Ohsson burada Kemalpaşazâde’nin risalesini takip etmekle birlikte kurucu imamlar hakkında bilgi vermekte ve Kemalpaşazâde’nin tasnifine bazı eklemelerde bulunmaktadır. Örnek olarak d’Ohsson Kemalpaşazâde’nin risalesindeki *müçtehid fi-şer’* olan birinci bölümüne Süfyân es-Sevrî ve Dâvûd et-Tâî’yi de dahil etmektedir.

2.3.4.3. Evrensel Kodun Yazılışı

Bu bölümde d’Ohsson İbrahim Halebi’den önceki fıkıh kitaplarına değinmektedir. D’Ohsson’a göre ilk imamlardan bu yana pek çok fıkıh kitapları kaleme alınmış (*livres canoniques*) olup bütün hakimler (*magistrats*) ve hukukçular (*jurisconsultes*) İslam hukukunu bu kitaplardan öğrenmekteydiler.

D’Ohsson, Fatih Sultan Han dönemindeki önde gelen alimlerden olan Molla Hüsrev’in h. 875 (1470) senesinde fıkıh konularını genel bir kod içerisinde topladığını söylemektedir. Bu koda/kitaba İnci anlamına gelen “*Dürer*” ismini vermiştir. D’Ohsson’a göre bu kitap her ne kadar hukukçular için değerli bir kaynak olmuşsa da ameli ve ahlaki konularda eski imamların (*anciens Imams*) görüşlerine yeterince yer vermemektedir. Bunun üzerine İbrahim Halebi *Dürer*in boşluklarını tamamlamak amacıyla eserini kaleme almıştır.

³²⁴ Bir nesneye benzemek, özelliklerini almak.

³²⁵ “*Cawaid oussoul*”.

³²⁶ “*Idjhtihadiyé*”.

Daha sonra d’Ohsson Mültekâ’nın açıklığına dikkat çekerek şöyle söylemektedir: “*bu eser, öyle berrak ve açıktır ki hukukçuları eski eserlere müracaat etme durumuna nadir sokmaktadır*”³²⁷. Ancak iki sayfa sonra d’Ohsson İslam hukukuna ilişkin şu sözleri sarf etmektedir: “*mamafih bu kanunların (lois) yazılışında pek az yöntem bulunmaktadır; zira konuların çoğu karışıktır. Daha açık ve anlaşılır hale getirmek için bunları başka bir düzende sunmayı uygun gördük*”.³²⁸ D’Ohsson’un bu sözlerinin, sadece Mültekâ’ya değil genel olarak İslam hukukunun tasnifine yönelik bir eleştiri olduğu görünmektedir. Ancak Mültekâ’nın tasnif konusundaki berraklığına dikkat çekip de sonra bu aynı tasnifte yöntemsizlik ve karışıklık bulunduğunu söylemek bir çelişki olarak değerlendirmek mümkündür.

Burada d’Ohsson’un Mültekâ’yı ele alma şekline ilişkin yapılan bazı eleştirilere de yer vermek istiyoruz. Yukarıda söylediğimiz gibi d’Ohsson’un İslam hukukunu modern hukuka göre düzenlediği için birtakım eleştirilere maruz kalmıştı. Bu eleştirilerden biri Sava Paşa’ya aittir.

Louis Milliot da buna benzer bir tespitte bulunmaktadır. D’Ohsson’un eserinden bahsederken şöyle demektedir:

“... ancak çalışma baştan hatalıdır; Mouradgea d’Ohsson Mültekâ’yı bir kod mecmuası olarak gördüğü için onu beş koda ayırmaktadır: Dinî, Sivil, Cezaî, Siyasî ve Askerî. Halbuki eser altı kod değil altı kitabın mecmuası olup müellif (Halebi) bunları “deniz” gibi algılayarak onları tek bir yere birleştirmektedir...”³²⁹

Görüldüğü üzere Sava Paşa ve Louis Milliot’ya göre d’Ohsson’un İslam hukukunu modern hukuka göre ayırmasının sebeplerden biri onun Mültekâ’nın kaynak eserlerinin hepsini birer kod oldukları algısına kapılmış olmasıdır. Buna göre her eser, örnek olarak Vikaye, sadece kodlardan birini, örnek olarak *Sivil kodu*, teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile d’Ohsson Mültekâ’nın altı kod birleştirdiğinden dolayı onu “*Kodların Mecmuası*” olarak görmüştür. Nitekim bu yanlış algısından dolayı Mültekâ’yı “*Evrensel Kod*” olarak adlandırmıştır.

Ancak yukarıda ele alındığı üzere d’Ohsson’un Mültekâ’yı *Evrensel Kod* görmesi bu sebeple değil, Mültekâ’yı İslam hukukunun nihai şeklini olarak görmesinden

³²⁷ D’Ohsson, *Tableau*, I, 22.

³²⁸ D’Ohsson, *Tableau*, I, 24.

³²⁹ Milliot, *Introduction*, 24.

kaynaklanmaktadır. Ayrıca o Halebi'nin eserini isimlendirmenin sebebinden söz ederken şöyle buyurmaktadır:

“...Halebi eserine *Mültekâ el Ebhur* adı vermiştir. “Denizlerin birleşmesi” anlamına gelen bu adlandırmayla *Mültekâ*, pek çok eserlerin neticesi olduğunu ve (eserlerin) mükemmeliyetlerini temsil ettiğini ima etmektedir. Bu kod (*Mültekâ*) Kanon Hukuku konumunda olmakla birlikte neredeyse bütün İmparatorlukta itibar edilen tek eserdir.”³³⁰

Görüldüğü üzere d’Ohsson Halebi’nin eseri için pek çok kitaptan faydalandığının gayet farkındadır. İleri cümlelerde ise *Mültekâ*’nın bölüm ve fasıl sayılarını da vermektedir. Buna göre ve *Dürerü’l-Hükkâm* gibi eserler hakkında bilgi verdiğine göre fıkıh kitaplarının muhtevasını ve böylece içerdiklerini de gayet bilmektedir. Unutulmaması lazım ki d’Ohsson bu tasnife yabancı bir topluma sunmuş ve bu nedenle de bunları bu toplumun anlayacağı şekilde vermeyi arzulamıştır. Ayrıca bir fakihten yardım aldığını göz önüne aldığımızda bu eleştiri zayıf görünmektedir. Bir başka önemli husus ise III. Selim’in *Osmanlı Hukukuna* bir reforma gitmek istediğinde, d’Ohsson’a başvurmasıdır. Dolayısıyla Sava Paşa’nın d’Ohsson’a yönelttiği “*Ne Arapçayı ne de İslam hukuku tarihi bilmediği*”³³¹ şeklindeki eleştirisi yerinde değildir.

Sava Paşa, d’Ohsson’un *Mültekâ*’yı *Evrensel Kod* olarak isimlendirmesi, onun yanlış algısından kaynaklandığını söylemektedir. Halbuki d’Ohsson *Mültekâ*’yı tanıtırken İmparatorluğunun her sınırında bu kitap temel referans olma özelliğini pek çok kez dile getirmiştir. D’Ohsson bu kodu İslam hukukunun nihai şekli ve Müslüman toplumlarının *ana kaynak kitabı* düşüncesini hatırlatacak olursak bu görüşünden dolayı ona *Evrensel kod* demiştir.

2.3.4.4. Mezhep Kurucu İmamlar Arasındaki İhtilaflar

Bu bölümde d’Ohsson Sünni (*Orthodoxes*) dört imamın sadece ibadet, ahlak ve kamu yönetiminde ihtilaf ettiklerini söyleyip inanç konularında tamamen aynı fikirde olduklarını ifade etmektedir. D’Ohsson’un bu sözü genel konularda değerlendirildiği vakit doğru olduğunu söylemek mümkündür. Ancak detaya inildiği zaman ihtilafın vaki bulunduğunu söylemek zorundayız. Nitekim Hanefi mezhebinin çizgisinde gidenler, onun

³³⁰ D’Ohsson, *Tableau*, I, 23.

³³¹ Savva Pacha, *Étude Sur La Théorie Du Droit Musulman*, 119.

kelamdaki görüşlerini Mâtüridî mezhebinde oluşturacaklardır. Malikî ve Şafîi mezhebinin çizgisindekiler olanlar ise Eş'arî kelam mezhebini oluşturacaklardır.

2.3.4.5. Mezhep İçerisindeki İmamların İhtilafları

Bu bölümde d'Ohsson, Hanefî mezhep-içi imamlara değinmektedir. Ebu Hanefî'den sonra Ebu Yusuf'un, sonra Muhammed ve Züfer'in geldiğini ifade etmektedir. Bu müçtehitleri “*kutsal yorumcu*”³³² olarak nitelemektedir.

Daha sonra d'Ohsson fakihlerin ihtilaflarının bazı nedenlerine değinmektedir. Ona göre bazı ayet ve hadislerin yoruma açık olması veya sahabenin farklı görüşlerinin olması imamlar arasında ihtilafın bulunmasına sebebiyet vermiştir. D'Ohsson'a göre, Kemalpaşazâde'nin *Tabakat*'ının 5. ve 6. sınıfındaki fakihlerin görüşleriyle (tercihleriyle) Mültekâ meydana gelmiştir.

Yazılışından bu yana Mültekâ kazasker, molla, kadı ve naiplerin hukuk alanında tek referansları olmuştur. Her ne kadar Mültekâ'da diğer mezheplerin görüşleri bulunsada bunlar mutlaka Hanefî mezhebindeki sahih-i akval'a³³³ göre hüküm vermeleri³³⁴ gerektiğini söylemektedirler.³³⁵ Ancak bu zorunluluk Mollalar için o kadar açık değildir. D'Ohsson'a göre ya menfaat veya özel bir durumdan dolayı bazı Mollalar hüküm verme konusunda Hanefî mezhebinin sahih-i akval'inin dışına çıkmışlardır. Sahih-i akval dışındaki fakihlerin görüşleri de “*canoniques*”³³⁶ sayıldığını söyleyen d'Ohsson, bir kadı bununla hükmettiği zaman karara karşı çıkmanın imkânsız olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca eğer bir kadı Hanefî mezhebinden başka bir mezhebe mensup ise yine de Hanefî mezhebine göre yargılama yapması gerekmektedir.

2.3.4.6. Evrensel Kodun Değişik Hükümleri

Bu başlık altında d'Ohsson İslam hukukunun çeşitli hükümlerini ele almaktadır.³³⁷ Bunun için de Mevkufâtî'nin girişteki bölümünden faydalanmıştır. Kendisine göre

³³² “*Interprètes sacrés*”.

³³³ “*Eymé-y-Hanifenin assahh cawiy uzrê*”.

³³⁴ Macit Kenanoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfî Fetva Kavramı”, içinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya v.d., (İstanbul: Klasik yy., 2018), 111.

³³⁵ D'Ohsson, *Tableau*, I, 29.

³³⁶ Bu kavramın açıklaması için 41-43 sayfalara bkz.

³³⁷ D'Ohsson, *Tableau*, I, 31-35.

Mültekâ'daki hükümler *kanon* hükmündedir. Farz ve Farzın çeşitlerinden başlayarak mekruha kadar değişik hükümleri şu şekilde sıralamaktadır:

1) İlâhi mecburiyet konumunda olanlara ve Kuran'ın hükümlerini ihtiva edenlere *Farz* denilmektedir. Bu hükümler de altıya ayrılmaktadır: *Farz-ı Kat'î*: imamların icmalarına dayanan mutlak hükmüdür. *Farz-ı Zannî*: imamların icmâları bulunmadığından dolayı kat'î'nin bir alt sınıfında bulunup gayri mutlak hükmüdür. *Farz-ı Ayn*: namaz ve oruç gibi kulların her birine düşen farz; *Farz-ı Kifâye*: cenaze namazı gibi kulların geneline düşen hükümler; *Farz-ı İtikadî*: inanç ve dogmaya ilişkin hükümler ve son olarak *Farz-ı Ameli* ibadet, ahlak, sivil ve siyasi konulara ilişkin hükümler olmaktadır.

2) D'Ohsson *Kanonik* ve *Pozitif* hükümlere ise *Vacip* demektedir. D'Ohsson'a göre bu hükümler Kuran'ın dışında diğer üç kitaplarda/kaynaklarda (*Livres*) (Hadis, İcmâ ve Kıyas) yer alan hükümlerdir. Yine bu hükümler Kuran'ın hükümleri kadar önemlidir.

3) Taklide dayalı pratiklere ise *Sünnet* ismi verilmektedir. Hz. Peygamberin sözlerine değil onun ve sahabenin bazı uygulamalarına ilişkin hükümlerdir. D'Ohsson'a göre bunlara uymanın sebebi Şari'in³³⁸ ve onun ashabının Müslümanlar üzerindeki otoriteleridir. Bunlar da sahihlik açısından mutlak³³⁹ ve gayri mutlak³⁴⁰ ve süreklilik açısından devamlı olanı³⁴¹ ve olmayan³⁴² şeklinde ayrılmaktadır.

4) Son olarak bunların dışında farz olmayan hükümler bulunmaktadır. Övgüye değer uygulamalara *müstahsen*³⁴³, kınanmaya değer olanlara ise *mekruh*³⁴⁴ denilmektedir. D'Ohsson'a göre ahlaka ilişkin konuların çoğu bu hükümler çerçevesinde cari olmaktadır. Geriye kalan uygulamalar ise, iyi amellere *sevap*³⁴⁵, fazladan yapılanlara *tetavu/nafile*³⁴⁶ ve değerli olmayanlara ise *labees*³⁴⁷ denilmektedir.

³³⁸ Anlaşılan o ki burada Peygamberi kastetmektedir.

³³⁹ “*Sunneth-Muekkedé*”.

³⁴⁰ “*Sunneth-ghayr'y-muekkedé*”.

³⁴¹ “*Sunen'-y-huda*”.

³⁴² “*Sunen'y-zewaïd*”.

³⁴³ “*Musstahsenn*”.

³⁴⁴ “*Mekrouhh*”.

³⁴⁵ “*Séwab*”.

³⁴⁶ “*Tetawu*”.

³⁴⁷ “*Nafilé*”.

2.3.4.7. Kanunun Kişilerin Durumuyla ilgili Yaptığı Ayrım

Bu bölümde d'Ohsson, İslam hukukunun kişilerin durumuyla alakalı yaptığı ayrımı ele almaktadır.³⁴⁸

1) D'Ohsson'a göre İslam hukuku bütün toplumları siyasi açıdan *Müslüman* ve *Kafir* kavramlarının altında ikiye ayırmaktadır. İlk başta Hz. Peygamber zamanındaki *müşrik* kavramı müşrik Arapları kastetmekteydi. D'Ohsson, daha sonra gelen Müslümanların ise müşrik kavramını “Müslüman olmayanların tümüne” atfettiklerini söylemektedir. Bir nevi Kafir ile Müşrik kavramları eş anlama sahiplerdi. Ancak bu tavır 1266'de Cengiz Han'ın torunu Kubilay han'ın³⁴⁹ topraklarında yaşayan bir olay yüzünden pek çok Müslümanları felaket bir kadere sürükleyecekti. Nitekim Kubilay Han *Khann-Baligh*³⁵⁰ şehrin kurmasıyla ve bunu Devletin başkenti yapmasıyla şöhret kazanmıştır. Bu hükümdar, ataları gibi puta tapan bir dine mensuptu. Dolayısıyla yabancı din mensuplarına karşı tutumu bazen olumlu bazen olumsuz idi. Ancak buna rağmen Kubilay'ın maliye bakanlardan biri Müslüman Ahmed Fanakati³⁵¹ idi. Ekonomiyi başarılı bir şekilde ayakta tutan Fanakati, Kubilay Han'ı olumlu bir şekilde etkilemiş ve onun sayesinde Kubilay Han'ın topraklarında yaşayan Müslümanlar rahat bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmiştir. Ancak bunu gören diğer bakanlar, hükümdarın İslamiyet'e ısınıp kendisi Müslüman olabileceği endişesiyle Fanakati'yi türlü suçlarla itham etmişler ve Kuran'ın bir pasajıyla hükümdarı korkutmuşlardı. Gayr-i Müslim bakanlar “*Müşrikleri gördüğünüz yerde öldürün!*” ayetini hükümdara arz ederler. Bu ayeti gören hükümdar bütün Müslümanlara karşı bir kin besleyip hepsini potansiyel bir düşman olarak görmeye başlar. Bunun neticesinde Müslümanlar zulüm ve baskı altında kalmışlar ve dinlerinden vazgeçmeleri için çeşitli eziyete uğramışlardır. Kubilay Han Müslümanları topyekûn bir şekilde öldürmeyi planladığı zaman, Hamidüddin es-Semerkandî adında bir alim hükümdarın bu faaliyetine mâni olmaya çalışmıştır. Semerkandi hükümdarın bakanlarının getirdiği ayetin tefsirini yapıp söz konusu ayette geçen müşriklerin ayetin inzal olduğu dönemindeki Arap müşriklerini kastettiğini ve dolayısıyla hiçbir şekilde İslamiyet'e yabancı olan toplumlara yönelik olmadığını

³⁴⁸ D'Ohsson, *Tableau*, I, 35-52.

³⁴⁹ “*Capla-Caan*”.

³⁵⁰ Hanbalık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, “Hanbalık”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1997), 15: 524.

³⁵¹ Ahmed Fanakati, Benakati olarak da anılmaktadır. Nitekim d'Ohsson “*Benakety*” olarak yazmaktadır.

açıklamıştı. Alimin sözlerine ikna olan hükümdar Müslümanlara karşı eziyetlere son vermiş ve Semerkandi'ye de gösterdiği bu hikmetli yorum nedeniyle hediyeler vermişti.

D'Ohsson bu kısa anekdotu aktardıktan sonra Osmanlılarda müşrik kelimesinin bütün kafirleri kapsadığını ve bunun neticesinde Müslüman toplumlarda “*kafirler tek bir millettir*” klişesinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. D'Ohsson'a göre *Dârülharp* ve *Dârülislam* ayrımı bu cümleden kaynaklanmaktadır. Böyle bir anlayışın sonucunda Osmanlı Devleti'yle barış halinde olan diğer ülkeler ve Osmanlı topraklarındaki yaşayan zimmî vatandaşlar müşrik olarak nitelendirilmektedir. Aslında d'Ohsson Kubilay Han ile ilgili hikâyeyi naklederken Osmanlıların müşrik ve kafir anlayışlarını zımnen eleştirmektedir. Zira Hamiduddin es-Semerkandî'nin açıkladığı gibi Kuran'da geçen müşrik lafzı bütün kafirleri değil, Kuran'ın inzal olduğu dönemdeki Arap müşriklere yöneliktir.

2) İkinci ayrım ise *Arap* ve *Acem* ayrımıdır. D'Ohsson burada Arapların diğer Müslüman toplumların üzerindeki faziletlerine değinmektedir. Örnek olarak Nikah bölümünün kefaet konusunu işlerken Kureyşlilerin sadece aralarında evlenmeleri gerektiğini ifade etmektedir.³⁵² Acem, Araplar dışında kalan bütün ırkları kapsamaktadır. D'Ohsson'a göre I. Selim döneminde Arabistan'ın fethi neticesinde Sultana “*Sultanü 'l-arab ve 'l-acem*” unvanı verilmesi buradan kaynaklanmaktadır.

3) Üçüncü faktör ise siyasi açısından vatandaş ayrımıdır ki buna göre İslam topraklarında yaşayan vatandaşlar Müslüman, Zimmî, Müstemen³⁵³ ve Harbi olarak ayrılmaktadır. Buna göre *Müslümanlar* Hz. Muhammed'in dinine mensup olanlardır. *Zimmîler* ise Cizye veya Haraç ödeyerek İslamiyet'in hakimiyetinde olan Hristiyan, Yahudi veya Müşrikler (*païens*)dir. Müstemenler ise diğer ülkelerle anlaşma sebebiyle Devleti'n himayesinin altında olan ve ülkenin sınırlarında yaşayan yabancılarıdır. D'Ohsson'a göre bu sistem Avrupalılar için öğretici mahiyettedir. Ayrıca Sultan, *İmam-ı Azam*³⁵⁴ olması hasebiyle fermanlarında Devletin ve Müslümanların yararına olduğu müddetçe, dilediği gibi tasarrufta bulunabilmektedir. Muhammedîlerin düşmanlar veya İslam Devleti'yle anlaşması olmayan ülkelere *Harbî* denilmektedir. Bu nitelendirme

³⁵² D'Ohsson, *Tableau*, V, 157.

³⁵³ “*Mustéeminns*”.

³⁵⁴ “*İmam Suprême*”.

sonucunda Kanun Harbî sıfatını taşıyan her toplum Osmanlı Devleti'yle savaş statüsünde olmaktadır.

4) Dördüncü faktör din ayrımıdır. Buna göre insanlar yedi kategoriye ayrılmaktadır; a) Sünniler, Şîîler, Kitabîler, Mecusîler, Arap olmayan Müşrikler³⁵⁵, Arap olan Müşrikler³⁵⁶ ve son olarak Mürtetler.

5) Son faktör ise kişilerin statülerine ilişkin hükümlerdir. Bu faktörün birinci ayrımı vatandaşlığa ve dine bakmadan *Hürriyet*³⁵⁷ ile *Kölelik*³⁵⁸ sıfatında olan insanlara ilişkindir. Yine bu ayırmada doğal/tabiata göre (*Par la nature*) ve kanuna göre (*Par la loi*) sekize ayrılmaktadır; ergenler (*majeur*), gençler (*mineur*), akli yerinde olanlar (*hommes sensés*), akli yerinde olmayanlar (*insensés*), meşru çocuklar (*légitimes*), evlilik dışı (gayr-i meşru) çocuklar (*naturels*) ve son olarak soyları bilinenler ile bilinmeyenler.

Bu faktörün ikinci ayrımı ise sivil açısından olup sosyal kategorileşmedir. Buna göre ilk sırada Peygamberin sülalesinden gelenler *Şerif*³⁵⁹ veya *Emir*³⁶⁰ ve hukukçular (*fukaha*) yer almaktadır. İkinci sıradakiler *Ruûs*³⁶¹ yani bakanlar ve memurlar yer almaktadır. Üçüncü sıradakilere *Evsat-i Sûkiye*³⁶² denilmektedir. Bu grupta Müslüman burjuvaları, vatandaşlar (*citoyens*) ve memur görevinde bulunmayan Müslüman tüccarlar (*particulier*) yer almaktadır. Son sıradakiler ise *Hissas* yani halktır. Bu son kategoriye toplumun alt kademelerde yer alan, zimmi, müstemenler dahil olmaktadır.

Bu faktörün son ayrımı ise ahlaka dayanmaktadır. Buna göre insanlar *Salih* ve *Fasık* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci kategoridekiler, mahkemelerde şahitlikleri geçerli olduğu için *şühûdü'l-udûl*³⁶³ denilmektedir. Diğer kategoridekiler ise sadece bazı özel meselelerde şahitlikleri geçerli olmaktadır. Mesela görme engelli gibi doğal kusurlular veya kazf veya çeşitli cezalara çarpılmış kişiler gibi kanunca kusurlu olanlar sadece evlilik meselelerinde şahitlikleri geçerlidir (*actes matrimoniaux*).

³⁵⁵ “*Abedé-y-Ewsann-Adjéms*”.

³⁵⁶ “*Abedé-y-Ewsann-Arebs*”.

³⁵⁷ “*Hurriyéth*”.

³⁵⁸ “*Rikkîyéth*”.

³⁵⁹ “*Schérijs*”.

³⁶⁰ “*Emirs*”.

³⁶¹ “*Rououssa*”.

³⁶² “*Ewsath Soukiyé*”.

³⁶³ “*Schouhhou-Oudoul*”.

2.3.4.8. Muhtelif Fetva Mecmuaları

D'Ohsson İslam hukukunun sunumunun son bölümünü Osmanlı zamanında kaleme alınmış çeşitli Fetva mecmualarına ayırmaktadır. Buna göre bu Fetvalar (*décisions-sentences*)³⁶⁴ eski İmamların çizgisinde olup bu fetvaları kaleme alan müftüler hukukun incelenmesini ve mahkemelerde uygulanmasını kolaylaştırmak adına ele almışlardır. D'Ohsson'a göre mecmualar arasında en meşhur olanları şunlardır:

1) İlk olarak IV. Murad döneminde (h. 1041/m. 1631) yazılmış Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi'si*³⁶⁵. 2) İkincisi IV. Muhammed döneminde (h. 1097/m. 1686) yazılmış Ali Efendi'nin *Fetva mecmua'sı*³⁶⁶. 3) Üçüncüsü ise aynı Padişah'ın döneminde (h. 1098/m. 1687) kaleme alınmış Ankaravî Muhammed Emin Efendi'nin ele aldığı *Fetâvâ-yı Ankaravî*³⁶⁷. 4) Dördüncü sırada Seyyid Feyzullah Efendi *Fetâvâ-yı Feyziyye'sini*³⁶⁸ II. Mustafa döneminde kaleme almıştır. D'Ohsson,

³⁶⁴ D'Ohsson Fetva karşılığında bazen “*décision*” bazen de “*sentence*” kavramlarını kullanmaktadır. “*Décision*” görüş veya karar anlamına gelir ki fetvanın “bir soru karşısında bir görüş beyan etme” manası dikkate alındığında bu ifadenin kullanması doğru olmaktadır. “*Sentence*”in ise iki anlamı bulunmaktadır. Modern Fransızca bu kelime “ceza” kavramını çağrıştırmaktadır. Nitekim ceza hukukunda mahkeme tarafından verilen kararlar/cezalar “*Peine*” dışında “*Sentence*” kelimesi ile karşılanmaktadır. Bkz. *Juridictionnaire*, 2180. Bu kelimenin tercih edilmesinin sebebi ceza hukukunda kadı'nın vermiş olduğu hükümden hareketle olabilir. “*Sentence*”in ikinci anlamı ise insanları ıslah etmeyi hedefleyen ahlaki söylemdir. Nitekim d'Ohsson'dan bir yüzyıl önce yaşamış olan François de La Rochefoucauld'nun “*Réflexions ou sentences et maximes morales*” adlı eserinde geçen “*Sentence*” kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Buna göre Sentence kelimenin tercih edilmesinin sebebi fetvanın kişinin kendisi bağlaması noktasından hareketle öğüt mahiyetinde olması olabilir. Osmanlı dönemindeki Fetva mecmualarının, d'Ohsson'un da ifade ettiği üzere, mahkemelerde kullanılması ve Kadı'nın bu Fetvalara göre hareket etmesi d'Ohsson'un Sentence kelimesini ceza manasında kullandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

³⁶⁵ Yahya Efendi'nin Şeyhülislam iken verdiği fetvaları, bir zamanlar fetva eminliğini yapan şeyhülislam Esîrî Mehmed Efendi bir araya getirmiş halidir. D'Ohsson bu fetva mecmuasını en meşhurlar arasında bulunduğunu söylemesi ve bu mecmuanın pek çok nüshası bulunması Osmanlı döneminde en çok okunan eserlerden olduğunu göstermektedir. Bkz. Bayram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi, Zekeriyâzâde”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2013) 43: 245-246

³⁶⁶ D'Ohsson muhtemelen burada Çatalcalı Ali Efendi'den bahsetmektedir. Sıraladığı Fetva mecmuaları bazen yazıldığı tarihini bazense müellifin vefat tarihini vermektedir. Vermiş olduğu tarih ise fetva mecmuanın yazılmış olduğu tarihi olup *DİA'daki* söz konusu fetva mecmuası Şeyhülislam henüz hayattayken kaleme alındığını tespiti kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ'sı “*Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi*” adı altında H. Necati Demirtaş tarafından derlenen ve *Kubbealtı yayınları* tarafından yayımlanmıştır.

³⁶⁷ Bu fetva mecmuası, Şeyhülislamın görevde bulunduğu döneminde vermiş olduğu fetvaların bir araya getirmiş halidir. Bu mecmua diğer fetva mecmuaların aksine soru-cevap şeklinde değil çok sık karşılaşılan fikhî meselelerin *müftahun bih* görüşleri zikrederek kaleme alınmıştır. Bkz. Ahmet Akgündüz, “Fetava-yı Ankaravî”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1995), 12: 438-439; bkz. Tahsin Özcan, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2003), 28: 461-462.

³⁶⁸ Osmanlı Fetvahanenin en muteber sayıldığı dört fetva mecmuaların arasında yer alan eser Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında ele aldığı fetva mecmuasıdır. Ayrıca BİSAV atölyenin kapsamında ve Süleyman Kaya'nın başkanlığında bu mecmua Latin harflerine çevrilerek *Klasik*

Feyzullah Efendi'nin Edirne'de öldürüldüğünü (h. 1115/m. 1703) belirtmektedir. 5) Son olarak I. Mahmud döneminde (h. 1143/m. 1730) kaleme alınmış olan Behce Abdullah Efendi'ye ait *Behcetü'l-Fetâvâ*'sı³⁶⁹.

D'Ohsson'a göre bütün bu fetva mecmuaları Türkçe yazılmış olup bu kitaplar gerek konu gerekse tertip açısından fıkıh kitaplardan alınmıştır. Bu mecmuaların amacı, halkın sorularına cevap vererek halkı aydınlatmak ve mahkemelerde hüküm verme noktasında kadıları yönlendirmektir. Bu sebeple de her mahkemede Mültekâ'yla birlikte mutlaka bir fetva mecmuası, özellikle en son yazılmış olan *Behcetü'l-Fetâvâ* bulunmaktaydı. D'Ohsson bazı meselelere ilişkin değerlendirmelerinde bu fetvaların büyük çoğunluğuna yer verdiğini ifade etmektedir.³⁷⁰

Osmanlı Fetvahanesi dört fetva mecmuasını en muteber kitaplar olarak kabul etmektedir. Bunlar *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*'dır.³⁷¹ D'Ohsson bunlardan üç tanesine yer vermektedir. Fetvahanenin muteber kabul ettiği diğer mecmua olan “*Netîcetü'l-Fetâvâ*” ise vefatından sonra yayımlandığı için³⁷² d'Ohsson tarafından doğal olarak zikredilmemiştir.

Uzun ve ayrıntılı bir girişten sonra d'Ohsson *Şerhü'l akaid*'in tercümesiyle *Dinî kodu* ele almaktadır. D'Ohsson İslam inanç esaslarını açıklarken bazen bunu birtakım siyasi olaylarla izah etmekte bazense Hristiyan dinine özgün kavramlarla açıklamakta ve Hristiyan dininin inanç esaslarıyla karşılaştırma yapmaktadır.

yayınlar tarafından basılmıştır. (Fetâvâ-yı Feyziye Şeyhülislam Feyzullah Efendi, birinci baskı 2009 Klasik yay.).

³⁶⁹ Tıpkı Fetâvâ-yı Feyziyye gibi Behcetü'l-Fetâvâ Osmanlı Fetvahane tarafından muteber kabul edilen dört mecmuadan biriydi. Lâle Devri'nin meşhur Şeyhülislamı olan Abdullah Efendi Şeyhülislamlığını yapmış zamanında telif ettiği ve Fetva Emini Mehmed Fıkhî el-Aynî bu telifi tekrar ele alarak klasik fıkıh eserlerinin tertibine göre düzenlemiş ve Şeyhülislam'ın son fetvalarını ekleyerek eser son haline kavuşmuş oldu. Bkz. Ahmet Özel, “Behcetü'l-Fetâvâ”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1992), 5: 346. Mecmuanın son hali BİSAV ve Klasik yayınları tarafından neşredilmiştir. (Behcetü'l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, birinci baskı 2011).

³⁷⁰ Örneğin bkz. D'Ohsson *Tableau*, II, 496; VI, 188; IV (birinci kısım), 346; IV (ikinci kısım), 517.

³⁷¹ Salim Öğüt, “Fetâvâ-yı Feyziyye”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1995) 12: 443.

³⁷² Bkz. Saffet Köse, “Netîcetü'l-Fetâvâ”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2007), 33: 26-27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

D'OHSSON'UN OSMANLI AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde genel itibarıyla d'Ohsson'un Osmanlı Aile Hukukuna ilişkin hükümleri nasıl ele aldığını ve bunlara dair değerlendirmelerini ele almaya çalışacağız. Ancak bu konuya geçmeden önce d'Ohsson'un bu konuda izlediği metottan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

3.1. D'Ohsson'un Meseleleri Ele Alış Şekli

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere d'Ohsson fıkıh konularını, “Code (kod)” başlığı altında beş bölüme (daha sonra altıya) ayırmıştır. Her kodu da “Livre” adında bölümlere ayırmış olup anlaşıldığı kadarıyla *livre* fıkıh kitaplarında “kitab” adıyla verilen ana bölümleri ifade etmektedir. Nitekim taharet, namaz, oruç gibi bölümleri *livre* başlığı ile vermiştir. D'Ohsson *livre*'lerde inceleyeceği alt konuları genel olarak “chapitres” adıyla vermektedir ki bu başlık fıkıh kitaplarında “fasıl”a veya “bab”a denk gelmektedir. *Chapitres*'ları (fasıl/bab) da *article* (başlık) alt başlıkları ile sunmaktadır. Örneğin Dinî Kod üst başlığı altında “Livre Premier – Des Purifications: *Tahharéth* (Birinci Kitap: Taharet)” bölümünü zikredip taharetin içerisinde abdest, gusül, gibi konuları *chapitres* başlığı ile aktarmaktadır.

D'Ohsson İbadet bölümünün girişinde yazım tarzı konusunda izlediği metodunu açıklamaktadır. D'Ohsson hem Hanefi mezhebinin görüşlerine hem diğer mezhep imamlarının görüşlerine yer verirken “V” (Variante) harfini, o görüşe ilişkin açıklama ve şerhi için ise “C” (Commentaire/şerh) harfini kullanmaktadır.³⁷³ Varyant ve şerhlerin yazı boyutu farklı olarak verilmektedir. Kendi değerlendirmesini ise “Observation

³⁷³ D'Ohsson, *Tableau*, II, 4.

(değerlendirme)” başlığı ile vermektedir. D’Ohsson V harfi ile genel olarak Mevkufâtî’nin ana metnine, C harfi ile yine Mevkufâtî’den hareketle o görüşün şerhine yer vermektedir. Değerlendirmelerini ise bazen bir ana bölümün sonunda bazen de bir bölümün veya başlığın hemen altında vermektedir.

Ayrıca D’Ohsson, bazı kavramlar yanında özellikle hadis ve ayetleri ele aldığı yerlerde onların Arapçasını da Latin harfleriyle dipnotta vermektedir.

3.2. D’Ohsson’un Osmanlı Aile Hukukunu Ele Alışı

Yukarıda d’Ohsson’un aktardığı bilgilerin genel itibarıyla Mültekâ ve Mevkufâtî’den alındığını ifade etmiştik. Burada d’Ohsson’un yer verdiği bu bilgilerin bu iki kitaba uygunluğunu araştıracağız. Bu bilgileri d’Ohsson’un tasnifine göre ele alacağız. Ayrıca d’Ohsson’un değerlendirmelerin (*Observation*) mahiyetini, değerlendirmelerinin doğruluğunu ve bunların tutarlılığını inceleyemeye çalışacağız.

D’Ohsson Aile Hukukunu eserin beşinci cildinde *Sivil Kod* başlığı altında incelemektedir.³⁷⁴ O, Sivil Kodu sekiz ana bölüme ayırmaktadır. Bunlar: 1) Nikah 2. Nikahın sona ermesi (*Dissolution*), 3. Çocuklar, 4. Miras, 5. Kişiler arası bağış ve vasiyet 6. Özel hizmet (*Servitude Personnelle*), 7. Ticaret ve 8. Kişilere ve mülkiyete ilişkin çeşitli hükümler.³⁷⁵ Aile hukuku ile ilgili olanlar ilk üç ana bölümdür.

D’Ohsson nikah bölümünü on iki kısma ayırmaktadır: 1. Genel olarak nikah, 2. Hürlerin nikahı, 3. Sahih nikah/denklik/kefaet (*Légalement assortis*), 4. Haram ve batıl nikah, 5. Haberi olmadan başkası adına, zorla veya hile yoluyla yapılan nikah, 6. Süt emzirme, 7. Mehir, 8. Kocanın eşlerine karşı adaletle hareket etmesi, 9. Kocanın eşlerine karşı yükümlülükleri, 10. Kocanın evlilik yetkisi, 11. Kölelerin nikahı ve 12. Zimmîlerin nikahı.³⁷⁶

³⁷⁴ D’Ohsson, *Tableau*, V, 140.

³⁷⁵ D’Ohsson’un bu kodda Fransızca kullandığı kavramlar meşhur Napolyon kodundaki hemen hemen aynı kavramlardır. Örneğin “*kişiler arası hibe ve vasiyet* (Des Donations Entre-Vifs Et Des Testaments)” Napolyon kodunun ikinci kitabın başlığıyla aynı adı taşımaktadır. Bkz. Napoléon, *Code Napoléon – 1807*, 230.

³⁷⁶ D’Ohsson, *Tableau*, V, 140-141.

3.2.1. Genel olarak nikah

D’Ohsson bu bölümde³⁷⁷ fıkıh kitaplarının nikah bölümünün girişinde yer alan evliliğin genel hükümleri üzerinde durmaktadır. Bu minvalde d’Ohsson İslam hukukundaki nikah akdinin sivil akitler içerisinde en kutsal³⁷⁸ ve en mukaddes³⁷⁹ olanı olduğunu ifade etmektedir. D’Ohsson bu açıklamayı Mültekâ’nın asıl metni gibi takdim etse de Halebi’nin asıl metninde böyle bir ifade bulunmamaktadır. Görüldüğü kadarıyla bu ifade d’Ohsson’un İslam/Osmanlı hukukundan hareketle çıkarsadığı bir ifadedir.

Mültekâ’nın nikah bahsi “*nikah bizzat faydalanma mülkiyetini (milk-i muta) ifade eden bir akittir*”³⁸⁰ şeklindeki nikah tanımını ile başlamaktadır. Mevkufâtî’de ise nikah tanımında yer alan lafızların açıklamalarına ilişkin şer’î ve lugavî izahlar bulunmaktadır. Ancak d’Ohsson bu tür açıklamalara genel olarak yer vermemektedir.

D’Ohsson, Mevkufâtî’den nakille hem şeriat hem aklın hem insan tabiatının kişiyi evliliğe yönlendirdiğini ifade etmektedir. Bunun şer’î dayanağı “*Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder adet dilediğinizi nikah edin*” ayet-i kerimesi ve “*Evleniniz, çoğalınız. Çünkü ben, kıyamet gününde sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere iftihar edeceğim*”, “*Nikah benim sünnetimdir, kim nikahtan yüz çevirirse benden değildir*” gibi hadis-i şeriflerdir. Bunun akli delili kişinin ölümünden sonra isminin unutulmamasını ve neslinin devamını sağlamasıdır. Ayrıca insan tabiatı gereği cinsler birbirine meyler. Cinsî yakınlık tutkuların aslı ve lezzetlerin en tatlısıdır.

D’Ohsson devamında evlenme hükmüne yer vermektedir. İlk olarak Mültekâ’da yer alan “Allah nezdinde evli olan erkek, nafile ibadetlerle meşgul olan bekardan daha faziletlidir.” ifadesine yer vermekte, ardından şerhten nakil yaparak kişinin maddi,

³⁷⁷ “*Le Mariage en général*”. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nikahı ele alan çoğu çalışmalar bu başlıkla başlanmaktadır.

³⁷⁸ “*Solennel*” kelimesi Latince “*Sollus*” ve “*Annus*” kelimelerin birleşmesinin sonucu “*Sollemnis*” olup “senede bir kere kutlanan, dinî bir tören, bayram” anlamlara gelmektedir. Günümüz anlamı ise “*alenî olarak halk arasında görkemli bir şekilde kutlanan tören*”dır. Buna göre d’Ohsson’un nezdinde İslam Hukukundaki Nikah, dinî bir boyutu bulunmakla birlikte sivil akitlerin en kutsalıdır.

³⁷⁹ “*Auguste*” kelimesi görkemli, saygın, mübarek, muhterem veya mukaddes gibi anlamlara gelen Latince “*Augustus*” kelimesinden türeyip ilk zamanlarda Romalı kralların üstünlüğünü ifade etmek için kullanılan bir lakap idi.

³⁸⁰ İbrahim Halebi, *Mültekâ*, thk. Abdullah Bilir, (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2016), 179.

ahlaki/zihni ve bedeni durumuna göre nikahın hükmünün vacip, sünnet ve mekruh hükmünü alabileceğini ifade etmektedir.³⁸¹

D'Ohsson Hanefi mezhebinin bu konudaki genel kanaatine yer verdikten sonra İmam Şafii'nin görüşlerine yer verir. Örnek olarak d'Ohsson, Şafii'ye göre her halükârda kulun namaz, tefekkür ve nafile ibadetlerle meşgul olması evlilikten daha hayırlı olduğunu söylemektedir.³⁸²

D'Ohsson'a göre nikah akdinin geçerli olabilmesi için altı şartın bulunması gerekmektedir. Bu şartları şöyle sıralamaktadır: 1. *Lügat*, 2. *Şer'i*, 3. *Sebeb*, 4. *Şart*, 5. *Rükün*, 6. *Hüküm*.³⁸³ Mevkufâtî'de buna benzer bir sıralama bulunduğundan dolayı d'Ohsson'un buradan alıntı yaptığını düşünebiliriz. Mevkufâtî şöyle demektedir: “*Nikahta yedi şeyin zikri lazımdır. Bunlar: 1. nikahın Lügat manası, 2. Şer'i manası, 3. Sebebi, 4. Şartı, 5. Rükünü, 6. Vasfı ve 7. Hükümüdür.*”³⁸⁴ Görüldüğü üzere Mevkufâtî “vasfı” da zikretmesine rağmen d'Ohsson buna yer vermemektedir. Ayrıca Mevkufâtî'nin verdiği bazı açıklamalar d'Ohsson'un verdiği açıklamalarla uyuşmamaktadır. Bu hususları mukayeseli bir şekilde ele almak istiyoruz:

1. *Lügat*: Mevkufâtî nikahın lügat manasını “*cinsî yakınlık manasındadır. Akd manasında mecazdır*” şeklinde açıklarken d'Ohsson “*eşlerin beyanı yani gerek hayat birliğini gerek (eşlerin) mallarının ve durumlarının birleştiğini ifade eden nikah-tezevvüç kelimelerin sarf edilmesi*” şeklinde açıklamaktadır.
2. *Şer'i*: Mevkufâtî akdin hakikat ve mecaz manalarına dikkat çekerken d'Ohsson Şer'i kavramını “*belirlenen şekildeki tören*” şeklinde tanımlamaktadır.
3. *Sebeb*: Sebeb kavramı için d'Ohsson Mevkufâtî'den doğrudan alıntı yaparak şöyle aktarmaktadır: “*insan neslinin devam etmesi olan nikahın amacını yerine getirme konusunda eşlerin niyeti bulunması*”.

³⁸¹ Buna göre cinsî arzuları fazla olup bir aileye bakabilecek durumda olanlar için vaciptir. Cinsî arzuları daha az olan veya maddi durumları düşük olanlar için sünnettir. Nihayet olarak maddi durumundan mahrum veya cinsî yakınlığına yatkınlıkları tabiatları gereği zayıf kılınmış, ya da kendileri üzere yeterince hâkim veyahut hakiki bir ibadet ve inziva hayata yatkın olup bekar hayatı yaşayanlar için ise mekruhtur. Bu son kişiler için bekarlık daha hayırlı olup bunlar nikahın gerektirdiği sorumluluklarda eksik olabilirler.

³⁸² D'Ohsson, *Tableau*, V, 144.

³⁸³ D'Ohsson bu kavramları dipnotta vermekte ve Fransızca karşılıklarını vermemektedir. Bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: *loughat, scher'y, sébéb, schart, rukn, hukm*.

³⁸⁴ *Mevkufât*, II, 104-105.

4. *Şart*: Mevkufâtî şartı “*umumi şart*” ve “*hâss şart*” olarak ikiye ayırırken d’Ohsson tek bir şartı zikretmektedir. Mevkufâtî umumi şartı “*evlenecek kadınlar erkeğin şer’i manilerden uzak evlenmeye ehil olmaları*”, hâss şartı ise nikah akdi esnasında iki şahidin bulunması şeklinde açıklamaktadır. D’Ohsson ise şartı “*erginlik ve sağduyu çağı*” şeklinde açıklamakta yani Mevkufâtî’nin yer verdiği hususi şarta temas etmemektedir.

5. *Rükün*: Mevkufâtî nikah akdinin rüknünü “*icap ve kabul*” olduğunu açıklarken d’Ohsson “ *tarafların serbest rızaları*” olarak açıklamaktadır.

6. *Hüküm*: Mevkufâtî’ye göre nikah akdinin hükmü karıyla kocanın birbirinden faydalanmasının helal olması, mehrin vacip olması ve hürmet-i müsahere’nin oluşmasıdır; d’Ohsson ise hükmü “*Eşlerin karşılıklı görevlerini yerine getirme istekleri/niyetleri*” şeklinde açıklamaktadır.

Görüldüğü üzere d’Ohsson’un vermiş olduğu açıklamalar Mevkufâtî’nin açıklamalarıyla tam olarak uyuşmamaktadır. Bu nedenle d’Ohsson’un vermiş olduğu açıklamaları sırayla ele almak istiyoruz.

Lugat: D’Ohsson’un ilk sıraladığı şart *eşlerin beyanı*dır. Anlaşıldığı kadarıyla d’Ohsson bununla icap ve kabulü kastetmektedir. D’Ohsson nikah akdinin sonucu olarak eşler arası hayat birliği (*union conjugale*) oluştuğunu, eşlerin hukuki statüleri (*communauté d’état*) ve malları (*communauté de bien*) birleştiğini ifade etmektedir.

D’Ohsson’un hayat birliğini belirtmesi muhtemelen bunu, serbest ilişkiden (*union libre*) ayırt etmek içindir. Hukuki statüleriyle ilgili olarak ise erkek ve kadın artık karı-kocalık ilişkisine girdiklerini, yani evli erkek ve evli kadın olduklarını ifade etmektedir. Bu iki hususta sıkıntı yoktur. Ancak malların birleşmesi (*communauté de biens*) konusunda d’Ohsson’un sözü tam olarak anlaşılmamaktadır. Zira İslam hukukundaki nikah akdinde eşler arası mal ayrılığı esastır. Örnek olarak kadına verilen mehir kadının kendi malı olup kendisi istediği şekilde tasarrufta bulunabilmektedir. Dolayısıyla d’Ohsson malların birleşmesi ile (*communauté de biens*) neyi kastetmektedir?

XIX. dönemdeki Fransız hukukunda nikahın mal konusunda “rejimler” (yönetim şekilleri) bulunmaktadır. Bu rejimler eşlerin evlilik hayatlarında mal sistemini

belirlemektedirler. Bu dönemde dört tane rejimin bulunduğu söylenmektedir.³⁸⁵ Bunlar; 1) Meşru/yasal veya konvansiyonel olarak birlik rejimi³⁸⁶, 2) Mehrî rejim³⁸⁷, 3) Basitçe münhasır birlik rejimi³⁸⁸ ve 4) Mal ayrılığı rejimi.³⁸⁹

Birinci sırada bulunan rejim “*communauté*” kavramıyla ifade edilip nikahtan önce ve nikah sürecinde elde edilen malların eşlerin ortak malları olmasıdır. Buna göre d’Ohsson’un yukarıda geçen “*communauté de biens*” ifadesiyle bu rejimi kastetmiş olması durumunda bunun hatalı olduğunu söylemek gerekir.

Fransız hukukunda İslam hukukundaki mal ayrılığı sistemine benzer iki rejim bulunmaktadır. Bunlardan biri Roma hukukundan kalan mehrî rejimdir. Bu rejime göre koca kadının mehir olarak getirdiği malların gelirinden istifade edebilirken kadının mallarına dokunamamaktadır.³⁹⁰ Diğer rejim ise mal ayrılığıdır. Bu rejim ise mehrî rejimin bir nevi zıttı olup koca kadının mallarının gelirinden faydalanamazken kadının sahip olduğu malları elde edebilmektedir.³⁹¹ Dolayısıyla d’Ohsson’un bu iki rejimden birisini ifade etmiş olsaydı daha doğru bir yaklaşım olacaktı.

D’Ohsson, şerh kısmında Mültekâ ve Mevkufâtî’den alıntı yaparak nikah akdinin şu şekilde kurulacağına değinmektedir: kadın “ben nefsimi sana veriyorum/seninle evleniyorum”³⁹² ve erkek de “seninle evleniyorum”³⁹³ açık olarak söyler. Akdin kuruluşunda ya tarafların bizzat kendisi ya da erkeği veya kadını temsil eden velilerin ve bunların dışında iki şahidin bulunması şarttır. D’Ohsson bu hükümleri açıkladıktan sonra mezhep içerisindeki fakihler arasındaki bazı farklı görüşlere de yer vermektedir. Söz gelimi zimmîlerin şهادetleri konusunda Hanefîlerin çoğunluğuna göre Müslüman

³⁸⁵ Nicolas-Lucien Cosson, *Acte Public Pour La Licence*, (Strasbourg: G. Silberman, 1859), 27-28.

³⁸⁶ “*Le régime de la communauté légale ou conventionnelle*”.

³⁸⁷ “*Le régime dotal*”.

³⁸⁸ “*Le régime simplement exclusif de communauté*”.

³⁸⁹ “*Le régime de la séparation de biens*”.

³⁹⁰ Alfred Weber, *Acte Public Pour La Licence*, (Strasbourg: G. Silberman, 1857), 64. Cosson, *Acte Public*, 27-28.

³⁹¹ Weber, *Acte Public*, 64. Cosson, *Acte Public*, 27-28.

³⁹² “*Zévedjtu*”. D’Ohsson kadının sözünü “Je me suis mariée à toi (seninle evlendim)” yerine “Je me marie à toi (sana evleniyorum/seninle evleniyorum)” şeklinde tercüme etmektedir.

³⁹³ “*Tézavedjtu*”. D’Ohsson erkeğin sözünü “Je t’ai épousé (seninle evlendim)” yerine “Je t’épouse (seninle evleniyorum)” şeklinde tercüme etmektedir. Burada küçük bir nüansa dikkat çekmek istiyoruz. “Marier” ve “Épouser” kelimeleri kökenleri açısından farklılık arz etmektedir. “Marier” kelimesi esasında kadınlar için kullanılmaktaydı. Zira “Marier” kelimesi bir kadına eş (*mari*) vermek anlamına gelmektedir. “Épouser” kelimesi ise bir kadını eş olarak edinmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla d’Ohsson kadının sözünü *Marier* kelimesi ile tercüme etmesi, kadının kendisini bir eş olarak erkeğe vermesinden ileri gelmektedir. Erkeğin sözü içinse *Épouser* kelimesiyle tercüme etmesi, kadını bir eş olarak edinmesindendir. Günümüzde ise iki kelimeler “evlenmek” anlamında kullanılmaktadır.

bir erkeğin zimmi bir kadınla evlendiğinde şahadetleri geçerli iken imam Muhammed ve Züfer'e göre ise bu durumda da kabul değildir.

Şer'i: D'Ohsson'un "*belirlenen şekilde tören*" sözü çok geneldir. Dolayısıyla bu sözüyle tam olarak neyi kastettiği açık değildir. Muhtemelen d'Ohsson bu sözüyle meclis birliği kastetmiştir. Zira nikah akdinin münakid olabilmesi için meclis birliği şarttır. Bununla beraber İslam hukukundaki nikah akdinin keyfî bir uygulama olmayıp belirli bir hukuk sisteminin bulunduğunu ve d'Ohsson'un bu ifadelerle Batıda oluşmuş olan bazı algıları yıkmak istemiş olması muhtemeldir.

Sebeup: Mevkufâtî sebep başlığında nikahın amacının insan neslinin devamını sağlamak olduğunu söylemektedir. Ancak bunu bir şart olarak görmemektedir. D'Ohsson ise bunu bir şart olarak görmektedir.

Şart: D'Ohsson saydığı dördüncü husus için "şart" kelimesini kullanmaktadır. Mevkufâtî şartı ikiye ayırmaktadır. Birincisi evlenecek kişilerin nikaha herhangi bir manilerinin bulunmamasıdır. İkinci ise nikah esnasında şahitlerle ilgilidir. D'Ohsson'un açıklaması ise bu iki hususa değinmeyip *şartı* tarafların *ergen*³⁹⁴ ve *sağduyu çağı*³⁹⁵ olarak tanımlamaktadır. Mevkufâtî'nin saydığı iki *şart*, evlenecek kişilerle ilgiliyken d'Ohsson'un saydığı *şart* nikah akdini kuranlarla ilgilidir. Nitekim eşler için "*époux*" kelimesini kullanırken burada "*parties*" yani taraflar demektedir. D'Ohsson bu açıklamayla muhtemelen nikah akdini kuranlar, nikahı kavrayacak düzeyde olmaları gerektiğini ifade etmek istemiştir.

Rükün: Mevkufâtî nikah akdinin rüknünün "*icap ve kabul*" olduğunu söylemektedir. Ancak d'Ohsson bunu sanki birinci şartta, yani *lügatta icap ve kabulün* bulunduğunu söylemektedir. Rükün olarak d'Ohsson "*tarafların serbest rızaları*" demektedir: D'Ohsson bununla ikrah olmaksızın kurulan nikah akdini mi kastetmiş yoksa akdi kuranların "hür" olmaları yani hürriyet vasfını taşımaları gerektiğini mi kastetmiştir? Kanaatimizce burada iki ihtimal bulunmaktadır:

Birinci durumda eğer d'Ohsson tarafların serbest rızaları ile ikrah olmaksızın tamamen kendi rızalarıyla nikah akdin kurulması gerektiğini söylüyorsa bu yanlıştır. Zira d'Ohsson Hanefî mezhebini esas alarak İslam hukukunu ele almaktadır. Hanefî

³⁹⁴ "*L'État de Majorité*".

³⁹⁵ "*L'État de Bon Sens*".

mezhebinde ise ikrah altında kurulan nikah akdi geçerli olmaktadır. Dolayısıyla tarafların rızaları gerekli görülmemektedir. Diğer mezheplerde ise rıza şarttır. Ancak d’Ohsson eserinde Hanefi mezhebini esas alıp diğer mezheplerin görüşlerini zikredecek olduğunda bunu V (varyant) harfiyle ifade edip diğer mezhep imamların isimlerini söyleyerek zikretmektedir. Dolayısıyla birinci ihtimale göre, yani d’Ohsson bu sözle ikrah olmaksızın serbest rıza gerektiğini kastetmiş olması durumunda bunun bir hata olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci durumda ise, yani bununla nikah akdini kuranların hür olması gerektiğini kastetmiş ise bu doğrudur. Zira genel anlamda akit kurabilmek için hür olmak gerekmektedir. Bu açıdan köle bir akit yaptığında bu efendisinin, yani hür birinin verdiği vekaletiyle kurabilmektedir.

Hüküm: Mevkufâtî hüküm bahsinde nikah akdinin sonuçlarını zikretmektedir. D’Ohsson ise hüküm olarak nikah akdinde eşlerin birbirlerine karşı görevlerini yerine getirme konusunda niyetleri bulunması gerektiğini söylemektedir. D’Ohsson bu görevlerin mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir.

Bu bölümün sonunda d’Ohsson değerlendirmesine yer vermektedir. Çalışmamız için bu değerlendirmeyi aşağıdaki “*D’Ohsson’un Osmanlı Aile Hukukuna İlişkin Değerlendirmeleri*” başlık altında işlemek istiyoruz.

3.2.2. Hürlerin nikahı

D’Ohsson bu bölümde hür bir erkeğin aynı anda kaç kadınla evlenebileceğine ve nikah akdinin hangi niyetle kısılması gerektiğine değinmektedir. Niyetten kasıt, zamanla sınırlı olan mut’a nikahından ayırt etmek içindir. Başka bir ifade ile d’Ohsson, zaman sınırı olmaksızın nikahın bağlayıcı bir şekilde kısılması gerektiğini söylemektedir. Bununla beraber d’Ohsson kocanın talak hakkı sebebiyle nikah akdini çok kolay bir şekilde sona erilebileceğine dikkat çeker. Zira eski Katolik Hristiyan dünyasında nikah bugün anladığımız anlamda dinî bir nikah olarak telakki edilmekte olup kilisede ve böylece Tanrı’nın huzurunda kıyıldığı için ölüme kadar sürmekte ve ancak ölümle sona ermekteydi. Nitekim Klasik Katoliklerde boşama hakkı bulunmamaktadır. Bu sebeple de İslam hukukunda evliliğe derhal son verebilen talak hakkı bazı Hristiyan yazarları

şaşırtmıştır.³⁹⁶ Hatta İslam hukukundaki nikah akdinin bu yapısı sebebiyle nikah akdini bir sivil akit olarak tanımlamışlardır. Nitekim d’Ohsson’un çağdaşı olan Duperron eserinde İslam hukukundaki nikah akdinin sivil bir akit olduğunu dile getirmektedir.³⁹⁷

3.2.3. Nikahta denklik

Bu kısımda³⁹⁸ d’Ohsson Hanefi mezhebince nikahta denklik için gerekli altı şartı³⁹⁹ zikredip Mevkufâtî’nin bazı açıklamalarına yer vermiştir. Örneğin nesep şartının açıklamasında söz konusu bu husus Arapları, daha ziyade Kureyş kabilesini ilgilendirdiğini ifade eder. Genel olarak Hanefi mezhebinin görüşlerine yer verdikten sonra “V” harfinin altında Süfyan es-Sevri’nin görüşlerini zikretmektedir. D’Ohsson’un dediklerine göre Süfyan es-Sevri din ve erdem⁴⁰⁰ hususları bir nikahın denkliği için yeterli olduğunu söylemektedir. O, görüşünü şu ayete dayandırmaktadır: “*Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır*”. Yine d’Ohsson’a göre Süfyan es-Sevri görüşünü Hz. Peygamberin sünnetine de dayandırmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde insanları bir *tarâğın dişlerine*⁴⁰¹ benzetmektedir. Buradan yola çıkarak Süfyan es-Sevri bütün insanların bir babadan geldiklerini ifade edip insanlar hak ve sorumluluk açısından eşit olduklarını söylemektedir.

Bu bölümün sonunda d’Ohsson kısa bir değerlendirmede bulunur. Ona göre Osmanlılar bu denklik (*kefaet*) konusunda Süfyan es-Sevri’nin görüşüne uymaktadırlar. Dolayısıyla Osmanlılarda üst-alt kast anlayışı bulunmamakla birlikte herkes her mesleği edinebilir ve bu sebeple halkın en alt tabakasında bulunan birey birincil/üst konuma gelebilir. Yine bir Paşa (*Seigneur*) azat ettiği köleyi kendi ailesine dahil edebilir, köle sahipleri onları azat edip kendi kızlarıyla evlendirmektedirler. D’Ohsson bu tür uygulamaların Osmanlı Devleti’nde yaygın olduğunu söyler.

³⁹⁶ Hervé Bleuchot, “Quel Droit Pour l’Islam?”, *Études, Revue Mensuelle*, 364/ 5, 4.

³⁹⁷ Duperron, *Législation Orientale*, 53-54.

³⁹⁸ “*Kéfaét*”.

³⁹⁹ Bir nikah kefaet/denklik sıfatını taşıyabilmesi için eşler arası 1. nesep 2. din 3. hürriyet 4. Takva/dindarlık (salihhan) 5. Mal durumu ve 6. Hirfet/meslek açısından denklik/eşitlik söz konusu olması lazım.

⁴⁰⁰ “*Vertu*”.

⁴⁰¹ “*En-nassu séwa seyid-ul-mescht*”.

3.2.4. Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar

Mültekâ'da muharremat nikah kitabının ikinci sırasında (fasıl) yer alırken d'Ohsson bunu dördüncü sırada işlemektedir. Burada⁴⁰² d'Ohsson Hanefi mezhebinin görüşlerini genel hatlarıyla zikredip evlenilmesi haram olan kadınları 12 sınıfa ayırmaktadır.⁴⁰³ Bunlara yer verirken de bazen İmam Şafii'nin görüşlerini de ele alır. Örneğin belli şartlar çerçevesinde hürlerle kölelerin evlenmelerine cevaz veren Hanefilerin aksine İmam Şafii'nin, gerekçelerini zikrederek, hürlerin köleleriyle evlenmelerine karşı çıktığını söyler.

Bu faslın sonunda d'Ohsson Osmanlılarda muharremat'a ilişkin hükümlere çok titiz ve özenle riayet edildiğini, *manevi otoritesine* rağmen Sultan'ın dahi bu uygulamalara karşı çıkmadığını söyleyerek bu hususta Osmanlıların söz konusu hükümlerde çok hassas olduklarını söylemiştir.

3.2.5. Nikahu'l-fuzuli

Fuzuli akdi, temsil yetkisi bulunmadığı halde başkasının adına yapılan akittir. Dolayısıyla yetkisi bulunmadığı halde başkasının adına kıyılan nikaha fuzuli akit denilmektedir. D'Ohsson⁴⁰⁴ bu konuyu oldukça kısa olarak ele almakta ve burada Mevkufâtî'de yer alan bilgilere uygun olarak fuzulinin tanımını, hükmünü ve bununla ilgili bazı açıklamalara yer vermektedir.

3.2.6. Emzirme

Altıncı sırada yer alan konu⁴⁰⁵ ise çocuğunun süt emmesine dair hükümlerdir. Süt akrabalığının gerçekleşebilmesi için çocuğunun yaşı konusunda Hanefi imamlar arasındaki görüş farklılıklarına yer veren d'Ohsson bu konuda birtakım değerlendirmelere yer vermektedir.

3.2.7. Mehir

D'Ohsson mehir konusunu hem bu başlığın altında hem de “genel olarak nikah” başlığı altında işlemiştir. D'Ohsson'un mehire dair görüşlerini aşağıda işlemek istiyoruz.

⁴⁰² “*Muharrémat*”.

⁴⁰³ D'Ohsson, *Tableau*, V, 161-167.

⁴⁰⁴ “*Nikiah 'ul fouzouly*”.

⁴⁰⁵ “*Rida*”.

3.2.8. Hanımlar arası adaletle davranmak

Bu konuda⁴⁰⁶ d'Ohsson, çok eşli olan erkeğin ister maddi ister cinsellik hususunda kadınların arasında eşit bir şekilde görevlerini yerine getirmesini ifade eden kasm konusunu ele almaktadır. Kasm faslı Mültekâ'da nikah kitabının en son faslındayken d'Ohsson mehirden sonra ve nafakadan önce incelemiştir.

Halebi kasm konusunun başında, eşitliliğin cinsel ilişkide değil barındırma/bakma konusunda gerektiğini ifade eder. Hemen sonrasında ise ister bakire veya dul ister yeni eş veya eski eş olsun isterse kitabî veya Müslüman olsun bu kadınların arasında fark gözetilmediğini de söyler. D'Ohsson ise, yine Mültekâ'nın metni gibi takdim ederek kasmi başka bir şekilde açıklamaktadır. Kaydettiğine göre kocanın eşlerine eşit bir şekilde davranmasının gerekçesi akıl, insaniyet ve hakkaniyete (*justice*) dayandırmaktadır. Yaş, doğum, zenginlik ve din farklılıklarına itibar edilmeyip söz konusu bu eşitlik özellikle yeme-içme, giyim, mesken ve evlilik görevi/sorumluluğu (*devoir conjugal*) konularında gerektirmektedir.

Görüldüğü üzere d'Ohsson pek çok açıklamayı Mültekâ'nın ana metniymiş gibi gösterse de bunlar kendince şekillendirdiği izahlardır. Mültekâ'da kasm konusu bir paragraf uzunluğundadır. Ancak d'Ohsson, (1) bazen kendince bazı izahlar yaparak, (2) bazen ana metinde yer alan açıklamayı şerh metninde göstererek ve (3) bazen de şerh kısmında bulunan açıklamaları ana metindeymiş gibi sunarak, eseri boyunca takip ettiği genel sistematığın aksine bu konuyu uzatmıştır.

3.2.9. Nafaka

Genellikle fıkıh kitaplarında nafaka bölümü talak bahsinde işlenmektedir. D'Ohsson⁴⁰⁷ ise, muhtemelen nikahın gerekliliklerinden dolayı, kocanın eşine karşı yükümlülüklerini sıralarken nafakayı burada incelemeyi uygun görmüştür. Esasında fıkıhta yer alan nafaka evlilik devam ederken koca tarafından karşılanan nafaka olduğu için d'Ohsson'un nafakayı buraya alması da konunun anlaşılması açısından anlamlıdır.

Nafaka konusunda yer verdiği bilgiler, Hanefilerin klasik fıkıh eserlerindeki görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir.

⁴⁰⁶ “*Cassém*”.

⁴⁰⁷ “*Néfaca*”.

3.2.10. Kocalık (*Milk-i muta*)

Genellikle fıkıh kitaplarında *milk-i muta*⁴⁰⁸ konusu ya talakta veya *milk-i ayn/ıtk* ile *milk-i muta* arasındaki farkı anlatmak amacıyla ıtk bahsinde işlendiği için ayrı bir başlık altında ele alınmamaktadır. Ancak Kâsânî⁴⁰⁹ gibi bazı müellifleri bu konuda istisna olarak zikredebiliriz. D’Ohsson da *milk-i muta* başlığı altında buna özgün bir fasıl ayırmaktadırlar.

D’Ohsson burada kocanın eşinin üzerindeki otorite ve haklarını incelemektedir. Bunu yaparken de karı-koca arasında *milk-i muta*, efendi-cariye arasında ise *milk-i ayn* farkına işaret etmekte ve ikisinin özü itibariyle ayrı olduğunu söylemektedir. Geriye kalan hükümler ise klasik bir fıkıhın kitabında bulunduğu hükümler yer almaktadır.

3.2.11. Kölelerin nikahı

Mevkufâtî’de Kölelerin ve Zimmîlerin nikahı kasmıdan önce incelenirken d’Ohsson bu iki konuları son kısımlarda zikretmektedir.

Bu bölümde ise kölelerin nikahını ve sahip oldukları haklarını ele almaktadır. Yukarıdaki bölümlere nazaran d’Ohsson burada diğer mezheplerin görüşlerine daha fazla yer vermektedir. Bunu yaparken de imamların görüşlerinin gerekçelerini de zikretmektedir.

3.2.12. Zimmîlerin nikahı

Zimmîlerin nikahının incelendiği bu konuda, diğer konularda olduğu gibi, yine klasik fıkıhın tertibine uymaktadır. Ancak burada d’Ohsson, genel hükümleri zikrettikten sonra bir değerlendirmeye yer vermektedir. Buna göre Mora⁴¹⁰, Candia ve Kıbrıs adalarındaki şehirler istisna edilecek olursa Hristiyan ve Muhammedîler arasında evlilikler gayet nadirdir. Ancak bahsi geçen ada şehirlerinde bulunan toplum çoğunlukla Hristiyan olup bu nedenle iki din müntesiplerinin arasında olan evlilikler çoğunlukla bu mekanlarda görülür.

⁴⁰⁸ “*De la Puissance Maritale*”.

⁴⁰⁹ Alâuddin Ebubekir b. Mesud Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Darü’l-kütübü’l-ilmiyye, 2003), 331.

⁴¹⁰ “La morée”: Yunanistan’ın güneyindeki tarihî Peloponnesos yarımadasına verilen isim. Bkz Machiel Kiel ve John Alexander, “Mora”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2005) 30: 280-285.

İslam hukuku gereği ehlikitap kadınla evlenildiğinde kadın kendi dininde kalabilirken, bu ilişkiden doğan çocuklar ise İslamiyet'e göre yetiştirilmektedir. Mesela Hristiyan bir anneden doğmuş Osmanlılar, çocukluklarından beri Yunanlılarla bir arada yaşadıkları için özgün bir karakter oluşturmuş ve özel bir kimliğe sahip olmuşlardır.

Nadir olsa da Müslüman erkekler, Yahudi bir kadınla da evlenmektedir. Kanunun cevaz vermesine ve Hz. Peygamber'in örneğine⁴¹¹ rağmen Osmanlı bir erkeğin bu dine mensup olan bir kadınla evlenmesi sıra dışı olarak kabul edildiğini ima eder d'Ohsson.

Bu fasıldan sonra d'Ohsson Talak konusunu ele almaktadır. Nikah bölümünde görüldüğü üzere müellif, istisnalarıyla birlikte genel olarak, klasik fıkıhın tertibini takip etmektedir. Dikkat çekmek istediğimiz başka bir husus ise d'Ohsson'un Mültekâ ve Mevkufâtî'de yer alan bütün hükümlere yer vermemesidir. O, esas itibarıyla önemli gördüğü hususları kısaca ve özet bir şekilde sunmaktadır. Halbuki önsözünde d'Ohsson Mültekâ'yı “*tam/eksizsiz*” bir şekilde tercüme ettiğini belirtmişti.

Bundan sonra yukarıda zikrettiğimiz d'Ohsson'un Osmanlı Aile hukukuna ilişkin değerlendirmesini ele alacağız.

3.3. D'Ohsson'un Osmanlı Aile Hukukuna İlişkin Değerlendirmeleri

Yukarıda ortaya konulduğu üzere d'Ohsson klasik bir fıkıh kitabının sunumunu genel hatlarıyla takip etmiştir. Dolayısıyla onun eserini özgün kılan temel hususların başında bazı konulara ilişkin değerlendirmeleri gelmektedir. D'Ohsson'un değerlendirmeleri ise daha ziyade İslam hukukunda yer alan hükümlerin Osmanlılarda nasıl uygulandığını ortaya koyma yönündedir. Ayrıca d'Ohsson'un hukukun tüm alanına ilişkin değerlendirmeleri bazen tarihi bilgiler ihtiva etmekte bazen de o döneme ilişkin sosyolojik ve kültürel birtakım veriler barındırmaktadır. Örneğin abdest ile ilgili hükümleri zikrettikten sonra d'Ohsson söz konusu bu hükümlerin Müslümanların maddi ve manevi temizliklerine riayet etmelerine etki ettiğini söylemektedir. Yine bu hükümler nedeniyle Müslümanların bütün camilerinin çevrelerinde çok sayıda çeşme bulunduğunu ve halkın her kesiminin buraya gelerek abdest aldıklarını ifade

⁴¹¹ Hz. Safiye.

etmektedir.⁴¹² Bu açıdan d’Ohsson’un değerlendirmelerinin Osmanlı hukukunun pratiğini anlama açısından önem arz ettiği söylenebilir.

3.4. Osmanlıda Nikah ve Mehir

D’Ohsson, şahitlerle ilgili hükümlere yer verdikten sonra Osmanlılardaki nikaha ilişkin bazı değerlendirmeler zikretmektedir. D’Ohsson şöyle demektedir:

“...yabancı erkeklere kapılarını başörtüsüz bir şekilde açmayı yasaklayan din ve örfe sahip toplumlarda nikah (hymen) bağı, iki cinsiyetin birbirine düşkünlüğünden ibaret değildir. İki cinsiyet arasındaki bu ayrım sebebiyle Osmanlı erkeği kendi eşini seçme hakkından mahrum kaldığı için ya aile içindeki kadınlara ya da aileye yakın olan diğer kadınlara danışmak durumundadır. Kadınlardan birisi Hareme gider ve buradaki genç kızları gözlemlemektedir. Ziyaretinin sebebini bildiren bu gözlemci kendisini “gueurumdjy (görümce)” olarak tanıtmaktadır. Gözlemcinin verdiği bilgiler evlenmek isteyen erkeği ve ailesini yönlendirmektedir. Buna göre nikah talebi yapılır ve nikah akdinin şartları belirlenir.

Nikah akdinin en önemli hususu mehirdir (mihhr). Mehir nakit olarak verilmekte olup kocanın durumuna göre belirlenir. Bunun asgari meblağı on gümüş akçedir (drachmes d’argent); bazen bu meblağ yüz veya iki yüz sequin’i⁴¹³ bulabilmektedir. Ebeveynlerin, kızları için en yüksek meblağı istemeleri doğal kabul edilmektedir. Bu oranın yüksek tutulmasında ailenin çıkarı yanında gösteriş ve tedbir de bulunabilmektedir. Kadından boşanan erkek mehri ikinci kez ödemekle yükümlü olduğu için bu yüksek meblağ ile kocanın, boşama hakkından vazgeçmesi hedeflenmektedir. Kız hiçbir şekilde mehir (dot)⁴¹⁴ almaz; ebeveyni ona sadece bir çeyiz vermektedir. Kız ancak ebeveyni vefat ettikten sonra Kanun tarafından tanınan bu hakkına kavuşmaktadır.”⁴¹⁵

⁴¹² D’Ohsson, *Tableau*, II, 52-68.

⁴¹³ Eski zamanlarda yaklaşık 3.545g ağırlığında altın parasını ifade eden bir terim. Félix de Beaujour’a göre Osmanlı Devleti’nde XVIII.-XIX. yüzyıllar arasında üç altın para basılmaktaydı: Fındık altını, Zer-i Mahbûb altını ve Mısır altını. Devleti’n çeşitli bölgelerinde farklı altın paralarının dolaşması yanında bu dönemlerde İstanbul’da genellikle Fındık ve Zer-i Mahbûb altınları bulunmaktaydı. Ayrıca Doğu dünyasında en çok değerli olarak kabul edilen altın parası Venedik altınıdır. Bkz. Une Société De Négocians Et De Manufacturiers, “Dictionnaire Universel Du Commerce, De La Banque Et Des Manufactures” ed. M. Monbrion, (Paris: Chez Pillet Ainé), 1841, 814; İbrahim Artuk, “Zer-i Mahbûb”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 281; İbrahim Artuk “Fındık Altını”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996) 13: 27. D’Ohsson mutlak anlamda altın parası dediği için ayar açısından farklılık arz eden bu altınlardan hangisini kastettiği bilinmemektedir. Büyük ihtimalle dönemin meşhur altın parası Venedik altını kastetmiş olabilir.

⁴¹⁴ Dot kelimesi ilk zamanlarda kadının evlenirken evin yükümlülüklerine yardım etmek amacıyla kocasına verdiği maldır. Örneğin “doter une fille/bir kızı donatmak” cümlesinin anlamı “evlenebilmesi için bir kıza verilen mal”dır. Yine Fransa hukukunda “dot” kelimesi bu anlamdadır. Bkz. Charles-Frédéric Spielmann, *Thèse Pour La Licence*, (Strasbourg: Édouard Huder, 1851), 18. Başka bir anlamı

Anlaşıldığı üzere D’Ohsson’a göre aile bağlarını oluşturan husus *hymen*⁴¹⁶ yani nikah değildir. Esasında bu ifade, İslam hukukundaki aile yapısını anlamak açısından önem arz etmektedir. Zira eski Arap toplumlarında bugünkü anlamda *aileyi*, yani karı-kocadan oluşan çekirdek aileyi ifade eden bir kavram bulunmamaktadır. Bu anlamdaki yapıyı daha ziyade *kabile* temsil etmektedir.⁴¹⁷ Buna göre aile yapısını oluşturan, ayakta tutan ve yaşamını sürdüren kabiledir. Bleuchot’nun dediği gibi bu toplumlarda eşler arası boşanmanın meydana gelmesi aileyi (kabile) sarsmamaktadır.⁴¹⁸ Zira kabile hayatı bu ikilim (karı-koca) üzere bina edilmediği için bu ilişkinin sona ermesiyle de bozulmamaktadır.

Değerlendirmenin ikinci paragrafı ise mehre ilişkindir. D’Ohsson *Mehir* bölümünde mehir için “*Don Nuptial*” demek ve bunun kocanın, evlenirken eşine vereceği bir mal/hediye olduğunu söylemektedir. Ona göre bu mehir, boşanma veya eşlerden birisinin vefat etmesi halinde yenilenecektir.⁴¹⁹ Bu yenilenmeyi “*renouveler*” kavramıyla ifade etmektedir ki bunun mehrin miktarına ilişkin olması muhtemeldir. Nitekim koca, *halvet-i sahiha* veya *cinsel ilişki* gerçekleşmeden eşini boşarsa veya vefat ederse mehrin yarısını ödemek durumundadır. Ancak d’Ohsson yukarıdaki değerlendirmesinde açık bir şekilde kocanın, karısını boşaması durumunda karısına bir mehir daha ödemekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir. Muhtemelen böyle bir görüşü Osmanlıların örf ve adetine binaen dile getirmiştir. Zira fukahanın ittifakıyla koca sadece bir kere karısına mehir vermekle yükümlüdür. Bu durumda d’Ohsson’un bahsettiği mehrin iki defa ödenmesi ne anlama gelmektedir?

D’Ohsson iki tür mehir bulunduğunu, bunların birincisi peşin ödenen mehir olan *mehr-i muaccel*, ikincisi ise sonradan ödenen olan *mehr-i müeccel* olduğunu söyler. Bunların dışında Osmanlı döneminde eski Türk adetlerinden kalmış olan ve “*başlık*” veya “*kalın*”

ise bir kızın, kendisini kiliseye vermek, adamak istediğinde verdiği maldır. Buna “*dots des Religieuses/Din kadınların dotları*” denir. Bkz. Dictionnaire de l’Académie française 5^e édition, 1030. Bu anlamların yanında *dot* kelimesi bir kızla evlenirken erkeğin kızın ailesine veya kendisine verdiği mal anlamına gelmektedir. Günümüzde ise *dot* kelimesi bu son anlamı taşımaktadır. D’Ohsson ise *dot* kavramıyla, metni göz önüne alarak, *mehir*’i kastettiğini kanaatindeyiz. Dolayısıyla *Don Nuptial* ile *Dot* kavramları benzer anlamda kullandığını söyleyebiliriz.

⁴¹⁵ D’Ohsson, *Tableau*, V, 146-147.

⁴¹⁶ “*Hymen*” kelimesi, anatomi biliminde kızlık zarını ifade etmektedir. Fransız edebiyatında ise *Hymen* kavramı ile nikah ve evlilik kastedilmektedir.

⁴¹⁷ Apaydın, *Aile Hukuku*, Ders Notları, 10.

⁴¹⁸ Bleuchot, “*Quel Droit Pour L’Islam*”, 4.

⁴¹⁹ D’Ohsson, *Tableau*, V, 171.

ismiyle anılan bir uygulama da bulunmaktadır. Bu uygulamaya göre erkek tarafı, kız tarafına mehir dışında ayrı bir para daha ödemesi gerekmektedir.

Her ne kadar mali yapıları açısından birbirine benziyor olsalar da kalın ile mehir arasında doğuş şekli ve doğurduğu sonuçlar itibariyle farklıdır.⁴²⁰ Bu farklılıkları kısaca ifade etmek gerekirse mehir *hukuken* bir zorunluluğu ifade ederken kalın *örfte* yer almaktadır. Yine mehirde kızın tasarruf hakkı bulunurken kalın ise kızın kendisine değil onun ailesine ödenmekte ve bunda onun hiçbir tasarruf hakkı olmamaktadır. Bunlarla beraber genellikle bu kalına mukabil kız tarafı bir çeyiz hazırlamak mecburiyetindedir.⁴²¹

Başlık ve *Kalın* uygulamalarına değişik anlam ve işlev verildiği görülmektedir. Kimine göre kalın düğün masrafları için verilirken bazılarına göre ise kızın terbiye ve yetiştirme hakkı olarak babaya verildiğini söylenmektedir. Bunların yanında bazı durumlarda mehir için kalın kavramı kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Kaşgarlı Mahmut Lügatte *kalın* karşılığında mehir ifadesini kullanmaktadır. Bazen de peşin ödenen *mehr-i muaccel* terimine karşılık olarak kalın kullanılmaktadır. Buna göre d’Ohsson’un peşin ödenen (muaccel) mehirle kast ettiği kalın, sonradan ödenen (müeccel) mehirle kastı ise İslam hukukunca kadına verilmesi gereken mehir olmaktadır. Nitekim Osmanlılarda mehrin ödenmeyen kısmı ölüm esnasında terekeden ödenmekteydi.⁴²²

D’Ohsson değerlendirmesinde yer alan “*iki mehir*” ifadesi ile bu uygulamayı kastetmiş olması muhtemeldir. D’Ohsson’un ifade ettiği üzere nikah esnasında kız sadece bir çeyiz almaktadır. Bu çeyiz de erkek tarafın vermiş olduğu *kalın/başlık* karşılığında verilmektedir.

“*Eşini boşayan erkek mehri bir daha ödemekle yükümlüdür*” sözüne gelince muhtemelen buradaki mehir meblağı önceden belirlenen ve ödemesi sonraya bırakılmış olan *mehr-i müeccel*dir. Dolayısıyla mehri daha ödememiş koca, boşama sonrası doğal olarak mehri ödemek durumundadır.

D’Ohsson’un ifadelerinden anlaşıldığı üzere ister kalın veya *mehr-i muaccel* olsun ister mehir veya *mehr-i müeccel* olsun her halükârda bunlar kıza değil onun ebeveynine verilmektedir. Yine kendisine göre kız, ebeveynin vefatıyla kanunca hakkı olan mehre

⁴²⁰ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 92.

⁴²¹ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 93.

⁴²² Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 90.

kavuşmaktadır. Buradaki söz konusu mehir *hakiki mehir* yani *mehr-i müeccel* olmalıdır. Sonuç olarak d’Ohsson bahsettiği ilk mehir kalın/başlık, ikinci mehir ise mehir, daha doğrusu mehr-i müeccel olmaktadır.

Bu şekilde yorumlanmadığı takdirde d’Ohsson iki ayrı *mehir* sözünün yanlış olduğunu ifade etmek gerekir.

Son olarak Osmanlılarda mehrin para olarak verildiğini ve bunun asgari miktarı Hanefilerin görüşüne uygun olarak on akçe olduğunu ve mehrin üst sınırı olmayıp yüksek meblağlara ulaştığını söylemektedir.

3.5. Osmanlıda Dinî Nikah

Daha sonra d’Ohsson Osmanlılarda nikah uygulamasına değinmekte ve şöyle demektedir:

“Genellikle nikah erkeğin evinde kutlanmakta ve her ne kadar sadece pür bir sivil akit olsa da kanunca yürürlük kazanan sözlerin tasarrufuyla geçerli olup, bir imamın huzurunda (curé de la paroisse)⁴²³ kıyılmakta ve imamın yanında iki müezzın (chantres) bulunmaktadır. Kadın hiçbir zaman bu kutlamada⁴²⁴ bulunmamakta, koca ise şahitler arasında bulunmaktadır. Her ikisi ya babaların veya velilerin ya da vekillerin (fondés de procuration)⁴²⁵ vasıtalarıyla temsil edilmektedir. Kısa bir duadan (prière) sonra imam sicil defterine tarafların şartlarıyla nikah akdini yazmakta; şahitler de imza atmakta ve böylece bu kayıt akit olarak geçmektedir.”⁴²⁶

D’Ohsson burada Nikah akdinin tamamen sivil bir akit olmasına rağmen din adamı tarafından kıyıldığına dikkat çeker. Zira d’Ohsson’un “*kanunca yürürlük kazanan sözler*” ifadesini göz önünde bulundurursak ona göre bu akit din adamı tarafından kıyıldığında değil in’ikat şartlarını taşıdığı takdirde geçerlilik kazanmaktadır. Bu akdin bir din adamının huzurunda kıyılması ona “dinî” bir vasıf kazandırmamaktadır. Osmanlı dönemindeki imam, Devleti’n bir memuruydu. Ayrıca d’Ohsson’un da işaret ettiği üzere kısa bir duadan sonra imam bu akdin resmîyetini belirtmek için sicil defterine

⁴²³ Cure kelimesi Latince “Cura”dan gelip manevi yol demektir. Curé kavramı ise “Paroisse”ın, yani belli bir mahallenin sorumlusu olan Katolik Hristiyan din adamını kastediyor.

⁴²⁴ “Cérémonie”.

⁴²⁵ “Procuration” kelimesi vekalet manasına gelip “fondé” ile birlikte kullanıldığı vakit vekaletle denk gelmektedir.

⁴²⁶ D’Ohsson, *Tableau*, V, 147-148.

kayıt etmektedir. Onun bir din adamı olması ne akdin geçerliliğin etkilemektedir ne de ayrı bir vasıf (*dinî*) kazandırmaktadır.

Her ne kadar günümüz Türk toplumunda bu uygulama *dini nikah* veya *imam nikahı*⁴²⁷ olarak nitelendirilmekteyse⁴²⁸ de esas itibarıyla bu uygulama *resmi nikah* veya sadece *nikah* olarak nitelenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. D’Ohsson’un “*pür sivil akit*” demesi de bunu doğrulamaktadır.

Ayrıca görüldüğü üzere kız bu akdin kuruluşunda hiçbir zaman bulunmamakta olup tamamen velisi tarafından temsil edilmektedir. Buna göre akit esnasında akdin muhatapları birbirlerini görmemektedirler.

Başka dikkat çekici husus ise şahitlerin imzalarıdır. Klasik fıkıhta şahitler şahit olmaları açısından görevlerini yerine getirmekteydiler. Fakat d’Ohsson’un belirttiğine göre daha sonra Osmanlı döneminde şahitlerin, tıpkı bugünkü resmi nikahlarda yapıldığı gibi imza atmaları gereklidir. Bu uygulamanın muhtemel amacı bu akde kimin şahit olduğunun sicil defterine kaydedilmesidir. Böyle bir uygulama ileride şahitlerin itirazlarını önlemeye dönük tedbir amaçlı olabilir.

3.6. Osmanlıda Nişan Kavramı

D’Ohsson Nikah akdinden sonra nikah merasimi konusunu ele almakta ve şöyle demektedir:

“Nikah akdinden bir önceki gün müstakbel koca eşine çiçek, meyve ve tatlılarla dolu vazo veya sepet göndermesine önem göstermektedir. O ise müstakbel eşinden, düğünden önce yanık⁴²⁹ almaktadır. Bundan sonra erkek eşine, bez ve takılardan oluşan bir hediye (nişan/nischan) vermektedir. Örf gereği bu nişanda gelin teli (tell), tuvalet aynası ve kaplıcalarda ayakkabı olarak kullanılan yüksek/kaliteli işlemeli çift bir paten bulunmaktadır. Koca ise buna karşılık olarak altın, gümüş, iç çamaşırı ve ipekten örülmüş el havlusu almaktadır. İki ailenin fertleri birbirine de hediye vermektedir. Burada asgari yapılacak hediye muslin⁴³⁰ ile örülmüş bir mendildir.

Akdin kuruluşu (signature du contrat) ile nikahın kutlanması [muhtemelen düğünü kastetmektedir] arasında birkaç gün hatta bazen birkaç hafta geçmektedir. Bu zaman

⁴²⁷ Hacı Yunus Apaydın, “Nikah Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2000), 375.

⁴²⁸ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 51.

⁴²⁹ Bu kelimenin anlamına ilişkin bir bilgiye rastlamadık.

⁴³⁰ Sık dokunmuş, parlak, ince, yumuşak bir tür kumaş.

diliminde koca, gelinin hediyesinin hazırlamasına ayırmakta, kızın ebeveyni ise onun çeyizini ve nikah hazırlıklarıyla (duyun) meşgul olmaktadır.”⁴³¹

Günümüzde nişanlılık, ileride birbirleriyle evlenme niyetleri olan erkek ve kızın, bu konudaki vaatlerinden ibarettir.⁴³² D’Ohsson’un belirttiğine göre Osmanlı dönemindeki “nişan” kavramı ise eşlerin karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri hediyeler anlamına gelmektedir. Bu gözlemlerden anlaşıldığına göre Osmanlıda, günümüzdeki gibi bir nişanlılık uygulaması bulunmamaktaydı. Zira d’Ohsson’un değerlendirmesinin başında erkek tarafı düğün yapmak için aileden veya ailenin yakın arkadaşlardan bir kadın gönderip bir kızın ailesiyle evlilik hakkında anlaşarak kısa bir süreden sonra akit hemen kurulması buna delalet etmektedir. Yine akdin kuruluşu ile düğünün arasında kısa veya uzun bir süre geçmesi ve dolayısıyla ileride de görüleceği üzere koca eşinin yüzünü ilk kez gerdek gecesinde görmektedir. Bu sebeple akit öncesi müstakbel eşler birbirlerini görme, tanışma ve tanıma imkanına sahip değillerdir.

“Nikah (noce/düğün) sabah pazartesten akşam perşembeye kadar dört gün sürmektedir. İki aile kutlamayı ayrı yaparlar ve her iki ailede erkek ve kadınlar ayırdırlar. Bu kutlamalar (bayramlar) genellikle yemekten oluşup yemek arasında da kahve, şerbet, reçel, koku (parfüm) ve tütün (pipe/pipo) ile dolu olmaktadır. Bu buluşmalar oldukça neşeli olup bu sevinçlere de bazen sokak soytarıları (baladin) ve hokkabazlar katılmaktadır. Akraba ve arkadaşlar nikahın kutlandığı iki eve davet edilmekte ve misafir olarak bir gün kalmaları istenmektedir. Odalarda bulunan uzun ve geniş sofalar misafirler için yatak konumundadır.

Yine bu dört günde çeşitli kutlamalar yapılır. İlk önce kocanın ailesi ve arkadaşları kızın çeyizini, ki bunu almak için onun evine gidip çeyizi yeni eve getirilmektedir. Söz konusu çeyiz bezlerle dolu olup atlar veya şaryo üzerine yüklenmiş vaziyettedir. Çeyizi oluşturan şeyler arasında, çiçek, bandrol⁴³³, altın kâğıt, altın ve gümüş kılıçtan oluşan süslenmiş iki veya üç piramitli mallar (nakhl) bulunmaktadır. Bunlar, gelinin dairesine bırakılıp gerdek gecesinin ertesi gününe kadar kalmaktadır. Kızın annesi kabileyi takip edip hem kızının çeyizinin içerdiklerini hem ona verilmiş hediyeleri, ki bunların arasında bazen gelinin hizmetinde olacak genç köleler sergilenmektedir. Çeyizin değeri ebeveynin durumuna veya kibirlerine göre değişmektedir. Bu konuda hiçbir şekilde (Hz.) Muhammed’in örneğine uyulmamaktadır: o kızına (Fatıma), (Hz.) Ali ile

⁴³¹ D’Ohsson, *Tableau*, V, 148-149.

⁴³² Apaydın, *Aile Hukuku*, 19.

⁴³³ Süs olarak kullanılan şerit veya etiket.

evlendirirken, sadece bir deve, iki sofa yastığı, bakırdan yapılmış bir kova ve 100 écuve⁴³⁴ tekabül eden 400 talents⁴³⁵ bağışlamıştır.

Çarşamba akşamı kadınlar için neşeli bir partiye ayrılmaktadır. Kadınlar gelini bir hamama götürmektedirler. Örf gereği bu hamamın sahibi gelinin parmaklarının uçlarına ve elinin avcuna, dua okuyarak kına yakmaktadır; bu adet çok eskilere dayanan Araplardan alınmadır. Diğer kadınlar tırnaklarına da kına yakmakta olup bu akşam kına/henna (hinna) gecesi olarak nitelendirilmektedir. İşte burada koca tarafından hediye edilen teller kullanılmaktadır. Gelinin saçları bunlarla süsleniyor ve kafasını örtecek/kapatacak bir duvak (douvak) yapılıyor/örülüyor. Bu duvak küçük karelerle örülmüştür ki bu kareler gelinin yanaklarına ve alınına bazı Kur'an pasajlarını veya maşaAllah kelimesini göstermeye yöneliktir. Bunlara [Kur'an pasajları ve maşaAllah kelimesi] kiskancın uğursuz bakışlarından ve onun kadar uğursuz olarak görülen abartılı bir hayranlık bakışlarından korunabilir değerler atfedilmektedir. Bazen nazar gözü korkusu başka yollara başvurmayı zorunlu kılar. Nikaha rızasını vererek gelinin annesi özenle elinde bir kilit tutmaktadır ve bu kilidi sadece eşler ilk kez gerdek gecesinde yatakta buluştukları zaman açmaktadır. Genellikle kocanın annesi de aynı uygulamayı yapmaktadır. Bununla, sihirli bağları (bagh) ve her türlü düğümleri çözdüklerine inanılır.

Dördüncü gün öğlenden sonra gelin, iki aile ve onların arkadaşları tarafından kocanın evine götürülmektedir. Gelin ve diğer kadınlar güzelliklerle (jalousies)⁴³⁶ süslenmiş arabalarda gitmektedirler. Gelin, koca ve kayınpederi tarafından karşılanıp kendisine sarılarak sessiz bir şekilde yeni dairesine götürmektedirler. Bundan sonra koca ve kayınpeder çekilip koca, daireden çıkarken hizmetçilerine bir avuç gümüş para atmaktadır.

Nikah kutlamaları bir akşam yemeğiyle bitmektedir. Güneşin batmasından iki saat sonra kılınan beşinci namaz, yani yatsı vaktinde koca, babasının, amcalarının ve büyük ağabeylerinin ellerini öpüp müsaade isteyerek erkeklerin yanlarından ayrılır. Koca Hareme girmeden önce, annesi veya kayıinvalidesi, elinde yanan bir meşale ile karşılaşır; çünkü bu durumlarda her zaman yenké-cadine adı altında tanıştırıcı (introductrice) görevini yerine getiren ailenin yakın bir kadın ferdinin bulunması lazımdır. Koca karısına selam verir ve kadın sofa üzere ayakta dururken kocanın akşam [yatsı] namazını ifa etmesi için küçük bir halıya (seccade) konur. Bu dinî vecibeyi tamamladıktan sonra koca eşinin yanına oturur ve o esnada tanıştırıcı kadın gelinin üzerindeki süslenmiş/gelin telli başörtüsünü çıkartır.

⁴³⁴ Batıda orta çağdan modern çağa kadar kullanılan para birimi.

⁴³⁵ Antik Yunanistan'da kullanılan para birimi.

⁴³⁶ "Jalousie" kelimesi genellikle kıskançlık anlamında kullanılmaktadır. Ancak eski çağda stor anlamında kullanılmaktaydı. D'Ohsson'un cümlesinden anlaşılan o ki "süs" veya "insanları kiskandıracak şekilde süslenmiş arabalar" anlamında kullanmıştır.

Koca eşinin yüzünü ilk kez gördüğünde, yüz görümlüğü için, ona bir hediye başışlamaktadır; bu bir takı veya para gibi şeyler olabilir. Sonra “evlilik yemeği” denen atıştırmalı bir yemek yerler ve görünce onlara dua ederek ayrılır.

[Hz.] Muhammed’in geleneğine binaen, ilk gerdek gecesi, diğer gecelerden daha hayırlı olduğu için Cuma’ya bağlayan Perşembe gecesidir. Evli erkekler de bu geceyi tercih etmektedirler.

Ertesi gün iki aile yeni evlilerin evinde buluşup yine bu günü şölenlerle kutlarlar. Bu güne “paçagünü” denmesinin sebebi, paça yemeği lezzetli bir yemek kabul edildiğinden veyahut farklı şekillerde servisi yapıldığından dolayıdır. Gelin ancak dokuzuncu veya bir sonraki Cumartesi gününde kayınpederlerinin evine gitme imkanına sahip olup yine bu günde iki aile buluşup yeni bir kutlama yaparlar.

Bütün bu törenler dul kişinin düğünü için yapılmaz: genellikle parlaklık olmadan kutlanıp ilk gerdek gecesi Perşembe gecesini cumaya bağlayan gün olsa da daha az değerlidir. Ayrıca bu törenler kişilerin durumlarına göre değişiklik arz etmektedir; bazen halkın alt kesimlerinin evlilikleri sadece İmam’ın evinde veya Caminin dış avlusunda kutlanır ve ancak günün son namazından önce kocanın eşinin yüzünü görme hakkı vardır.”⁴³⁷

Yaklaşık beş sayfa olan bu açıklamalar, tezimiz açısından çok önemi bulunmasa da bu döneme ilgi duyan okuyucu için Osmanlıdaki evlilikler hakkında, en azından İstanbul’daki uygulamalara dair bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

Muhammedizmin (İslam) ilk yüzyıllarda evlilikler İmamlardan oluşan hukukçuların nezdinde kısılmaktaydı; ancak bugün mahkemelerde evlenenler milletin/kamunun olumsuz eleştirilerine maruz kalmaktadır. Nitekim bu durum sadece istisna durumlarda vaki olmakta; örneğin ebeveynin rızası olmadığı vakitlerde, bir Muhammedînin bir Hristiyan veya Yahudi bir kadınla evlendiğinde gibi durumlarda. Bazen de zimmiler, kendi ebeveynler veya din adamları (chefs spirituels) nikahlarına karşı çıktıkları zaman bu mahkemelerde evlilik talebinde bulunmaktadırlar.

Ara da bir Paşalar (seigneurs) arkadaşlık veya çıkar ilişkisi kurmak adına küçük yaşlardaki çocuklarını nişanlamaktadırlar (fiancent).

Hiçbir kanun, hiçbir hüküm bekarlığı veya iffet yeminlerini (voeux de chasteté) yasaklamamaktadır.”⁴³⁸

⁴³⁷ D’Ohsson, Tableau, V, 149-154.

⁴³⁸ D’Ohsson, Tableau, V, 154-155.

D'Ohsson bu gözlem ve değerlendirmelerinin son kısmında, ilk yüzyıllardaki İslam dünyasında evliliklerin bir İmam tarafından değil, dönemin hukukçuların huzurunda kıyıldığını ifade etmektedir. Onun bu görüşünün doğruluğu bir yana, bugünkü resmi nikah uygulamasını çağrıştırmaktadır. Yukarıdaki “Nikah pür sivil bir akittir” ifadesini göz önünde bulundurursak, d'Ohsson'un İslam hukukundaki nikah akdini dini değil sivil bir akit olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır.

D'Ohsson son olarak Osmanlıdaki şer'î mahkemelerde yapılan nikah uygulamalarına kısaca değinmektedir. Ona göre bu mahkemelerde kıyılacak nikahlar toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Örneğin, Müslüman bir erkek ile Hristiyan bir kadın evlenmek istedikleri zaman, genellikle şer'î mahkemeye başvurumaktadırlar.

D'Ohsson'un Boşamayı ifade etmek için kullandığı Kavramlar

Bu bölümde özellikle d'Ohsson'un talâk bölümündeki yer verdiği bazı kavramlara dikkat çekmek istiyoruz.

Sivil kod'un ikinci kitabını (livre) oluşturan boşama bölümünü d'Ohsson “*De La Dissolution Du Mariage (Nikahın bozulması/feshi)*” başlığı altında incelemektedir. İlk önce boşama bölümünün bazı fasılların (chapitre) başlıklarına göz atalım. D'Ohsson talâk, ric'î talâk⁴³⁹, bâin talâk⁴⁴⁰, ta'lik⁴⁴¹, tefviz⁴⁴² ve maraz-i talâk⁴⁴³ hususlarını ifade etmek için “*Répudiation*”, hul'⁴⁴⁴ için “*Divorce*”, liân⁴⁴⁵ için ise “*Séparation Des Époux*” ifadesini kullanmaktadır.

Répudiation kelimesi bir haktan vazgeçmek, evlilikte erkeğin kadını boşaması, mirasta ise kişinin miras alacağından, miras hakkından vazgeçmesini ifade etmektedir.⁴⁴⁶ Fransız aydınları⁴⁴⁷ tarafından hazırlanan Ansiklopediye⁴⁴⁸ göre *répudiation* uygulaması

⁴³⁹ “*Répudiation Imparfaite*”.

⁴⁴⁰ “*Répudiation Parfaite*”.

⁴⁴¹ “*Répudiation conditionnelle*”.

⁴⁴² “*Répudiation soumise à la volonté de la femme*”.

⁴⁴³ “*Répudiation faite en état de maladie*”.

⁴⁴⁴ “*Divorce opéré par le consentement des conjoints*”.

⁴⁴⁵ “*Séparation des époux à la suite d'anathèmes mutuels*”.

⁴⁴⁶ Dictionnaire de l'Académie Française 5ème Édition, s.v. “*Répudier*”.

⁴⁴⁷ Denis Diderot ve Jean Le Rond d'Alembert.

⁴⁴⁸ “*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Ansiklopedi veya ilim, sanat ve mesleklerin gerekçeli sözlüğü)”. *Dictionnaire raisonné* ifadesi, mantık kurallarına uygun olarak hazırlanmış sözlük anlamındadır.

Yahudi ve Roma hukukunda bulunmaktadır.⁴⁴⁹ Yahudi hukukunda *répudiation* bir mektup vasıtasıyla (Lettre de répudiation) yapılmaktadır. Yahudi hukuku *répudiation* ile boşama hakkını sadece erkeğe vermektedir. Romalılarda ise *répudiation* nişanlılık döneminde yapılan bir uygulamadır. Buna göre kişi nişanlısına vermiş olduğu sözden vazgeçebilmektedir. Kilise hukukuna göre ise *répudiation* tamamen yasaktır. Çünkü boşamak, kadını sebepsiz yere reddetmek nikahın ruhuna aykırıdır. Dolayısıyla *répudiation* kavramı, tek taraflı iradesiyle erkeğin kadını boşamasıdır. D’Ohsson’un talâk için *répudiation* kelimesini tercih etmesi, bu sebeplerden ileri gelmektedir.

Divorce kelimesi, genel anlamda nikahın sona ermesini ifade etmektedir. Terim olarak eşler sağ iken medeni evliliğin (mariage civil) meşru ve kesin kopmasıdır. Başka bir tanım ise eşlerden birinin talebinden oluşan prosedürün sonucu olarak medeni evliliğin sona ermesidir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla bugün boşama dediğimiz uygulama, *divorce*’dur. Roma hukukunda *divorce*, Julien’nin⁴⁵¹ dönemine kadar sadece erkeklere ait bir hak idi.⁴⁵² Daha sonra, bazı kanuni meşru sebeplerden⁴⁵³ dolayı iki eş boşamaya başvurabilmişlerdir.⁴⁵⁴ Roma hukukunda *divorce*, bir nikahı sona erdirmektedir. Böylece boşanmış eşler daha sonra tekrar evlenebilmektedirler. Kilise hukukuna göre ise bir *divorce*’tan tam bahsedilemez. Zira Kilise hukukunda nikahın sona ermesi yoktur, nikahı sona erdirmek yasaktır. Fransız Aydınların Ansiklopedinin belirttiğine göre Kilise hukukunda *divorce*, bir nikahı sona ermek yerine bir nikahı feshetmek, hiç kurulmamış gibi algılamak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla boşanmadan, eşlerin boşanmış (*divorce*) halinden bahsedilemez.⁴⁵⁵

İslam hukukunda hul’ (muḥalea), genellikle kadının talebinden oluşan bir boşama şeklidir. Bu durumda kadın müeccel mehir veya iddet nafakası gibi bir bedel karşılığında kocasından boşanmayı talep edebilmektedir.⁴⁵⁶ Bu boşamanın hükmü

⁴⁴⁹ Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, ed. Denis Diderot, XIV, (Livourne: Imprimerie Des Editeurs, 1775), 149.

⁴⁵⁰ Juridictionnaire, 1507.

⁴⁵¹ Publius Salvius Iulianus, II. yüzyılda Roma senatosu ve hukukçusudur.

⁴⁵² Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Partie Mathématique, ed. Alembert, Jean Le Rond d’, XI. (Lausanne ve Berne: Sociétés Typographiques, 1782), 138.

⁴⁵³ Kocanın karısına tehdidi ve kötü davranması, geçimsizlik gibi nedenler.

⁴⁵⁴ Encyclopédie, XI, 138-140.

⁴⁵⁵ Encyclopédie, XI, 140; Ansiklopedinin belirttiğine göre XVIII. yüzyılda *répudiation* ile *divorce* kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır. Bkz. Encyclopédie, XIV, 148.

⁴⁵⁶ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 120.

hakkında ihtilaf bulunmakla birlikte Hanefilere göre hul' bâin talak hükmündedir.⁴⁵⁷ Muhtemelen d'Ohsson'un hul' için divorce sözcüğünü tercih etmesi, genellikle bu boşamanın, kadının talebiyle ve eşlerin anlaşmalarıyla gerçekleşmesinden ileri gelmektedir.

Séparation Des Époux lafzı ise eşlerin ayrımı anlamına gelmektedir. Batıda iki tür ayırım (*séparation*) bulunmaktadır. Birincisi mal ayrılığını (*séparation de biens*) ifade ederken (yukarıda bahsettiğimiz rejimlerden bir tanesi), ikincisi beden ayrılığıdır (*séparation de corps*). Mal ayrılığını yukarıda kısaca ele almıştık. Beden ayrılığına gelince eşlerin, evlilik bağı devam ederken, aynı meskende yaşamamalarını ifade etmektedir. Kilise hukukunda evlilik bağı bozulmaz olduğu için boşamaya karşın beden ayrılığı bulunmaktadır. Bu uygulamanın beden ayrılığı olarak isimlendirilmesinin sebebi, Kiliseye göre nikah erkek ve kadını bir bedende birleştirmektedir.

Beden ayrılığıyla boşamanın (divorce) arasındaki temel fark, boşamanın evlilik bağını bozarken beden ayrılığının bozmamasıdır. Beden ayrılığını meşru kılan birtakım sebepler bulunmaktadır. Bunlar arasında kocanın karsını tehdit etmesi veya zina ile suçlamasını zikredebiliriz. Bu hususlar bir hâkimin huzurunda ispat edilmesi gerekmektedir. Beden ayrılığı ispatı ve kararı alındıktan sonra gerginliği yatıştırmak amacıyla belli bir müddet içerisinde eşler ayrı yaşamaktadırlar.⁴⁵⁸

İslam hukukunda liân, kocanın karısını zina ettiğini, bunu yeminle teyit etmesi ve kadının da kocasının yalan söylediğine, bunu da yeminle teyit etmesidir.⁴⁵⁹ Bu yeminler ve iddialar bir hâkimin huzurunda yapılmaktadır. Bu işlemler tamamlandıktan sonra hakîm karı-kocayı ayırır ve Hanefilere göre bu ayırım bâin talak hükmünde olmaktadır.

Bu nedenlerden dolayı d'Ohsson, kocanın hakkını kullanmadan ve kadının talebinden oluşmayan liân gibi boşamalara/ayrılmalara *séparation* demektedir.

⁴⁵⁷ Fahrettin Atar, "Muhâlea", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005) 30: 402.

⁴⁵⁸ Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, ed. Une Société De Gens De Lettres, XV, (Neufchastel: Samuel Faulche & Compagnie, Libraires & Imprimeurs 1765), 60.

⁴⁵⁹ Mehmet Akif Aydın, "Liân", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27: 172.

SONUÇ

Osmanlı döneminde İstanbul hem Müslümanların hem de Rûm, Yahudi ve Ermeni gibi gayr-i Müslimlerin meskûn olduğu kozmopolit bir şehirdir. İstanbul'un Pera bölgesinde büyümüş olan Mouradgea d'Ohsson'un, kökeni Katolik Ermeni olmasından dolayı hem Ermeni hem Osmanlı kültürüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul'un İsveç konsoloslukunda tercümanlık görevini yapmış olan d'Ohsson, farklı dilleri, dolayısıyla farklı kültürleri öğrenme fırsatı olmuştur.

D'Ohsson'un eseri Oryantalist çalışmaların ilkleri arasında yer almakla birlikte akademik alanda çok önemli bir konuma sahiptir. Özellikle d'Ohsson öncesi ve sonrasına bakıldığında zaman bu husus sezilmektedir. D'Ohsson'un eseri, Batıda, İslam hakkındaki pek çok boşluğu doldurmuştur. O dönemlerde İslam hukukunu ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. D'Ohsson öncesinde İslam dini ile ilgili çalışmalar genellikle İslam-Hristiyan kelami tartışmalarına yer vermektedir. D'Ohsson döneminde ise bu tür çalışmalar gittikçe azaldığını ve daha bilimsel, daha deskriptif eserlerin ortaya çıktığını görmek mümkündür. D'Ohsson'un eseri de bu türden bir eserdir. Louis Milliot'un "*D'Ohsson'un eseri Avrupa dillerinde ilk önemli çalışmadır*" şeklindeki sözü buna işaret etmektedir.

D'Ohsson sonrası İslam hukuku veya İslam'ı ele alan çalışmaların çoğunun, yaklaşık bir yüzyıl boyunca, kendisine atıf yaptıkları gözükmemektedir. Özellikle Hanefi mezhebini veya Osmanlı'yı ele alan çalışmalar d'Ohsson'un eserine sık sık müracaat etmektedirler. XX. yüzyılın başlarında, Batıda araştırma yöntemleri, usulleri ve imkanları gelişmiştir. Böylece Oryantalistler İslami ilimlerin kaynaklarına daha kolay bir şekilde ulaşabilmişlerdir. Bunun sonucunda ise, araştırmacılar artık tercümelerden değil doğrudan kaynaklardan hareketle çalışmalarını yürütmüşlerdir. Dolayısıyla zaman ilerledikçe d'Ohsson'un eserine yapılan atıfların azaldığı görülmektedir.

D'Ohsson'un eseriyle amaçladığı temel hedef, Osmanlı İmparatorluğunu genel bir şekilde tanıtmak idi. Genel itibarıyla d'Ohsson'un hedefine ulaştığını/hedefini tamamladığını söylemek mümkündür. Osmanlıların kültür, inanç, hukuk, tarih gibi hususlarını, bazı istisnalar hariç, detaylarıyla ve doğru bir şekilde aktarmıştır.

D'Ohsson'un eserinde takip ettiği genel tertip, klasik İslam hukuku tertibidir. Ancak bu tertibin bazı istisnaları bulunmaktadır. Öncelikle d'Ohsson, ele aldığı meseleleri “kod”lara (Code) ayırmıştır. Örnek olarak İslam hukukundaki muamelat konuları “Sivil Kod” (Code Civil) başlığı altında incelemiştir. Bu tutumundan dolayı bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. D'Ohsson'un İslam hukukunu, ona yabancı olan bir hukuka göre tasnif etmesi ve bu tasnifinden dolayı bir nevi İslam hukukunu tahrif ettiği yönünde ağır ithamlar da içermektedir. Ancak d'Ohsson'un bu tasnifiyle İslam hukukunun klasik tertibini bozduğunu söylemek güçtür. Onun sadece bazı konuları daha “düzenli” bir şekilde göstermeyi, kategorize etmeyi amaçladığı görülmektedir.

D'Ohsson'un İslam hukuk kavramlarının Fransızca karşılığını verirken, kelimeleri titizlikle ve önemle seçtiğini görmek mümkündür. Kanaatimizce, her ne kadar d'Ohsson'un bazı düzenlemeleri hatalı veya tartışmaya açık olsa da İslam hukukunu tahrif ettiğini söylemek haksızlıktır.

D'Ohsson'un eseri hakkında başka bir yanlış düşünce ise özellikle Türk akademik camiasında bulunmaktadır. Bu algıya göre d'Ohsson Mültekâ'nın sadece bir kısmını çevirmiştir. Halbuki o, Mültekâ'yı, daha doğrusu Mevkufâtî'yı esas alarak İslam hukukunun bütün konularını ele almıştır. Dolayısıyla d'Ohsson'un Mültekâ'nın sadece bir kısmını çevirdiğini ifade eden düşüncenin yanlış olduğunu söylemek mümkündür.

D'Ohsson, eserini “Gözlemler” (Observations) başlığı altında kendi değerlendirmeleriyle zenginleştirmektedir. D'Ohsson'un bu değerlendirmeleri bazen ilgili konuyu açıklama, bazen kendi görüşlerini dile getirme, bazense İslami ve Batı dünyasını kıyaslama ile ilgilidir. D'Ohsson'un değerlendirmelerinin mahiyetinin, genellikle sosyo-kültürel, Osmanlıların örf, âdet ve tarihi olduğunu söylemek mümkündür.

D'Ohsson'un evlilik akdine dair görüşlerini tezimizin üçüncü bölümünde ele aldık. Kanaatimizce bu görüşlerin arasında en dikkate değer olanı, İslam hukukundaki nikah akdinin dinî bir akit olmayıp tamamen sivil bir akit olduğunu ifade etmesidir.

D'Ohsson'un böyle bir düşünceye varmış olmasında iki ihtimal bulunmaktadır: Birincisi; İslam hukukundaki boşama hakkının serbest bir şekilde mevcut olması, ikincisi ise nikahın inikat şartlarında herhangi bir din görevlisinin bulunmasının şart olmamasıdır.



KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, “Fetâvâ-yı Ankaravî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 438-439. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Apaydın, Hacı Yunus, “Nikah Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2000): 371-380.
- Apaydın, Hacı Yunus, *İslam hukukunda Aile Hukuku*. Ders Notları.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Siyaset-i Şer’iyye”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 299-304. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Artuk, İbrahim. “Fındık Altını”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 27-28. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Artuk, İbrahim. “Zer-i Mahbûb”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 281-282. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Atar, Fahrettin. “Muhâlea” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Atias, Christian. *Épistémologie Juridique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1985.
- Auteur Inconnu, “Nouvelles Littéraires”, *Le journal des Scavants*, Mayıs (1788), 318.
- Aydın, Cengiz ve Görgün, Tahsin. “Herbelot, Barthélemy de Molainville d”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 219-220. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet Akif. “Liân”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27: 172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif. “Muhammed Kadri Paşa”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30: 546. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlılar – Hukukî-Adlî yapı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33: 515-521. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik yy., 2017.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, 2. Baskı, İstanbul: Klasik yy., 2017.

- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayını, 2011.
- Balivet, Michel. “1391’de Ankara’da İlahiyat konulu bir Münazara: Hacı Bayram Veli ve II. Manuel Paleogos”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar* ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, 239-246. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Seriliği Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 11, İstanbul: 1945.
- Belin, François Alphonse. *Étude Sur La Propriété Foncière En Pays Musulman, Et Spécialement En Turquie (Rite Hanéfite)*, Paris: Imprimerie Impériale, 1862.
- Beydilli, Kemal. “D’Ohsson, Ignatius Mouradgea”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 496-497. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Beydilli, Kemal. “İgnatius Mouradgea d’Ohsson (Muradcan Tosunyan)”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 1984.
- Beydilli, Kemal. “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 516-518. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Beydilli, Kemal. “Müteferrika Matbaası”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, EK-2: 438-439. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Billiau, Marc. “La Doctrine Et Les Codes- Quelques Réflexions d’Un Civiliste Français” *Les Cahiers De Droit*, 46 (1-2): 445-461.
- Birgivi, Takıyyüddin Mehmed. *Exposition de la Foi Musulmane*, Çevrien Garcin de Tassy, Paris: G. Dufour & d’Ocagne, 1822.
- Bleuchot, Hervé “La Connaissance Du Droit Musulman Dans Le Monde Chrétien Jusqu’à Mouradgea D’Ohsson (+ 1807)”. İçinde *D’un Orient l’Autre Identifications*. Paris: CNRS, 1991.
- Bleuchot, Hervé. “Quel Droit Pour l’Islam?” *Études, Revue Mensuelle*, 364/ 5, Mai (1986): 603-616.
- Bloy, Léon. *Mon Journal Mon journal: Pour Faire Suite Au "Mendiant Ingrat": 1896-1900; Dix-Sept Mois En Danemark*. Paris: Société Du Mercure De France, 1904.
- Bonaparte, Napoléon. *Code Civil Des Français*. Paris: Imprimerie De La République, 1804.

- Bousquet, George Henri. "La pureté rituelle en islam (étude de fiqh et de sociologie religieuse)". *Revue de l'histoire des religions*, 138/1 (1950): 53-71.
- Budin, Jacques. "La «Reconnaissance» De La Propriété Rurale Dans l'Arrondissement De Bône (Annaba) En Application Des Ordonnances Des 1^{er} Octobre 1844 Et 21 Juillet 1846". İçinde *Propriété et Société En Algérie Contemporaine: Quelles Approches?*, ed. Dider Guignard, 96-116. Marseille: CNRS, 2017.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, II. İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1972.
- Cherbonneau, Eugène ve Sautayra. *Du Statut Personnel et Des Successions*, I. Paris: 1873; II. Paris: 1874.
- Clavel, Eugène. *Droit Musulman Du statut personnel et des successions d'après les différents rites et plus particulièrement d'après le rite hanafite - Première Partie Du Statut Personnel, Deuxième Partie Des successions*. Paris: L. Larose, 1895.
- Congourdeau, Maire-Hélène. "Manuel II et l'islam". İçinde *Contacts*, 217 Ocak-Mart (2007): 20-34.
- Cosson, Nicolas-Lucien. *Acte Public Pour La Licence*. Strasbourg: G. Silbermann, 1859.
- Dareste, Rodolphe. "Code Musulman par Khâlil". *Journal des Savants*. Paris: Imprimerie Nationale, Mai-Juin (1882): 1-12.
- Dareste, Rodolphe. *Études d'Histoire du Droit*. Paris: SIREY, 1908.
- Dareste, Rodolphe. *Études d'Histoire du Droit*. Paris: L. Larose et Forcel, 1889.
- De La Rochefoucauld, François. *Réflexions Ou Sentences Et Maximes Morales*. Paris: Chez Claude Barbin, 1678.
- Dictionnaire De l'Académie Française 5^{ème} Édition, II, ed. Académie Française. Paris: J. Smits, 1798.
- Dictionnaire Des Orientalistes De La Langue Française. ed. François Pouillon. 3. Baskı. Paris: Kharthala, 2008.
- Dictionnaire Universel Du Commerce, De La Banque Et Des Manufactures. ed. M. Monbrion & Une Société De Négocians Et De Manufacturiers. Paris: Chez Pillet Aîné, 1841.

- Doutté, Edmond. *L'Islâm Algérien en l'an 1900*. Alger-Mustapha: Giralt, 1900.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Örf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 87-93. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Dugat, Gustave. *Histoire Des Orientalistes de l'Europe du XIIe au XIXe siècle*, I-II. Paris: Maisonneuve, 1868-1870.
- Dugat, Gustave. *Histoire des Philosophes et des Théologiens Musulmans (de 632 à 1258 de J.-C)*. Paris: Maisonneuve et C., 1878.
- Duperron, Anquetil. *Législation Orientale, Ouvrage Dans Lequel, En Montrant Quels Sont En Turquie, En Perse Et Dans L'indoustan, Les Principes Fondamentaux Du Gouvernement*. Amsterdam: Marc-Michel Rey, 1778
- Dupin, Louis Ellies. *Table Universelle Des Auteurs Ecclésiastiques (Hérétiques) Et De Leurs Ouvrages*, I. Paris: André Pralard, 1704.
- Duprat, Pascal. "De La Propriété en Algérie". İçinde *La Revue Indépendante*, 16. Paris: 1844 / *Économie Politique – Recueil de monographies*, 2, 252-258. Bruxelles: 1844.
- Eckert, Willehad Paul. "Nicolas de Cuse à l'aube du monde moderne. Le Congrès International de Bressanone (6-10 septembre 1964)". Çeviren Christian Wenin, *Revue Philosophique de Louvain*, 76 (1964): 651-660.
- Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisoné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, ed. Denis Diderot, XIV. Livourne : Imprimerie Des Editeurs, 1775.
- Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisoné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, ed. Une Société De Gens De Lettres, XV. Neufchastel : Samuel Faulche & Compagnie, Libraires & Imprimeurs, 1765.
- Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisoné Des Sciences, Partie Mathématique, ed. Alembert, Jean Le Rond d', XI. Lausanne ve Berne : Sociétés Typographiques, 1782.
- Esmein, Paul. "Le Professeur Louis Milliot". *Revue Internationale De Droit Comparé*, 1 (Paris: 1963): 185-186.

- Fagnan, Eugène. *Kayrawani Ibn Abou Zeyd Risala ou Traité Abrégé De Droit Malékite Et Morale Musulmane*. Paris: Librairie Paul Geuthner, 1914.
- Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. Ed. Mehmet Erdoğan, 4. Baskı. İstanbul: Ensar, 2013.
- Findley, Carter Vaughn. "A Quixotic Author and His Great Taxonomy- Mouradgea d'Ohsson and His Tableau General de l'Empire Othoman", 25 October 1999, (Erişim Tarihi 25 October 1999), 4. <https://fr.scribd.com/document/241682580/Carter-v-Findley-A-Quixotic-Author-and-His-Great-Taxonomy-Mouradgea-d-Ohsson-and-His-Tableau-General-de-l-Empire-Othoman>
- Findley, Carter Vaughn. "Mouradgea d'Ohsson (1740-1807): Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the Tableau Général de L'empire Othoman". *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998): 21-35.
- Gerber, Haim. "Islamic Law and Culture 1600-1840". *Studies in Islamic Law and Society*. 9 (1999).
- Gilliot, Claude. "La Théologie Musulmane En Asie Centrale et au Khorasan", *Arabica*, 49/2 (Brill, 2002) : 135-203.
- Gillotte, Charles. *Traité de Droit Musulman*. Alger/Paris: Imprimerie de Dagand, 1854.
- Gillotte, Charles. *Traité de Droit Musulman*. Bône: Imprimerie de Dagand, 1854.
- Görmez, Mehmet. "Papa'nın 'Persli' dediği Hacı Bayram Veli çıktı", (Erişim Tarihi 09 Ekim 2006), <https://www.yenisafak.com/gundem/papanin-persli-dedigi-haci-bayram-veli-cikti-9123>.
- Gözler, Kemal. "'İslâm Hukuku' Terimi Kaç Yaşında? 'Fıkıh' Yerine Ne Zamandan Beri 'İslâm Hukuku' Terimi Kullanılıyor?", (3 Ağustos 2019), <https://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku-kac-yasinda.htm>.
- Gözler, Kemal. "Fransızca-Türkçe idare hukuku terimleri sözlüğü", *İdare Hukuku*, Bursa: 2009, (Erişim Tarihi 23 Ocak 2010) www.idare.gen.tr/idarehukuku.htm.
- Grand Larousse De La Langue Française, V, ed. Louis Guilbert vd. Paris: Larousse, 1989.

- Grimaldi, Michel. “L’Exportation Du Code Civil”, *Pouvoirs*, 4/107 (2003): 80-96.
- Halebi, İbrahim. *Mültekâ*. thk. Abdullah Bilir, İstanbul: Şifa yayınevi, 2016.
- Halpérin, Jean-Louis. “L’Histoire De La Fabrication Du Code Le Code: Napoléon?”, *Le Seuil Pouvoirs*, 4/107 (2003): 11-21.
- Hamilton, Charles. *The Hedâya, or Guide; A Commentary On The Mussulman Laws*, I-IV London: T. Bensley, 1791.
- Hammer, Joseph de. “Histoire de l’Empire Ottoman; Depuis Son Origine Jusqu’à Nos Jours” I-XVII, *Collection d’Histoires Complètes De Tous Les États Européens*, Paris: 1835-1843.
- Hammer, Joseph de. *Histoire de l’Ordre Des Assassins*. Paris: Paulin, 1833.
- Has, Şükrü Selim. “HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15: 231-232. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-Ebhur”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 549-552. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Heyd, Ureil. “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)”, Çev. Fethi Gedikli, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik yy., 2018.
- Hilaire, Jean. “Les Origines Du Code Civil”, *Académie Des Sciences Et Lettres De Montpellier*, 3889. Barcelone: 2004.
- İpşirli, Mehmet. “Çatalcı Ali Efendi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 234-235. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”. İçinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, editör Süleyman Kaya vd., 149-166. İstanbul: Klasik yy., 2018.
- Jamgocyan, Onnik, “Un arménien au service de la diplomatie Ohtomane”, *Collection Turcica Histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman et de la Turquie*, 8 (1995): 619-629.
- Juridictionnaire. ed. Jacques Picotte. Canada: Université de Moncton, 2018.

- Justinien, *Les Douze Livres Du Code De L'Empereur Justinien*, Çeviren Pascal-Alexandre, Tissot, I-IV, Metz: Behmer, 1807-1810.
- Kâsânî, Alâuddin Ebubekir b. Mesud. *Bedâiu's-Sanâi* ' thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- Kaya, Bayram Ali. "Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43: 245-246. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Keijzer, Simon. *Précis De Jurisprudence Musulmane Selon Le Rite Châfeite, Par Abou Chodjâ*, Leyde: Brill, 1859.
- Kenanoğlu, Macit. "Osmanlı Devleti'nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfî Fetva Kavramı", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya vd., 111-149. İstanbul: Klasik yy., 2018.
- Köksal, Asim Cüneyt. *Fıkıh ve Siyaset*. İstanbul: Klasik yy., 2017.
- Köse, Saffet. "Netîcetü'l-Fetâvâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33: 26-27. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Laplace, Benoît. "L'union de fait comme mariage romain: l'Angleterre avant 1857 et la situation actuelle en Angleterre", *RJTUM*, 48-2.
- Le Grand Dictionnaire Historique, Ou Le Mélange Curieux De l'Histoire Sacrée et Profane. Ed. Louis Moreri, IX. Paris: Libraires Associés, 1759.
- Lexique des termes juridiques 2017-2018 (Édition Numérique). Toulouse: Dalloz, 2017.
- Lulle, Raymond. *Le Grand et Dernier Art de M. Raymond Lulle*. Paris: Hachette/BnF, 2018.
- Machiel, Kiel ve John, Alexander. "Mora". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 280-285. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Mazeaud, Henri. "Le Code Civil Français Et Son Influence En Europe", *Revue Internationale De Droit Comparé*, 2-4 (1950): 757-765.
- Mevkufâtî. *Mevkufât, Mültekâ Tercümesi*, I-IV. Sadeleştiren Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2019.

- Midilli, Muharrem. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriatın Yanında Kanun Anlayışı*. İstanbul: Klasik yy., 2019.
- Milliot, Louis. *Introduction à L'Étude Du Droit Musulman*. Paris: Sirey, 1971.
- Morand, Marcel. *Études de Droit Musulman Algérien*. Alger: Imprimeur Libraire de l'Université, 1910.
- Morand, Marcel. *Introduction À L'Étude Du Droit Musulman Algérien*. Alger: Jules Carbonel, 1921.
- Morazzani, André. "Raymond Lulle, le Docteur illuminé". *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 2 (1963): 190-208.
- Nakkash, Muhammad ibn Ali. *Fetoua Relatif À La Condition Des Zimmis: Et Particulièrement Des Chrétiens, En Pays Musulmans, Depuis l'Établissement De l'Islamisme, Jusqu'au Milieu Du VIII^e Siècle De l'Hégire*. Çeviren François Alphonse Belin, *Journal Asiatique ou Recueil de Mémoires*, 4 (1951). Paris: Imprimerie National, 1851.
- Nau, Michel. *L'État Présent De La Religion Mahométane*, I-II. Paris: Veuve P. Bouillierot, 1684.
- Nedelcou, C. "Sur la date de la naissance de Pierre Alphonse". *Romania*, 35/139 (1906): 462-463.
- Nesefî, Ebu'l-Berakat Abdullah b. Ahmed. *Kenzü'd-Dekâik*. thk. Sâid Bekdâş, Darü's-Sirac, 2011.
- Ohsson, Constantin d', *Des Peuples du Caucase ou Voyage d'Abou-el-Cassim*. Paris: Firmin Didot Père et Fils, 1828.
- Ohsson, Constantin d'. *Histoire des Mongols*. La Haye: Les Frères Van Cleef, 1834-1835; İkinci baskısı, Amsterdam, Frederik Muller, 1852.
- Ohsson, Mouradgea d', *Le Tableau Général de l'Empire Othoman*, I-V. Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788-1791. VI-VIII. Paris: Firmin Didot Père et Fils, 1824.
- Ohsson, Mouradgea d'. *Le Tableau Historique de l'Orient*. Paris: Didot Jeune, 1804.

- Öğüt, Salim. “Fetâvâ-yı Feyziyye”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 443. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Öner, E. Saadet. “İsveç Devlet Arşivi’nde Mahfûz İ. M. D’Ohsson Evrakı Tasnîf ve Tahlîli” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999).
- Özcan, Tahsin. “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 461-462. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi ve Prazniak, Roxann. “Kubilay Kağan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, EK-2: 88-89. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Özkoray, Hayri Göksin. “L’Esclavage Dans L’Empire Ottoman (XVIe-XVIIe Siècle): Fondements Juridiques, Réalités Socio-Économiques, Représentations”. Doktora Tezi, Recherche Paris Sciences Et Lettres Üniversitesi, 2017.
- Perceval, A. P. Caussin de. *Essai Sur l’Histoire Des Arabes Avant l’Islamisme, Pendant l’Époque De Mahomet, Et Jusqu’à La Réduction De Toutes Les Tribus Sous La Loi Musulmane*, III. Paris: 1847-1848.
- Perron, Nicolas. *Précis de Jurisprudence Musulmane ou Principes de Législation Musulmane Civile et Religieuse Selon Le Rite Malékite – par Khalîl Ibn-Ishâk*. Paris: Imprimerie Nationale, 1848-1852.
- Porter, James. *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs*. Çeviren Claude-François Bergier, Londres: J. Nourse, 1769.
- Postel, Guillaume. *Alcorani, seu Legis Mahometi et evangelistarum concordiae liber*. Paris: 1543.
- Prieto, Francesc Tous. *Ainsi parlait Raymond Lulle*. Çeviren Jean-Claude Morera ve Francesc Tous Prieto. Paris: Arfuyen, 2016.
- Quérard, Joseph-Marie. *La France Littéraire, Ou Dictionnaire Bibliographique Des Savants, Historiens et Gens De Lettres De La France, Ainsi Que Des Littérateurs Étrangers Qui Ont Écrit En Français, Plus Particulièrement Pendant Les XVIII^e Et XIX^e Siècles*, VI. Paris: Firmin Didot Frères, 1834.
- Ricard, Robert. “Un petit livre sur Jean de Ségovie” *Revue d’histoire de l’Église de France* Robert Ricard, 120 (1946): 107-109.

- Ryer, André du. *L'alcoran de Mahomet translate d'arabe en François (Français)*. Paris: Antoine de Sommaville, 1647.
- Safatian, Saman. "La Rédaction Du Code Civil". *La Fondation Napoléon, Napoleonica, La Revue*, 1/16 (2013): 49-63.
- Savary, Claude-Étienne. *Le Coran, Traduit de l'arabe, accompagné de notes, et précédé d'un abrégé de la vie de Mahomet, tiré des écrivains orientaux les plus estimés*, I-II. Paris: Knapen & Onfray, 1783.
- Savva Pacha, *Étude Sur La Théorie Première Partie*. Paris: Marchal et Billard, 1892. *Deuxième Partie*. Paris: Marchal et Billard, 1898.
- Savva Pacha, *Le Droit Musulman Expliqué: Reponse à Un Article De M. Ignace Goldziher*. Paris: Marchal & Billard, 1896.
- Annaba-Patrimoine. "Dar Larguech", (15 Ağustos 2016), <https://www.annaba-patrimoine.com/dar-larguech/>.
- Schacht, Joseph. *An Introduction To The Islamic Law*. New York: Clarendon Press Oxford, 1982.
- Soleil, Sylvain. "Le Code Civil De 1804 a-t-il Été Conçu Comme Un Modèle Juridique Pour Les Nations ?". *Histoire de la Justice*, 1/19 (2009) : 225-241.
- Spielmann, Charles-Frédéric. *Thèse Pour La Licence*. Strasbourg: Imprimerie d'Édouard Huder, 1851.
- Taşagıl, Ahmet. "Hanbalık". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15: 524-525. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Tornauw, Nicolas de. *Le Droit Musulman Exposé d'Après Les Sources*. Çeviren M. Eschbach, Paris: Librairie du Conseil d'État, 1860.
- Toronto Üniversitesi Arşivi, Şerh ul-Mevkûfâtî. 20.10.1971.
- Weber, Alfred. *Acte Public Pour La Licence*. Strasbourg: G. Silberman, 1857.
- Wiegers, Gerard. "Yça of Segovia (fl. 1450), his antecedents and successors". *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado, Medieval Iberian Peninsula*, 8 (1993).

Worms, Mayer Goudchaux. *Recherches sur la constitutions de la propriété territoriale dans les pays musulmans et subsidiairement en Algérie*. Paris: A. Franck, 1846.

Yakin, Ayang Ultriza. “Salomo Keijzer (1823-1868): Un juif, le droit musulman, et des Indes-néerlandaises au XIXe siècle”. *Le Banian*, 19 (2015): 54-61.

Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ*, ed. Süleyman Kaya vd., İstanbul: Klasik yy., 2012.

Yüksel, Emrullah. “Birgivi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6: 191-194. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Yüksel, Zerhan. *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. İstanbul: Tercüman yy., 1978.



EKLER

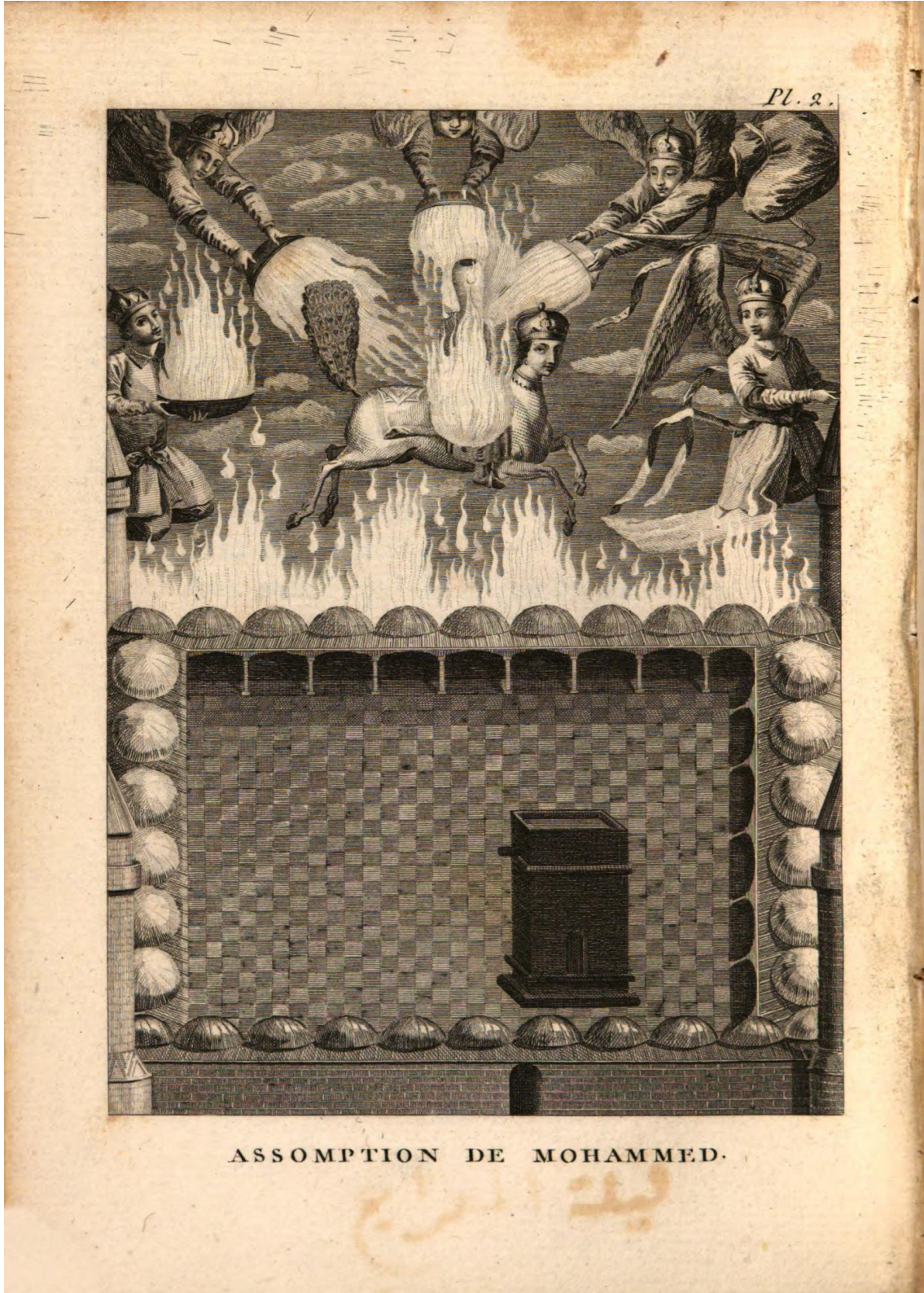
EK 1: Padişah Resmi



EK 2: Şeyhülislam Resmi



EK 3: Miraç Resmi



Hiz. Peygamberin miracını temsil eden bir tablo. Bkz. D'Ohsson, *Tableau*, I, 56.

MOURADGEA D'OHSSON'UN “LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN” ADLI ESERİNDE OSMANLI HUKUK SİSTEMİ

Yazar Kerem Yurtlak

Gönderim Tarihi: 24-Ara-2020 03:05PM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 1481084347

Dosya adı: Y_ksekLisansTezi_-_kerem.docx (13.24M)

Kelime sayısı: 22345

Karakter sayısı: 155994

MOURADGEA D'OHSSON'UN "LE TABLEAU GÉNÉRAL DE L'EMPIRE OTHOMAN" ADLI ESERİNDE OSMANLI HUKUK SİSTEMİ

ORIJINALLIK RAPORU

%**4**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**4**

İNTERNET
KAYNAKLARI

%**2**

YAYINLAR

%**1**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

archive.org

İnternet Kaynağı

<%**1**

2

anayasa.gen.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

3

www.yumpu.com

İnternet Kaynağı

<%**1**

4

onlinebooks.library.upenn.edu

İnternet Kaynağı

<%**1**

5

kaynakca.hacettepe.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

6

tel.archives-ouvertes.fr

İnternet Kaynağı

<%**1**

7

Submitted to Marmara University

Öğrenci Ödevi

<%**1**

8

scholarship.law.duke.edu

İnternet Kaynağı

<%**1**

60

Gustav Pfannmüller. "Handbuch der Islam-Literatur", Walter de Gruyter GmbH, 1974

Yayın

<%1

61

ELİAÇIK, Muhittin. "Osmanlıda manzum fetvâlar ve edebî değêrleri", TUBITAK, 2012.

Yayın

<%1

Alıntılarını çıkart

Kapat

Eşleşmeleri çıkar

Kapat

Bibliyografyayı Çıkart

Kapat

